

Konferencija „Lietuvos kelias į tarptautinį pripažinimą“

2011 m. vasario 11 d., Lietuvos Respublikos Seimo Kovo 11-osios Akto salė

ZIGMAS VAIŠVILA¹. Laba diena, gerbiamieji! Leiskite pradėti Lietuvos Respublikos Seimo organizuotos konferencijos „Lietuvos kelias į tarptautinį pripažinimą“ pirmąją dalį. Antroji dalis planuojama rudenį, galbūt spalio mėnesį. Konferencija tiesiogiai transliuojama Seimo interneto tinklalapyje (vaizdo ir garso įrašas), taip pat į kabelines televizijas, kurių tinklas dengia apie trečdalį Lietuvos teritorijos.

Mes esame labai dėkingi organizatoriams už tą galimybę ir tikimės, kad tai bus ir yra labai graži pradžia. Ką tik įvyko Sausio 13-osios minėjimai. Lietuvos žmonės yra labai dėkingi ir Lietuvos televizijai, ir Seimui už tą parodytą istorinę tiesą, už tai, kad žmonės galų gale pamatė tikruosius kadrus, pamatė, koks tai buvo sudėtingas laikotarpis, kad kelias į nepriklausomybę nebuvo vien tik Kovo 11-osios balsavimas. Kelias į nepriklausomybę buvo ilgas, nežinios kupinas kelias.

Todėl šiandien mums, organizatoriams, labai džiugu pasveikinti mus pagerbusius savo dalyvavimu užsienio valstybių ambasadorius. Mes esame jiems dėkingi už tai, kad jie yra čia. Dėkingi esame visų pirma Islandijos ambasadoriui ir laukiame svečiuose Vilniuje viešinčio jų užsienio reikalų ministro Össuro Skarphéðinssono, kuris tars sveikinimo žodį. Aš manau, kad mane puikiai supras Moldovos Respublikos, tuometinės vienos iš tarybinių respublikų, dar 1990 m. gegužės mėnesį išdrįsusių tarti paremiamąjį žodį Lietuvos Respublikos iniciatyvoms, atstovai. Ir labai džiugu, kad mes matome šiandien salėje daug istorijos mokytojų, istorikų. Džiugu, kad praėjus 15–20 metų mes pradėdami rašyti mūsų istoriją, kuri yra labai svarbi. Svarbi šios dienos pamokai, svarbi ateičiai ir svarbi, kaip matome, ne tik Lietuvai.

Sveikiname konferencijos dalyvius. Sveikinimo žodį Seimo vardu tarti kviečiame Seimo Pirmininko pavaduotoją A. Kašėtą. Gerbiamasis Algis (jis leis jį taip vadinti) yra vienas iš Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio aktyvių dalyvių, 1991 metų sausio 13-osios išvakarėse buvęs vienas iš savanorių gynėjų čia, parlamente. Ačiū.

ALGIS KAŠĖTA². Laba diena, gerbiamieji konferencijos dalyviai, svečiai. Šiomis dienomis sukanka 20 metų nuo labai svarbios, įspūdingos datos. 1991 metų vasario 9 d. įvyko visuotinė apklausa, plebiscitas, kuriame virš 90 % Lietuvos gyventojų patvirtino nuostatą, kad Lietuva siekia būti lygiateise, visaverte pasaulio bendrijos nare. Plebiscitu Lietuva dar kartą patvirtino pasirinktą nepriklausomybės kelią ir savo

¹ Zigmas Vaišvila, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras

² Algis Kašėta, Lietuvos Respublikos Seimo Pirmininko pavaduotojas (Liberalų sąjūdžio frakcija)

ištikimybę istoriniams 1918 metų vasario 16-osios ir 1990 metų kovo 11-osios dienos aktams.

Remdamasi įvykusių plebiscitų rezultatais, po kelių dienų Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba priėmė deklaraciją „Dėl Lietuvos Respublikos lygiateisio dalyvavimo pasaulio valstybių bendrijoje“, kuri teigė, kad reikia atkurti diplomatinis ir konsulinius santykius su kitomis valstybėmis, jungtis į Europos taikaus bendradarbiavimo procesą, atstatyti Lietuvos, kaip nepriklausomos valstybės ir buvusios pilnateisės tautų sąjungos narės, tarptautines teises, siekti jos narystės Jungtinėse Tautose ir jų institucijose. Tačiau vien deklaracijų tam, kad valstybė taptų suvereni, neužteko. Jos nepriklausomybę ir suverenitetą turėjo pripažinti kitos Europos ir pasaulio valstybės. Bet, deja, puikiai atsimername, kad pasaulio valstybės, didžiosios demokratinės valstybės, neskubėjo su tuo pripažinimu. Baimė, kad subyrės Sovietų Sąjunga, didelė imperija su branduoliniu ginklu, ir ši teritorija virs chaoso šaltiniu, gali prasidėti neprognozuojami scenarijai, iš tikro sulaikė nuo bet kokio entuziazmo net Lietuvos tuometinį vadovą. Politikai pajuto šaltuką ir net tam tikrus raginimus susilaikyti nuo neapgalvotų sprendimų.

Turime būti dėkingi Islandijos Altingo nariams, kurie sovietų agresijos metu pirmieji de facto pripažino mūsų valstybės nepriklausomybę, ėmėsi aktyvių darbų, kad mūsų laisvė taptų de jure, būtų pripažinta de jure. Šie Lietuvos bičiuliai pralaužė nepripažinimo ledus, teikė ir Lietuvos žmonėms suvokimo, kad mes pasaulyje nesame vieni. Tos paramos Lietuva niekada neužmirš. Ir man tikrai labai džiugu, kad į šią konferenciją atvyko Islandijos užsienio reikalų ministras Össuras Skarphéðinssonas. Tikimės jį pamatyti šioje salėje.

Tuo tarpu Lietuvos vadovams, politikams, kurių ne vieną čia matau, Aukščiausiosios Tarybos nariams teko dėti milžiniškas pastangas, kad pramuštų ledus ir žingsnis po žingsnio rastų galimybę kalbėti Lietuvos vardu pasaulyje. Be jokios abejonės, fonas buvo labai nedėkingas, nes atsimername ekonominę blokadą, sausio tragiškuosius įvykius, Medininkų žudynes. Svarbiausia, kad Lietuvos žmonės tikėjo pergale, tikėjo nepriklausomybe. Rugsėjo pučas pastatė taškus ir buvo milžiniškas proveržis, kai pasaulio valstybės viena po kitos tą pripažinimą, kurio mes taip laukėme, patvirtino.

Vyksta istorikų diskusijos, ar mums laimingai susiklostė aplinkybės, ar tai pirmiausia mūsų nuopelnas aktyviai dirbant, kad ta imperija žlugtų. Tikiuosi, kad šiandien mes išgirsime daug įdomių diskusijų, daug vertingų pranešimų šia tema. Telioka priminti, kad šiandien mes esame aktyvūs pasaulio politikos nariai. Esame ne tik svarbiausių tarptautinių organizacijų dalyviai, mes taip pat įnešame savo indėlį į jų veiklą, ir tarptautinis pasaulio pripažinimas nėra tas galutinis mūsų tikslas. Mes turime dėti pastangas, kad būtume vertinami tarptautinėje politikoje, kad ta kartelė būtų išlaikyta pakankamai aukštai. Todėl tai yra nesibaigiantis procesas.

Noriu palinkėti konferencijos dalyviams, svečiams vaisingų, įdomių pranešimų bei diskusijų. Sėkmės. (Plojimai)

Z. VAIŠVILA. Ačiū jums. Leiskite perskaityti trumpą sveikinimą, kurį šiuo metu konferencijos dalyviams adresuoją lėktuve esantis Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio iniciatyvinės grupės narys ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas Vytautas Landsbergis.

Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataro, Europos Parlamento nario Vytauto Landsbergio³ sveikinimas

„Gerbiamieji konferencijos dalyviai, tarptautinis nepriklausomos Lietuvos Respublikos pripažinimas abu kartus buvo suvokiamas kaip tam tikra saugumo garantija ir vartai į pasaulinį bendradarbiavimą. Kai šiandien sukaupiame dėmesį į savo istoriją, nekenktų ir pamąstyti, kaip tas progas Lietuva yra išnaudojusi ir ką dabar galėtume daryti geriau. Pripažinimas – tai ne vienkartinis kieno nors veiksmas ir mūsų praeities laimėjimas. Reikėtų būti dažnai ir gerai minima, neužmirštama šalimi, kuomet tai kyla iš autentiškos kūrybos. Vaisingo darbo! V. Landsbergis.“ (Plojimai)

SANDRA GRIGARAVIČIŪTĖ⁴. Gerbiamieji konferencijos dalyviai, leiskite perskaityti Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministro Audroniaus Ažubalio sveikinimą konferencijos dalyviams.

Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministro Audroniaus Ažubalio⁵

„Mielieji konferencijos dalyviai, man labai malonu pasveikinti jus, susirinkusius į istorinę Kovo 11-osios salę. Šiai vietai turiu daug asmeninių sentimentų nuo tų laikų, kai prieš 20 metų pradėjau dirbti tuometinėje Aukščiausiojoje Taryboje. Po Kovo 11-osios Aukščiausioji Taryba tapo savotiška tvirtove, kurios pirmasis tikslas buvo apsiginti nuo visų nepriklausomybės priešų. Tauta, galima sakyti, plikomis rankomis apgynė savo tvirtovę. Tačiau vien apsiginti buvo maža. Reikėjo iš naujo kurti savo valstybę ir atkakliai siekti jos tarptautinio pripažinimo. Kad ir kokie sudėtingi tuo metu buvo šalies ūkio ir kiti vidaus klausimai, dar sudėtingiau buvo atkurti Lietuvos ryšius su pasauliu. Tiesa, galėjome remtis egziliu, išlikusia bemaž legendine prieškarinės Lietuvos diplomatine tarnyba. Jos atstovai sėkmingai dirbo JAV, ypač Vašingtone ir Niujorke, Amerikoje sulaukdavo veiksmingos pagalbos ir iš kitų mūsų išeivijos organizacijų bei pavienių įtakingų vietos lietuvių. Vakarų Europoje išeivijos ir senųjų diplomatų galimybės buvo daug mažesnės, todėl čia teko skubiai kurti naujas Lietuvos atstovybes. Iš pradžių jos buvo neoficialios, dangstėsi informacijos biurų pavadinimais, jų darbuotojai neturėjo

³ Vytautas Landsbergis, pirmasis atkurtos nepriklausomos Lietuvos valstybės vadovas, Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo Pirmininkas, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras, Europos Parlamento narys

⁴ Doc. dr. Sandra Grigaravičiūtė, Vilniaus pedagoginio universiteto Istorijos fakultetas

⁵ Audronius Ažubalis, Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministras, Lietuvos Respublikos Seimo narys (Tėvynės sąjunga-Lietuvos krikščionių demokratų frakcija)

diplominio statuso, o dažnai ir pastovaus atlyginimo. 1990 m. rudenį ir 1991 m. pradžioje mūsų atstovybės pradėjo dirbti Briuselyje, Kopenhagoje, Londone, Stokholme, Varšuvoje, Hiutenfelde. Atskiri Lietuvos įgalioti asmenys dirbo Osle, Paryžiuje ir kitur. Ryšiams ne tik su Rytais, bet ir su Vakariais labai praversdavo savotiško statuso Lietuvos Vyriausybės atstovybė Maskvoje, naudingai talkindavo ir panaši atstovybė Taline. Apskritai tuos pusantrų metų – nuo kovo 11-osios iki nepavykusio pučo Maskvoje – Lietuvos diplomatija buvo išskirtinai skvarbi, dirbo labai išradingai, nestandartiškai, pasitelkdama visas įmanomas progas būti pastebėta ir išgirsta tarptautinės bendruomenės. Didžiausia jos atrama, be abejonės, buvo ilgametė Lietuvos okupacijos nepripažinimo politika Vakaruose. 1991 m. rugpjūtis ir rugsėjis buvo mūsų triumfo laikas, kai valstybės tiesiog lenktyniavo, kuri anksčiau pripažins atsikūrusią Lietuvą.

Sveikindamas visus šios konferencijos dalyvius, esu įsitikinęs, kad konferencijoje sužinosime ir pasidalysime naujais svarbiais faktais apie šį be galo svarbų Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo etapą. Visiems linkiu sėkmingo ir įkvepiančio darbo. A. Ažubalis.“

Z. VAIŠVILA. Gerbiamieji dalyviai ir svečiai, pradedame konferenciją. (Kalba angliškai, nėra vertimo)

Romualdo Ozolo pranešimas „Lietuvos pripažinimo žingsnių savivokos klausimu“

ROMUALDAS OZOLAS⁶. Nebijosiu suklysti teigdamas, kad svarbiausia yra valstybės motyvuotumas, savo buvimo būtinumo motyvacija sau, valstybę kuriančiai tautai, visuomenei ir valstybės galimumo, reikalingumo, bent jau neišvengiamumo motyvuotumas pasauliui. Be motyvacijos savo tautai valstybė negali būti sukurta, be motyvacijos pasauliui – negali būti pripažinta. Lietuvos valstybė nuo pat jos susikūrimo pradžios pasauliui buvo ne tik nereikalinga – ji buvo kenksminga, trukdė Vakarams judėti į Rytus, Rytams – į Vakarus, o Šiaurei – į Pietus. Pasaulio akimis Lietuvos valstybės negalėjo būti, negalėjo būti iš principo, nekalbant apie kokį nors Balticumą ar Aistiją, kaip ją žinojo senovės graikai, romėnai. Apie Lietuvą vietoj Aistijos kalbam tik todėl, kad kažkokie lituanai nepakluso geopolitinei logikai ir ištisam tūkstantmečiui primetė Europai bjaurią vis atgimstančios Lietuvos problemą. Niekas nėra pasikeitęs ir dabar. Todėl kalbant apie Lietuvos tarptautinį pripažinimą, kitaip sakant, apie jos įteisinimą savyje ir įteisinimą pasaulyje, turime niekada nepamiršti, kad Lietuvos valstybė yra ir jos yra tiek, kiek Lietuvos valstybė reikalinga mums, mums patiems. Kitiems ji ir šiandien nėra reikalinga. Tada, po atkūrimo, realūs tarptautinio pripažinimo judesiai prasidėjo po 1991 m. sausio 13-osios, o visiškas pripažinimas įvyko tik po pučo Maskvoje, griuvus Tarybų Sąjungai. Nebūtų atsilaukta iki tol – nebūtų ir šiandien apie ką kalbėti.

Kokie buvo lietuvių tautos motyvai atkurti savo valstybę? Svarbiausias – 1940 m. Lietuva buvo okupuota. Deokupacija buvo tarsi istorinis, savaime suprantamas

⁶ Romualdas Ozolas, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras

priesakas visoms tarybinės Lietuvos žmonių kartoms. Nepaprastą vertę šiandien turėtų sociologinių tyrimų (tarkim, 1989 m., kai mes jau galėjome ką padaryti) duomenys apie LTSR gyvenančių TSRS piliečių, nes LTSR piliečių tada nebuvo, santykį su okupacija ir požiūriu į deokupaciją, į kurią mesėjome. Dabar tenka remtis netiesioginiais duomenimis – milijonais parašų dėl TSRS Konstitucijos pataisų, dėl okupacinės kariuomenės išvedimo, šimtą tūkstantiniais mitingais tautai aktualiausiais klausimais Vilniaus Vingyje, Kalnų parke, Kauno Santakoje ir kitur. Žinoma, revoliucija operuoja ne moksliniais metodais ir argumentuoja ne skaičiais, o jėga. Tačiau šiandien, kai matai katastrofiškai tuštėjančią Lietuvą ir klausi, kada ir kaip visa tai prisidėjo, negali nesistebėti: negi tada šitie milijonai visi kaip vienas laisvę suprato kaip teisę išvažiuoti, o nepriklausomybę – tik kaip išsivadavimą iš bolševikų? Okupantų politinio režimo primesto gyvenimo būdo neproduktyvumas ir neperspektyvumas buvo tiek akivaizdūs, kad tapo antrąja ekonomine ir socialine išsivadavimo motyvacija. Jos esmę aforistiškiausiai išsakė Leonido Brežnevo laikų tautologija: „Ekonomika turi būti ekonomiška.“ Ideologiškai vienmačio tarybinio žmogaus formavimo užduotis, reikalavusi istorijos tradicijų, kultūros savitumo, kalbos, mąstymo laisvės nuolatinio niokojimo, buvo trečia – intelektualinio pobūdžio – motyvacija siekti nepriklausomybės. Du išskirtiniai įvykiai – Baltijos kelias ir Sausio 13-oji – vienas su gėlėmis, kitas su krauju – abu esmingai ir oriai, su gilia tautos kultūros pajauta neformaliai pademonstravo lietuvių apsisprendimą.

Grynai juridinis ir absoliučią juridinę galią lietuvių santykiui su savo valstybe paliudyti turi 1991 m. vasario 9 d. plebiscitas. Apklausai pateiktas klausimas „Ar jūs už tai, kad Lietuvos valstybė būtų nepriklausoma demokratinė respublika?“ iš 2 mln. 652 tūkst. 738 rinkėjų surinko 2 mln. 28 tūkst. 339 balsus, arba 90,4 proc. balsavusiųjų. Jie pasisakė už. Prieš buvo 6,56 proc., negaliojančių biuletenių – 2,96 proc. balsavusiųjų. Kaip pažymėjo ataskaitą parlamentui daręs Juozas Bulavas, „apklausa išsprendė ne vien tautos apsisprendimo už Lietuvos nepriklausomybę teisinį klausimą, bet ir pasisakė už valstybės formą – už respubliką ir už valdymo formą – už demokratiją prieš diktatūrą. Tokios galios savo valstybės nepriklausomybės juridinio patvirtinimo nebuvome turėję: 1922 m. Konstitucijoje šią formuluotę buvo aprobavę tautos atstovai Seime, o dabar savo valią dėl nepriklausomos valstybės pareiškė jau pati tauta. Kam šie 2 mln. 652 tūkst. 738 šiandien atrodo mistinė migla, yra tokių, teprasikrapšto akis.

Drįstu tvirtinti, kad be šio juridinio fakto naujausioji Lietuvos istorija būtų klosčiusis kur kas sunkiau. Net ir didžiosios mūsų draugės – mažosios Islandijos – mus taip nudžiuginęs tarptautinis mūsų atkurtos valstybės pripažinimas tiesiogiai susijęs su vasario 9 d. plebiscitu. Kažkaip pamirštame, kad ir Islandijaėjo labai pamažu. 1990 m. rugsėjo 24 d. Islandijos užsienio reikalų ministras Jonas Baldvinas Hannibalssonas Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos sesijoje viešai paragino kuo greičiau pripažinti Baltijos šalių teisę į nepriklausomybę, kaip vienintelę galimybę išspręsti Maskvos ir Baltijos šalių konfliktą. Tų pačių metų gruodžio 24 d. Altingas jau išdrįso pats pareikšti paramą Lietuvos nepriklausomybei ir tik tai 1991 m. vasario 11 d., tuoj po plebiscito,

Altingas jau nurodė vyriausybei baigti pripažinimo procesą nustatant diplomatinis santykius su Lietuva. Vasario 28 d. Lietuvos Vyriausybę de facto pripažino ir Danijos vyriausybė pasirašydama tarpvalstybinio bendradarbiavimo protokolą.

Taigi, be pačios valstybės kuriančios tautos aiškaus santykio su savo valstybe, netgi patys drąsiausieji, patys šališkiausieji ir atkurtos ar naujai sukurtos valstybės pripažinimu suinteresuoti tarptautiniai subjektai motyvų gal ir rastų, bet prielaidų – tikrai sunkiau.

Dabar apie vieną Lietuvos pripažinimo proceso specifinį bruožą. Iki 1990 m. kovo 11 d. Lietuva buvo Tarybų Sąjungos Respublika, kaip tada sakyta – sąjunginė respublika. Šiandien mes sakome: tai buvo pseudosąjunga, Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika buvo pseudorespublika. Tai tiesa, viskas buvo netikra, pradedant prievartiškai savanorišku įsijungimu, baigiant Lietuvos TSR užsienio reikalų ministerija, kurios rūsyje Vilniuje, Akmenų gatvėje, kaip paaikšėjo 1989 m. rudenį, buvo okupacinio saugumo archyvo filialas. Tokie faktai.

Tačiau Tarybų Sąjungą pasaulio valstybės pripažino kartu pripažindamos ir tą tvarką, pagal kurią Maskva tvarkėsi. Taip, buvo valstybių, kurios prievartinio Baltijos šalių įjungimo į TSRS sudėtį teisėtu nepripažino, bet tai netrukdė joms šio nepripažinimo galimas pasekmes visokiais būdais švelninti ir praktiškai neįveiksminti, kai mes paskelbėme nepriklausomybę. Būtų galima parašyti įdomiausią knygą apie tą „nepripažinimo diplomatiją“.

Mes supratome turį respektuoti pasaulio baimes, todėl, eidami savo keliu, mūsų juridinius žingsnius stengėmės derinti ir su TSRS konstitucinėmis normomis, kad niekas iš šono nepasakytų, kad mes pažeidėme „didžiosios“ teises, ir su tarptautine teise. Antai, savo nepriklausomybę atkurią privalėjome paskelbti ne vėliau kaip kovo 12-ąją, kad M. Gorbačiovas nespėtų įvesti Lietuvos prezidentinio valdymo. Savo nepriklausomybei atkurti galėjome pasinaudoti Stalino ir Hitlerio 1939 m. susitarimo dėl Europos pasidalijimo įtakos zonomis tarptautiškai pripažintu neteisėtumu, jeigu jis būtų buvęs ir kitų pripažintas. Mūsų laimei, Baltijos šalių TSRS liaudies deputatai sugebėjo sukurti tokią atmosferą TSRS liaudies deputatų suvažiavime, kad Stalino ir Hitlerio Nepuolimo sutarties slaptieji protokolai buvo paskelbti niekiniais, ir Baltijos valstybių atkūrimas pasauliui buvo juridiškai labai stipriai motyvuotas bent jau Tarybų Sąjungos teritorijoje.

Specifiniai šiuo požiūriu yra Lietuvos ir Tarybų Sąjungos, o vėliau Rusijos santykiai po mūsų nepriklausomybės paskelbimo, vadinami derybomis su Maskva. Pradedant 1990 m. kovo 12 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos laišku TSRS Aukščiausiosios Tarybos pirmininkui Jo prakilnybei M. Gorbačiovui, baigiant 1992 m. rugsėjo 8 d. pasirašytu Rusijos kariuomenės išvedimo iš Lietuvos grafiku ir pagaliau pačiu kariuomenės išvedimu 1993 m. rugpjūčio 31 d., – visa ši epopėja sistemiškai tiksliausiai, preciziškiausiai aprašyta derybų su Rusija delegacijos vadovo

Č. Stankevičiaus apžvalgoje, kuri pasirodys autorių kolektyvo knygoje apie Lietuvos Respublikos Aukščiausiąją Tarybą.

Čia noriu atkreipti dėmesį į vieną keistoje nuošalėje glūdintį, tačiau po Sigito Kudarausko šiandieninio pranešimo apibrėžtesnę vietą mūsų išsivadavimo istorijoje galbūt užimsiantį faktą – Rusijos, Estijos, Latvijos ir Lietuvos 1991 m. sausio 13 d. naktį Taline pasirašytą pareiškimą. Jo pirmas punktas aiškus ir nedviprasmiškas: šalys pripažįsta viena kitos valstybinį suverenitetą. Antras sukonkretina: pareiškimą pasirašiusių valstybių teritorijoje valdžios įgaliojimus vykdo tiksliai teisėtai išrinkti organai. Lygiagrečių struktūrų veiksmai yra neteisėti. Tai buvo stipriausias tuo metu juridinis mūsų nepriklausomybės pripažinimas, kuris darė įtaką visam tolesniam Baltijos išsivadavimo procesui ir sąlygojo okupacinės kariuomenės išvedimą tiksliai pagal Boriso Jelcino pasirašytą grafiką – iki 1993 m. rugpjūčio 31 d. 24 valandos, anksčiau negu iš Vokietijos.

Tarptautinis pripažinimas konstatuojamas formaliais aktais, tačiau parengiamieji jų pasirodymo politiniai judesiai ir veiksmai dažnai būna esmingesni negu formalieji. Istorija, jeigu ji nori būti įtikinanti ir teisinga, turi kalbėti tikrovei artima kalba.

Dabar, kada mes pagal politinio korektiškumo reikalavimus per dar vieną šventę ar konferenciją seikėjam pagarbas senatoriams, kongresmenams ar žurnalistams, tegul ir mažuoju kairės rankos pirštelio prisilietusių prie anų mūsų išsivadavimo įvykių, kartais nė nepastebim, kad kraipom istorinę tiesą, jos proporcijas ir net principus. Galima suprasti kiekvieno jų visiškai natūralų norą prisiminti tą šlovingą savo gyvenimo momentą. Tačiau neturėtume pamiršti, kad svarbiausius išsivadavimo darbus nuvertė labai konkretūs tautos žmonės, dabar tolydžio klojami vis storesnės istorinės kasdienybės užmaršties.

Ilgį septyniolika mėnesių, ilgį ir įtempti pusantrų metų praėjo, kol griuvo Tarybų Sąjunga ir prie mūsų nepriklausomybės arkos nutįso tikras tarptautinio pripažinimo gėdos paradas. Kitaip jį vadinti nesiverčia liežuvis: ne iš aukštųjų tribūnų deklaruojama teisė į laisvę, o Baltijos šalims – ir į turėtos nepriklausomybės atkūrimą, atvedė pripažįstančiųjų greton pasaulio laisvuosius, o galimybė žvilgterti į „blogio imperijos“ griuvėsius: ar tikrai? Ne Lietuvos atgimimas, o imperijos išgaišimas įkvėpė tą drąsą, kurios simboliu visiems laikams liko – bent man – JAV ambasadoriaus Maskvoje į šalis bėgiojančios akys.

Valstybės tarptautiniu pripažinimu prasideda nuolatinės valstybės pastangos būti pasaulyje ir pasauliui motyvuota valstybe. Pasauliui motyvuota Lietuva būti tegali savo būtinumą teigdama ir įrodinėdama kiekvienai šiuo metu pasaulyje esančiai valstybei, ir visų pirma kaimynams. Ką apie savo motyvuotumą apibrėžto galime pasakyti šiandien? Esame giliai integruota Europos Sąjungos valstybė, tikra švedų finansinė provincija, Vakarų kokybiškosios darbo jėgos donorė, net – įkyri tiekėja. Kad nenusibostume patys sau, dar vienos Rusijos vyriausybės galime pareikalauti, kad pripažintų mūsų buvusią okupaciją. Galime atlikti „namų darbus“ pagal Lenkijos

užsienio reikalų ministro užduotą programą. Kad gerai tvarkomės namuos, – galim apkarpyti dar vienos socialinės grupės žmonių pajamas.

Mūsų kalbos apie Lietuvą kaip drąsią šalį seniai tapo partinių nuostatų tarptautine transliacija, tad nenuostabu, kad pasaulio gudručiai kala naują terminiją būsimiems procesams apibūdinti: nemotyvuota valstybė, pasauliui nebūtina valstybė ir panašiai. Ir žvalgosi mūsų pusėn.

Atkirtį šiems gal galėtume duoti pasitarę kokiame nors Lietuvos strateginių tyrimų centre – panašiamo į tuos intelekto centrus, kokius paprastai turi bent kiek skausmingiau savo interesais pasaulyje besirūpinančios šalys. Tačiau, atrodo, mums to nelabai reikia. Negi imsime gintis nuo savęs pačių? (Plojimai)

Z. VAIŠVILA. Gerbiamasis prelegente, aš labai prašau dar jūsų neatsisėti, nes užmiršau pranešti, kad du prelegentai – Romualdas Ozolas ir Bronislovas Genzelis – antroje dalyje negalės dalyvauti, nes jie išvyksta į kitą renginį. Jeigu yra klausimų gerbiamajam Romualdui ar būsimajam prelegentui B. Genzeliui, prašau juos užduoti dabar. Arba galima tiesiog raštu.

Dabar leiskite pristatyti profesorį B. Genzelį. Tinka tie patys titulai kaip ir R. Ozolui. Tačiau aš norėčiau, kol prelegentas ruošiasi, padaryti trumpą įžangą. Kartais istoriją lemia detalės, smulkmenos, atsitiktinumai. Profesorius studijavo kartu su tuometinio Islandijos užsienio reikalų ministro Jono Baldvino Hannibalsono broliu Arnoru, jeigu teisingai vardą pasakysiu, ir Sąjūdžio mitingams prasidėjus 1989–1989 metais jis Vilniuje susitiko su Arnoro sūnumi. Tai buvo studijų draugai. Būtent šitos pažinties dėka nutikus kruvinajam sausiui 1991 metais profesoriui pavyko susisiekti su savo studijų draugu, kuris susiorganizavo drauge su savo broliu, užsienio reikalų ministru, vizą į Tarybų Sąjungą. Jiems buvo leista atvykti tik iki Rygos (Latvijos), į Lietuvą buvo neleista, ir jie nelegaliai kirto neegzistuojančią Latvijos ir Lietuvos sieną. Taigi tų mažų atsitiktinumų buvo daug, bet jie buvo gana svarbūs.

Kviečiame gerbiamąjį profesorį tarti žodį. Pranešimo tema: „Istorinė sąmonė – formavimosi veiksniai“.

Broniaus Genzelio pranešimas „Istorinė sąmonė: formavimosi veiksniai“

BRONIUS GENZELIS.⁷ Istorinė sąmonė neegzistuoja ir tik tada, kai tauta pripažįsta save, kad yra valstybė, kad yra tauta, galimi ir kiti veiksniai. Šito pamatas yra istorinė sąmonė. Istorinė sąmonė – žmogaus vertybių orientacija ir tautos valstybės egzistencijos pamatas, kurį nuolat kai kurios užsienio ir vidaus jėgos bando išklubinti, kad toje erdvėje plėtotų savo interesus.

Istorinio mąstymo nebrandumas, nesugebėjimas per asmeninius ar grupinius interesus matyti visumą neigiamai atsiliepia visuomenės egzistencijai. Istorija –

⁷ prof. habil. dr. Bronius Genzelis, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras

žmonijos atmintis, ji reiškiasi žmonėse ir per žmones. Blėstant atminčiai, formuojasi istorinė sąmonė, nyksta prisirišimas prie savo tautos, savo valstybės.

Norint sunaikinti tautą, reikia priversti ją užmiršti savo istoriją, įdiegti menkavertiškumo kompleksą. Todėl okupantai visada siekia naikinti praeitį (prisiminkime turkus-seldžiukus, hitlerininkus, sionistus), kad ateinančioms kartoms niekas neprimintų, kad jie įsikūrė svetimoje teritorijoje, kad įteisintų pavergimą. Vadinas, istorijos falsifikavimas (šaltinių klastojimas, tendencingas įvykių nušvietimas) priklauso nuo suinteresuotumo: viena yra tikri įvykiai, visai kas kita – kokius norima matyti juos buvus. Todėl mėginama „ištrinti“ iš istorinės atminties kokius nors įvykius arba net epochas. Kartais tų „trynėjų“ vaidmenį atlieka abejingi žmonės, kurie, be asmeninio intereso, daugiau nieko nemato. Žodžiu, per siaurą buitį nesugebama įžvelgti dalyko esmės.

Be to, ne visi įvykiai visiems vienodai malonūs. Tūlas trokštų kai ką pamiršti, dėl to tyliai naikina praeities pėdsakus. Tiek abejingųjų praeičiai, tiek tylių griovėjų elgesys žmonijai padarė ne mažiau žalos negu sąmoningas kultūros niokojimas.

Kiekviena karta išdėsto savo požiūrį į istoriją, įvertina pirmtakų veiklą. Nuo visuomenės sąmoningumo priklauso istorijos šaltinių publikavimas, praeities tyrinėjimas, aprašomi įvykiai, formuluojamos istoriosofinės koncepcijos. Žodžiu, atminties atgaivinimas. Istorinę sąmonę formuoja istorinės žinios apie tautos, valstybės praeitį.

Grožinė literatūra, pati būdama istorinio mąstymo padarinys, kartu ugdo jį. Kuo silpnesnė istorinė sąmonė, tuo mažiau domimasi istorija (rašytojai ir poetai vengia rašyti apie praeitį). Rašytojai, poetai geba labiau negu profesionalūs istorikai sužadinti istorinę sąmonę. Žmogaus troškimą pažinti savo ištakas sugestionuoja ne tik istoriniai faktai, bet ir jo pasaulėjauta, pasaulėžiūra. Antra vertus, kūrinių istorine tematika buvimą lemia ir visuomenės poreikis.

Viešoji nuomonė – žmogaus išsiskyrimo iš kitų gyvų būtybių prielaida. Ji neatskiriama nuo žmogiškosios egzistencijos. Pakeisti viešąją nuomonę labai sudėtingas dalykas: ją palaiko tradicija ir gyvenamojo meto interesų supratimas. Bendra tendencija nustelbia detales. Viešoji nuomonė koreguoja tyrinėtojų veiksmus ir koncepcijas. Dažnai apie praeitį sprendžiama ne iš autentiškų istorinių šaltinių, o iš populiarios literatūros, kartais iškreipiančios. Rašytojo sukurtas istorinio herojaus portretas neretai užgožia tikrąjį jo veidą. Tik kruopšti istorinių šaltinių analizė ir jų skelbimas pajėgia sugriauti įsigalėjusias pažiūras.

Istorinė sąmonė yra viešosios nuomonės komponentas, atsiradęs vėlesnėje raidos stadijoje. Viešoji nuomonė nėra adekvati visų socialinių grupių požiūriui, juo labiau nėra jų suma. Ji netapati oficialiajai nuomonei, kuri yra nulemta įvairių institucijų veiklos.

Iš visuotinės istorijos matome, kad vieno politinio junginio susidarymas stimuliuoja kitą. Sakysim, egzistuoja galinga agresyvi valstybė. Tada jos kaimynai susiduria su alternatyva: arba susivienyti ir bendromis pastangomis apsiginti nuo agresoriaus, arba pavieniui tapti aukomis. Pirmuoju atveju susidaro sąlygos susiformuoti naujam politiniam junginiui, kuris bus pajėgus ne tik sutriuškinti potencialų priešą, bet ir sukelti grėsmę naujiems kaimynams. Antruoju atveju nugalėtasis, užuot sunykęs, taptų supervalstybe. Žodžiu, vienytis ar kantriai paklusti likimui – priklauso nuo visuomenės sąmoningumo. Užsienio jėgos paprastai kišasi į vidaus reikalus tada, kai jaučiamas vidinis tos šalies supuvimas, t. y. vidinės rietenos, sutrikusi jėgų pusiausvyra ir panašiai. Valstybės, siekiančios savo ilgaamžiškumo, palaiko istorinius tyrimus, savo kultūros plėtotę. Čia ypač svarbų vaidmenį turi atlikti mokyklos. Istorinę atmintį labiausiai fiksuoja mokyklos.

Istorija – objektyvus procesas, lemiamas daugybės įvairių faktorių. Ji – žmogaus saviraiška. Asmenybės „išjudina“ istorinę sąmonę, atkreipia kitų žmonių dėmesį į jos buvimą, nes daugelis ne visada ieško faktų tarpusavio ryšių. Pakanka vienam kitam į juos reaguoti ir kitiems jie taps savaime suprantamais dalykais. Daugelį teiginių žmonės priima a priori (jie įdiegiami viešosios nuomonės), nes individas nepajėgus patikrinti kiekvieną teiginį, juo labiau suvokti visumą. Tam reikia detalaus svarstymo, intereso ir empirinių faktų žinojimo.

Terminui „aukščiau“ suteikiama įvairių prasmų. Kas tie „didieji“? Dažnai jais laikomi įvairūs engėjai. Nesuvokus istorinės perspektyvos, formuojasi mažos tautos menkavertiškumo kompleksai – mes maži, todėl turime priklausyti kuriam nors kaimynui, reikia sugebėti išsirinkti. Deja, turiu pasakyti, šita koncepcija dabar ypač diegiama pas mus.

Pasaulėžiūrai transformavusis į racionalistinę stadiją, susiformuoja istorijos mokslas, kuris kaupia ir analizuoja faktus. Istorijos mokslas sutvirtina istorinę sąmonę: jis – istorinio sąmonėjimo vystymosi rezultatas.

Tik analitiškai vertinant praeitį suvokiama, kad dabartinis žmogus yra sugestionuotas praeities ir kad visi įvykiai turi vidinę logiką. Toks požiūris leidžia ne tik geriau suprasti praeitį, dabartį, bet ir prognozuoti ateitį. Iš istorijos mokomasi. Kodėl ir kaip buvo veikama? Kaip mes turime elgtis? Tai tarpusavyje susiję klausimai.

Istorinis žmogus veikia ir analizuoja savo veiklą, nors ir ne visuomet tiksliai formuluoja išvadas. Žmogaus netenkina esatis, jis nuolat bando pakeisti savo gyvenimo sąlygas ir įprasminti savo veiklą. Šiuos dalykus pirma užfiksavo mitologija, vėliau jie įgavo mokslinių hipotezių pavidalą.

Istorinė sąmonė ir istorinė atmintis – susiję dalykai: istorinė sąmonė remiasi istorine atmintimi, antra vertus, istorinė sąmonė gaivina istorinę atmintį. Ji formuluoja ir koreguoja koncepcijas, verčiančias ieškoti naujų faktų, raustis atmintyje. Istorinė sąmonė paremta dabartinio žmogaus egzistencija. Ji suteikia impulsą žmogui veikti,

atskleidžia veiklos galimybes, įtikina, kad žmonės turi pareigų ne tik patys sau, bet ir ateinančioms kartoms. Civilizuotas žmogus suvokia, kad istorija prasideda ne nuo jo ir kad jis pats – tik istorijos kūdikis.

Žodžiu, istorinis mąstymas, viena vertus, ugdo žmogaus pasitikėjimą savo jėgomis, o antra vertus, parodo tos veiklos ribas, padeda skirti įgyvendinimą nuo nerealių troškimų, t. y. orientuoja žmogų racionaliai veikti. Tačiau ir utopija nėra pastovus dydis: kas šiandien yra graži svajonė, vėliau gali tapti realių siekių objektu. Istorinė sąmonė yra civilizacijos tapsmas, iš jos numatoma įvykių eiga. Nenumatydamas perspektyvų, žmogus pasmerktas neveiklumui ir susitaikėliškumui, o tai sukelia visuomenės stagnaciją ir politinį bei moralinį bankrotą.

„Užmirštama“ ir sąmoningai, dažnai ideologiniais sumetimais sukūrus hipotezę, kad pirmtakų elgesys prieštarauja dabartiniams interesams, vaizduojama, kad to, apie ką nekalbama, nėra buvę. Taip kyla prieštaravimų tarp objektyvaus prado ir subjektyvaus vertinimo, labai priklausančio nuo interesų, polinkių, pagaliau ir galutinių veiksmo rezultatų. Okupantai visada stengiasi iš okupuotų tautų sąmonės ištrinti jų istorinę atmintį. Tokiais Lietuvybės puoselėjimo simboliais, kaip mes žinome, tapo senieji Lietuvos kunigaikščiai Mindaugas, Gediminas, Kęstutis, Vytautas, Lietuvybės šaukliais – Martynas Mažvydas, Mikalojus Daukša, Tautinio Atgimimo – Simonas Daukantas, Motiejus Valančius, Vincas Kudirka, Jonas Basanavičius. Jų vardų iš lietuvių atminties nepajėgė išbraukti jokie okupantai. Dabar keista, kai skaitai, kai kurie vadina save naujaisiais veikėjais, politikais, bando įrodinėti, kad nepriklausomybė 1918 m. buvo klaida, t. y. Švietimo ir mokslo ministerijos aukščiausieji pareigūnai taip teigia, kad tai yra klaida, kad geresnis variantas būtų buvęs turėti vieną valstybę su Lenkija ir panašiai. Tada kyla klausimas, už ką žmonės liejo kraują.

Skaudu, kad tautos naikinimo bacila įsiveisė mūsų Švietimo ir mokslo ministerijoje ir jos įtakos sričiai priklausančiose institucijose, kad tai, ko nepavyko padaryti okupantams, daro savi. Ir tai daro tuo metu, kai mūsų kaimynai bando įtikinti save, kad lietuvių tauta neturi perspektyvų. Į šį chorą įsilieja kai kurie aukščiausieji mūsų valstybės pareigūnai.

Prieš mirtį žinomiausia mūsų kultūros veikėja akademikė Vanda Zaborskaitė 2010 gruodžio 7 d. (pabrėžiu tą datą, gruodžio 7 d.) rašė: „Bernardinuose“ neseniai pasirodė svarbus Vytauto Toleikio, žinomo pedagogo, straipsnis „Mokykloje reikalingi tik radikalūs pokyčiai“, kuriame jis teigia, jog mokykla neugdo tautinio identiteto ir neduoda lietuvių kultūros visumos vaizdo. Kaip vieną iš priežasčių jis nurodo mokyklą (kaip ir beveik visą humanitarinę bendruomenę) apėmusią demitologizavimo ir deherojizacijos aistrą. Negalima su tuo nesutikti. Dabar mada ir geru tonu tapo kuo bjauriau kalbėti apie savo istoriją ir kultūrą“, – konstatuoja Vanda Zaborskaitė. Ir nuo savęs pridursiu: juoda dėmė krenta už tokią valdininkų nuostatą visai dabartinei mūsų Vyriausybei. Bet mes suprantame, kad jos valdymas laikinas, todėl turime dirbti. O dirbti turime ką.

Lietuvos istorijos už mus niekas neparašys. Joje esama daugybės baltų dėmių (jų visuomet ir bus). Istorinė atmintis ne tik neišblėso, bet ir plėtojosi juodžiausiais okupacijos metais. Viskas turi iškilti tautos atmintyje.

Okupacijos metais įvairiose Lietuvos vietose moksleiviai, aš pabrėžiu, moksleiviai, kabinėjo trispalves, būrėsi į slaptus būrelius. Visa tai turi likti tautos atmintyje. Ne viską surasime archyvuose, bet dar galime surasti ne vieną tų įvykių dalyvį. Reikia užrašyti jų prisiminimus. Šių darbų niekas neatliks geriau už jus, tai yra mokytojus, moksleivius. Tik atlikus tuos darbus, ateityje, manau, pasirodys rimti tyrinėjimai, pasirodys ne viena monografija, bus parašytos knygos ir istorinė atmintis neišblės iš mūsų sąmonės, nepaisant kai kurių valdininkų supertrumparegiškumo. Ačiū už dėmesį. (Plojimai)

S. GRIGARAVIČIŪTĖ. Dabar į tribūną prašom signatarą.

R. OZOLAS. Kas žinoma apie 1991 m. kovo 17 d. įvykdytą referendumą, kuriame, kaip suprantu iš parašymo, aktyviai dalyvavo KGB rezervistai ir kai kurie valdžios žmonės? Jisai – dėl neišstojimo iš TSRS. Tai nebuvo mano pranešimo klausimas. Man, tiesą pasakius, nelabai rūpėjo, kiek žmonių galėjo dalyvauti M. Gorbačiovo organizuotoje akcijoje, tai nebūtų pakeitę istorijos eigos. Tačiau, kadangi gavau klausimą, o nesu pasidomėjęs ir negaliu atsakyti tiksliai, tai aš pažadu, kad kaip atsakymą į klausimą pateiksiu prie savo pranešimo ir kai bus publikuota knygelė, tikslų atsakymą galėsite rasti ir ten. Čia, žinoma, reikia pasidomėti specialiai, nes jau nugulė į istorijos archyvus kaip gėdingas mūsų istorijos faktas, jeigu mūsų šaliai tame referendume yra dalyvavę.

S. GRIGARAVIČIŪTĖ. Ačiū signatarui.

Z. VAIŠVILA. Atsiprašau, jeigu teisingai supratau, klausimas buvo kovo 17 d. Tarybų Sąjungos referendumas dėl jos išlikimo. Aš tik noriu priminti, kad galioja Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas Sausio 13-osios bylos toje dalyje, kur nuteisti, ten yra konstatuota ir patvirtinta ir Lietuvos teismų, kad nuo 1990 m. kovo 11-osios Lietuvoje galiojo Lietuvos Respublikos įstatymai, o ne Tarybų Sąjungos įstatymai. Trys Baltijos valstybės, Moldova ir, rodos, Gruzija iš viso nedalyvavo šiame referendume. (Balsai salėje) Kad kas nors bandė, tai nereiškia, kad buvo teisėtas veiksmas. Ačiū. Gerbiamasis, joks tarybinis įstatymas Lietuvoje nebegaliojo.

S. GRIGARAVIČIŪTĖ. Dabar norėtume į tribūną pakviesti Istorijos instituto vyresnįjį mokslo darbuotoją daktarą Algimantą Kasparavičių. Norėčiau trumpai pristatyti šį istoriką visuomenei. Jis yra puikiai žinomas savo monografijomis, skirtomis Lietuvos diplomatijos istorijai, drįsčiau teigti, kad tai yra po 1990 m. iškiliausias Lietuvos diplomatijos istorikas Lietuvoje. Prašom.

Algimanto Kasparavičiaus pranešimas „Lietuvos valstybė XX a. didžiojoje politikoje: diplomatija ir pripažinimas“

ALGIMANTAS KASPARAVIČIUS⁸. Gerbiamieji posėdžio pirmininkai, gerbiamieji Kovo 11-osios Akto signatarai, jūsų ekscelencijos ambasadoriai, ponai ir ponios!

Po kelių šimtmečių bendro valstybingumo su Lenkija ir daugiau nei šimtmetį trukusios priklausomybės Rusijos imperijai Lietuvos valstybės atgimimas XX amžiuje, tarptautinis pripažinimas, tapsmas tarptautinių santykių subjektu bei jos valstybės politinė, juridinė, teritorinė raida ir gana komplikotas nevienareikšmis klausimas išlieka iki šiol. Praėjusiame amžiuje lietuviai dukart politiškai mobilizavosi, kilo valstybiniam gyvenimui, dukart dėjo pastangas apsibrėžti save kultūriškai ir apibrėžti savo tautinį ir pilietinį identitetą. Dukart buvo priversti ieškoti nišos Europos politinėje architektūroje ir vadinamojoje didžiojoje politikoje. Dukart beveik nuo nulio, beveik iš Šventosios Dvasios kūrė savo nacionalinę teisę ir diplomatinę tarnybą. Todėl šiandien, manau, neverta labai stebėtis, jog ir mūsų valstybės būtis XX amžiuje nebuvo ir iki šiol nėra, tikrai nėra toli gražu tobula. Būta visko: klaidų, smulkių klaidelių ir išdavysčių, būta pergalių, laimėjimų, nusivylimų ir net gilios politinės depresijos.

Tačiau dėl to lietuviams, manau, neverta vien tik dejuoti arba nukryžiuoti savo istoriją. Priešingai, kaip rodo visa krikščioniškos Europos civilizacija, klaidos, kaip ir pergalės, tautas ir valstybes veikia dvejopai: silpnas – pražudo, o stiprias – užgrūdina. Todėl ir šias mano pranešimo tezes, gerbiamoji auditorija, prašyčiau vertinti ne kaip kokią nors, gink Dieve, saviplaką, savinieką arba norą sumenkinti nacionalinę istoriją, bet tik kaip nuoširdžią pastangą matyti Lietuvos valstybę visomis prasmėmis didesnę, stipresnę ir tobulesnę.

Kad ir kaip šiandien kai kam galėtų atrodyti keista arba nesmagu, tačiau reikia pripažinti, kad kompleksinės juridinės ir politinės 1920 m. liepos 12 d. Lietuvos ir Rusijos taikos sutarties turinio analizės Lietuvoje nėra iki šiol. Iš dalies turbūt ir tuo galima aiškinti faktą, jog ir kai kurios vėlesnės lietuvių diplomatų bei politikų parengtos ir pasirašytos svarbios sutartys su užsienio valstybėmis turi daugiau ar mažiau didesnių ar smulkesnių trūkumų. Kai kurie įvykiai ir duomenys jau po 1990 m. kovo 11-osios leidžia galvoti, kad ši liūdna tradicija, liudijanti ribotas lietuviškos teisės, diplomatijos, politikų, juristų profesines savybes bei galimybes, regis, nesibaigia su tarpukario epocha.

1920 m. taikos sutarties su Rusija teksto turinys turi gana daug juridinių, politinių spragų ir netolygumų, bet čia būtų atskiros pranešimo tema. Šį kartą noriu akcentuoti, kompleksiškai neanalizuodamas tos sutarties, tik vieną, mano galva, bene rimčiausią šios sutarties trūkumą. O jis yra tas, kad lietuvių delegacijai Maskvoje tuomet, deja, nepavyko išsiderėti, kad Rusija lietuvių tautos teisę į nepriklausomą valstybingumą ir Lietuvos valstybingumą pripažintų remdamasi ne tik tiems laikams modernia tautų

⁸ Dr. Algimantas Kasparavičius, Lietuvos Istorijos institutas

apsisprendimo teise, teisės doktrina, bet ir nuo Romos imperijos laikų žinomu tradiciniu valstybių egzistencijos imperatyvu – tai yra tautą sukūrusios valstybės istorinės teisės principais ir doktrina. Lietuvos delegacija į Maskvą buvo nusivežusi tuometinio dar pirmojo užsienio reikalų ministro, premjero Augustino Voldemaro parengtą trumpą formulę. Aš čia neskaitysiu, bet iš esmės tai buvo reikalavimas pripažinti naują Lietuvos valstybę remiantis istorinės teisės principu arba kompleksiškai remiantis istorine teise ir tautų apsisprendimo doktrina. Tačiau Rusijos Federacijos derybininkų delegacija su savo pirmininku Adolfu Joffe priešakyje kategoriškai atmetė šitą Lietuvos delegacijos parengtą, sakykime, namų darbą, pripažinimo formulę. Pagrindinis tokios pozicijos argumentas buvo tas, kad bolševikinė Rusija pripažįsta tik patį laisvą tautų apsisprendimo principą, bet jokios istorinės teisės ji iš principo nepripažįsta. Situacijos 1920 m. vasarą Maskvoje neišgelbėjo ir Lietuvos derybininkai, nei delegacijos pirmininko Tomo Naruševičiaus, nei ypač energingai Lietuvos reikalą tuomet gynusio Simono Rozenbaumo bandymai apeliuoti į istorinį teisingumą, į kitų valstybių praktiką. Svarbiausia, jog toks pripažinimas, Lietuvos valstybės pripažinimas pagal istorinės teisės principus, nesikerta su Rusijos, su naujos modernios Rusijos interesais. A. Joffe's atsakymas buvo labai konkretus ir aiškus: tai, kas nebūtina, tai, kas neprieštarauja Rusijos interesams, dar nereiškia, kad atitinka ir gali būti priimtina Lietuvai. Pagal šitą formuluotę visas šis reikalavimas buvo atmestas.

Kaip parodė vėlesni įvykiai ir politiniai procesai jau po 20 metų, tokia bolševikinės Rusijos delegacijos pozicija iš principo, sakyčiau, buvo gana gerai apgalvota, suplanuota ir nenuoširdi. Todėl nereikia stebėtis, jog lietuvių delegacijos Maskvoje nesugebėjimas realizuoti savo valstybingumo egzistencijos visų politinių, juridinių aspiracijų Taikos sutarties turinyje visa apimtimi su Rusija, vėlesniuose santykiuose su Rusija Lietuvą mažiausiai dviem aspektais pastatė į keblią padėtį. Viena vertus, vėlesniais metais bolševikinė Rusija, nuo 1922 m. Sovietų Sąjunga, tarptautinėje arenoje diplomatiniais kanalais (čia informacija iš Rusijos užsienio reikalų ministerijos archyvų) ėmė gana nuosekliai ir energingai savo geopolitinių ir didžiavalstybinių interesų labai manipuliuoti ir netgi neoficialiai remtis ta pačia istorine teise, kurią ji atsisakė pripažinti 1920 m. Galų gale net ir 1940 m. vasarą, ir vėliau Kremliaus diplomatija tarptautinėje arenoje, pirmiausia Vašingtone, Londone ir Romoje, Lietuvos, Latvijos ir Estijos okupaciją ir aneksiją daugiau aiškino ir teisino apeliuodama būtent į carinės imperijos „istorines teises Pabaltijyje“. Vienu atveju yra atmetama, kitu atveju remiamasi ta pačia teise. Kita vertus, matyt, atsižvelgdama į Lietuvos ir kitų dviejų Baltijos tautų atsiskyrimo nuo Rusijos formuluotes, 1920 m. Rusija 1940-aisiais birželį, tuometinė Sovietų Sąjunga, parengė ir trijų Baltijos valstybių okupavimo, aneksavimo techniką ir metodiką. 1940 m. vasarą trys Baltijos valstybės buvo okupuotos ir aneksuotos ne tiesiogiai jas pavergiant, bet iš principo imituojant tautų apsisprendimo teisę ir falsifikuojant tų tautų valią: būtent organizuojant vadinamąsias liaudies vyriausybes, laisvus rinkimus, liaudies seimus ir t. t. Trumpai tariant, Baltijos valstybės 1920 m. Rusijos buvo pripažintos, o 1940 m. tos pačios Rusijos okupuotos, aneksuotos formaliai

pagal tą patį tik 1940 m. jau išprievartautą tautos apsisprendimo principą. Tuo principu buvo labai, sakyčiau, makiaveliškai idealiai manipuluojama tarptautinėje erdvėje.

Klasikinė tautų ir valstybių istorinės teisės paradigma, kuri per amžius nuo Antikos iki Renesanso didele dalimi išaugo iš *ius gentium* ir *ius inter gentes* idėjų, šiandien nėra tik tarptautinių santykių istoriografijos ar viešo diskurso scholastinė dalis, bet reali ir visuotinai pripažįstama XXI a. galiojančios tarptautinės teisės visumos dalis. Būdinga tai, jog valstybių istorinės teisės paradigma po truputį grįžta ir į Lietuvos, eventualiai ir kitų Baltijos valstybių, ir Rusijos Federacijos tarpvalstybinių santykių dimensiją. Tačiau Rusijos pastangomis grįžta taip, kad būtų naudinga Rusijai. Tikėtina, jog po to, kai naujoji Rusijos valstybė, Rusijos Federacija, 1991 m. gale oficialiai pripažino savo istorinį tęstinumą su SSRS, o per pastarąjį dvidešimtmetį daugmaž sėkmingai susigrąžino ir daugumą buvusios carinės imperijos simbolių – vidaus ir užsienio politikos ideologijų, valstybių istorinių teisių diskusija tarp Rusijos Federacijos iš vienos pusės ir Baltijos šalių iš kitos pusės tam tikromis politinėmis aplinkybėmis gali tapti ne tik literatūrinio ar akademinio pobūdžio. Šiuo atveju gana įdomu ir svarbu, kai paskutiniu metu savo „istorinę teisę“ į Baltijos tautas ir jų teritorijas atsargiai, apylankomis, regis, bando reanimuoti, afišuoti ir viešai propaguoti ne tik pavieniai rusų veikėjai, bet ir dabartinė, sakyčiau, daugmaž demokratinis keliu pasukusi ir besivystanti Rusijos Federacija. Štai vienas labai konkretus faktas.

Antrojo pasaulinio karo pradžios 70-mečio jubiliejaus proga 2009 m. Maskvoje Komisijos kovai su istorijos klastojimu, kenkiančiu Rusijos interesams, Maskvos valstybinio tarptautinių santykių instituto ir Rusijos užsienio reikalų ministerijos jungtinėmis pastangomis buvo išleistas specialus veikalas, knyga, metraštis tokiu mažai galbūt ką sakančiu pavadinimu „Zavtra možet byt uže pozdno“, kuriame Lietuvos, Latvijos ir Estijos valstybingumo klausimas XX a. pirmoje pusėje pateikiamas ir nušviečiamas daugiau negu tendencingai bent keliais aspektais. Viena vertus, nors šis solidus pagal apimtį ir kai kurių tyrimų turinį straipsnių ir dokumentų rinkinys skirtas Antrojo pasaulinio karo pradžios bei D raidės problematikai, yra lyg ir tarptautinis, čia leidinyje greta žinomų rusų istorikų yra puikūs straipsniai lenkų istorikų, prancūzo, vokiečio, kitų istorikų tyrinėjimai, apžvelgiantys problematiką Antrojo pasaulinio karo išvakarėse ir pradžioje. Tačiau tame pačiame metraštyje apžvelgti Lietuvos, Latvijos ir Estijos situaciją Antrojo pasaulinio karo išvakarėse patikėta kažkodėl ne kokiam nors Lietuvos, Latvijos ar Estijos istorikui ir netgi ne žinomesniam rusų istorikui, tarptautininkui, baltistui, bet 2004–2008 m. ketvirtojo šaukimo Rusijos Dūmos deputatui Aleksandrui Vladimirovičiui Fomenkai, kurio kraštutinio pobūdžio šovinistiniai tekstai prieš Baltijos tautų valstybingumą viešojoje erdvėje ne kartą buvo publikuoti jau ir iki 2009 m., iki šito leidinio. Kita vertus, ne mažiau įdomu ir tai, nepaisant fakto, kad leidinys skirtas aptarti tarptautinę situaciją Antrojo pasaulinio karo pradžioje, A. Fomenkos straipsnis „Pabaltijo klausimas JAV užsienio politikoje 1918–1940 m.“ iš esmės analizuoja ne tiek Baltijos valstybių problematiką Antrojo pasaulinio karo metais, kiek Baltijos valstybių susiformavimą, tarptautinį pripažinimą ir raidą

tarpukariu. Nesigilinau į visus šito straipsnio užkaborius ir ryškią tam tikrą, sakyčiau, istorinę sofistiką, tendencingus faktografinius išvedžiojimus ir kitas tam tikras faktines klaidas, bet pagrindinės autoriaus tezės yra keturios. Pirma, Lietuvos, Latvijos ir Estijos priklausomybė ikirevoliucinei Rusijos imperijai buvo natūralus, istoriškai teisingas ir pažangus dalykas. Antra, Baltijos tautų „separatizmas“ 1918–1920 m. įvyko ne dėl jų vidaus politinės emancipacijos ar kažkada turėtos teisės, istorinės teisės, teisės į valstybingumą, bet tik dėl didžiojo karo metais esmingai pasikeitusios geopolitinės situacijos ir Rusijos imperijos Šiaurės vakarų krašto okupacijos. Vokietija okupavo šitą kraštą. Trečia, nacionalinio valstybingumo formavimosi aušroje Baltijos šalių politinis elitas ir vyriausybės savo ideologija, moralės standartais ir politine praktika buvo artimesni rusų bolševikams (sic!), o ne Vakarų liberalams. Ir ketvirta, Jungtinių Amerikos Valstijų vyriausybė tarptautinėje arenoje ilgą laiką kovojo „už nedalomos bei vieningos Rusijos išsaugojimą“ ir 1922 m. liepos 28 d. trijų Baltijos šalių vyriausybės pripažino tik po to, kai Rusijoje galutinai nugalėjo bolševikai, tačiau ir tada autorius pabrėžė, „su išlyga, kol rusų reikalai išlieka suardytoje padėtyje ir kad toks pripažinimas jokių būdu negali būti laikomas pagrindu skaldyti Rusijos teritoriją“. Dabar autoriaus išvada. Apeliuodamas į tokią JAV pripažinimo formuluotę, A. Fomenka brėžia šiuolaikinėje rusų istoriografijoje, iš dalies ir tarptautinėje teisėje ištis naują ir politiškai, ir juridškai labai toli siekiančią išvadą. Pacituosiu, kad būčiau tikslus: „Jeigu sovietų laikais amerikiečių dvilypis nusistatymas mūsų teritorijų atžvilgiu galėjo būti aiškinamas rusų reikalų pairusia padėtimi, tai yra tuo, kad sovietinis režimas formaliai atsisakinėjo būti istorinės Rusijos paveldėtojas, tai šiandien tokie paaiškinimai gali veikti tik su išlyga, o būtent griežtai tik ligi to momento, kol Rusijos Federacijos įstatymų leidžiamoji ir vykdomoji valdžia pripažins save esant iki Spalio revoliucijos laikų buvusios istorinės Rusijos teisių perėmėja.“

Žinia, kiekvienas autorius – mokslininkas, istorikas, tyrinėtojas, politikas, žurnalistas – liberalioje visuomenėje turi teisę ir didesnes ar mažesnes galimybes viešai reikšti savo įvairią nuomonę – kartais galbūt ne visai emociškai subalansuotą, ne visada korektišką ir galbūt netgi nevisiškai mokslškai pagrįstą. Tačiau šiuo atveju stebina kitkas.

Į akis krinta faktas, kad tokia istoriografiškai kraštutinė vieno autoriaus pozicija viešai propaguojama, o gal ir specialiai viešai eksponuojama arba peršama ne tik kad oficialiame mokslo leidinyje, kuriam įžanginį žodį parašė Rusijos valstybinio tarptautinių santykių instituto universiteto rektorius akademikas A. Torkunovas, bet ir pats Rusijos Federacijos Prezidentas D. Medvedevas. Leidinyje, kurio tituliname puslapyje puikuoja ne tik Rusijos užsienio reikalų ministerijos abreviatūra, bet ir lygia greta kartu su A. Fomenkos straipsniais pateikiama ir Rusijos Federacijos oficialių aukščiausio rango pareigūnų, t. y. Federalinio Susirinkimo, Federacinės Tarybos pirmininko Sergejaus Mironovo, Rusijos Federacijos Prezidento administracijos vadovo Sergejaus Naryškino ir užsienio reikalų ministro Sergejaus Lavrovo, straipsniai. Fomenkos straipsnių kaimynystė šitam kontekste man sako daug ir šiek tiek dar daugiau.

Taigi kyla klausimas, ar tokią Fomenkos rašymo kaimynystę su Mironovo, Naryškino ir ministro Lavrovo straipsniais reikėtų suprasti kaip Fomenkos rašinyje pateiktos nuomonės ideologinį artumą ar net sutapimą su Rusijos Federacijos oficialia pozicija dėl Lietuvos, Latvijos, Estijos valstybingumo istorinės genezės, raidos ir geopolitinių perspektyvų? Jungtinėmis mokslininkų ir politikų pajėgomis parengtame rusų leidinyje regint tokią, švelniai tariant, keistą istorijos ir politikos simbiozę, sintezės tokią metamorfozę, kyla klausimas, ką reiškia, kam skirti ir kiek nuoširdūs jau minėtų oficialių Rusijos Federacijos pareigūnų pasisakymai prieš istorijos falsifikavimą, už sąžiningą istorinių faktų bei įvykių vertinimą ir realios, o ne išgalvotos istorinės atminties formavimą, jeigu viename ir tame pačiame leidinyje kitas autorius jau leidžia sau viešai abejoti kaimynystėje gyvenančių tautų ir valstybių juridiniu pagrįstumu, ir iš esmės vyksta ta pati istorijos falsifikacija. Paradoksalu, kad Fomenkos rašinys publikuojamas leidinyje, kurį Rusijos Federacijos Prezidentas pristato (cituoju) „kaip naudingos informacijos šaltinį, galintį svariai papildyti istorines žinias“ ir netgi reiškia įsitikinimą, kad šis leidinys, parengtas visoms trims institucijoms bendradarbiaujant, „taps dar vienu objektyvaus ir sąžiningo požiūrio į lūžinius pasaulio įvykius pavyzdžiu“.

Čia yra nauja istorija, naujas požiūris į mūsų kaimynystę ir mūsų santykius. Man kilo labai daug klausimų, bet turbūt jų visų aš čia neišsakysiu, trumpinu, laikas labai ribotas.

Sakyčiau, tektų daryti tam tikrą išvadą, kad Fomenkos pateikti Baltijos valstybių istorinės genezės, raidos ir asmenybių vertinimai bei brėžiama Rusijos Federacijos teritorinio revizionizmo juridinė paradigma galbūt atitinka Rusijos interesus. Bent jau ta apimtimi, kiek ji leidžia Rusijos diplomatijai būtent šiuo straipsniu, kuris yra tarptautinis, skirtas užsieniui, išleistas labai mažu tiražu, mažiau negu tūkstančio egzempliorių (Rusijoje tai yra labai mažas tiražas), žodžiu, kuri leidžia Rusijos diplomatijai ištirti pirminę tarptautinę, aišku, pirmiausia Jungtinių Amerikos Valstijų refleksiją į tokią iš Rusijos šiuo metu sklindančią, sakyčiau, „peregruzką“ su Vakarų demokratijomis, turint galvoje, kad 1991 metais Rusija ir TSRS taip pat pripažino ne Lietuvos valstybės tęstinumą, bet Lietuvą kaip naują valstybę. Tokiu aspektu pažvelgus į situaciją tampa akivaizdu, kad Fomenkos pateiktas istorinis pasakojimas, istorinis naratyvas apie Lietuvos, Latvijos, Estijos valstybingumą XX amžiuje bei JAV administracijos suteikto tarptautinio pripažinimo tam valstybingumui juridinio turinio iškėlimo klausimas tarptautinėje erdvėje jau nebėra vien tik vieno rusų kraštutinio radikalo, politiko, rašančio istorinėmis temomis, istoriografinė erezija, kurią galbūt būtų galima palikti vien Rusijos ir JAV istorikų akademiniam diskursui, bet, sakyčiau, tampa realiu, kol kas, tiesa, tik teoriniu geopolitikos iššūkiu Baltijos šalių valstybingumui.

Vietoj išvadų. Išvadų galėtų būti daug, bet aš čia turbūt akcentuosiu tik tai trejetą. Pirmą, kad XX a. Lietuvos ir Rusijos politiniuose, juridiniuose santykiuose susiformavo gana keista ir Lietuvai nepriimtina, manyčiau, situacija, kai atmetus istorinę teisę Rusija

Lietuvos valstybingumą iš esmės traktavo ir traktuoja kaskart tarsi kažkokią naują kokybę ir nepripažįsta Lietuvos valstybės tęstinumo. Pamatinėse Lietuvos ir Rusijos XX amžiuje pasirašytose sutartyse ir Lietuvos valstybės pripažinimo formulėse egzistuoja tarsi kažkokios trys Lietuvos: senoji Lietuva – tai istorinė LDK, 1918–1940 m. Respublika ir dabartinė – Kovo 11-osios Lietuva. Manychiau, kad tokia situacija juridškai yra gana slidi, ženkliai priklauso nuo geopolitinės konjunktūros ir, svarbiausia, neatmeta galimybės, kad tų „Lietuvos valstybių“ gali būti ir daugiau ateityje. Kas gali paneigti tokią galimybę?

Antra. Tikrai tokiai nedėkingai situacijai pašalinti, manychiau, būtų tikslinga, galbūt ir reikalinga su Rusijos Federacija siekti kažkokios naujos politinės sutarties, galbūt netgi taikos sutarties, turint galvoje, kad vis dėlto 1920 metų taikos sutartis, kad ir kaip mes žiūrėsime, 1940 m. birželį buvo pažeista, iš esmės šiandien nefunkcionuoja nei pagal teritorinius normatyvus, nei juridine dvasia. Galų gale, jeigu mes pripažįstame okupacijos faktą, mes turime iš tos situacijos juridškai raštingai ir išeiti.

Sakyčiau, galbūt reikėtų siekti naujos taikos sutarties, kurioje Lietuvos valstybė būtų pripažinta ne tik pagal XX amžiuje susiformavusį tautų apsisprendimo principą, bet ir pagal kur kas senesnį, kur kas fundamentalesnį tautos istorinės teisės principą. Manau, kad tokia politinė sutartis, naujas susitarimas su Rusija ir toks pripažinimas išspręstų ir įstrigusį iki šiol Lietuvos okupacijos Rusijoje pripažinimo faktą su visomis iš to išplaukiančiomis pasekmėmis.

Kokia apimtimi veikia ir kokią jėgą postmoderniame XXI amžiuje išlaiko ir tebeturi istorinė teisė, man regis, puikiai parodo ir šiandieninis Rusijos ir Japonijos kiverčas dėl Kurilų salų, kurias, kaip mes žinome, carinė Rusija XIX amžiaus viduryje prarado, XX amžiaus viduryje bolševikinė Rusija jas susigrąžino, o XXI amžiaus pradžioje šiandieninė Rusija jas yra pasirengusi ginti visomis įmanomomis priemonėmis. Tai puikiai rodo, kaip tarptautinėje erdvėje iki šiol veikia ta pati istorinė teisė. Žodžiu, sakyčiau, kalbėdami apie istorinę teisę mes turėtume suvokti, kad istorinė teisė neturi būtojo laiko. Tai yra, man rodos, labai svarbus dalykas.

Trečioji, paskutinė išvada (nes jau laiką viršijau). Šiai situacijai spręsti, manau, turėtume dėti tam tikras pastangas ir Lietuvoje. Manau, būtina sustiprinti tarptautinės teisės studijas pirmiausia Vilniaus universitete, parengti daugiau tarptautinės teisės specialistų, pasaulinio lygio disertacijų, monografijų, teorinių darbų apie tarptautinę teisę, sustiprinti šios teisės specialistų korpusą tiek prie Prezidento institucijos, tiek Užsienio reikalų ministerijoje, tiek parlamente prie Užsienio reikalų komiteto. Ačiū. (Plojimai)

Z. VAIŠVILA. Nuoširdžiai dėkojame prelegentui. Leiskite pakomentuoti. 1991 m. liepos 29 d. Lietuvos Respublikos ir Rusijos Tarybų Socialistinės Federacinės sutarties, pasirašytos B. Jelcino ir V. Landsbergio, preambulėje yra labai vertingas faktas – mūsų aneksijos fakto pripažinimas. Matome iš gerbiamojo prelegento, kad yra istorikų ir politikų bendradarbiavimas. Galima pajuokauti, kad šiomet sausio 13-ąją minint

dvidešimtmetį, galbūt buvo galima pakviesti Rusijos Prezidentą pagerbiant už šią sutartį. Juokaujame, bet mąstyti reikia.

Dabar norėčiau pristatyti gerbiamąjį Islandijos užsienio reikalų ministrą Ossurą Skarphedinssoną ir paprašyti jo, kaip aš suprantu, perskaityti sveikinimą. (Plojimai)

Ossur Skarphedinsson sveikinimas

OSSUR SKARPHEDINSSON⁹. Pirmininke, gerbiamieji dalyviai! Kaip pirmininkas pasakė, iš tikrųjų galbūt būtų buvę įdomu, jeigu čia būtų galėjęs sudalyvauti Rusijos Prezidentas. Rusijos Prezidento nėra, bet jūs vis dėlto čia šiandien turite Islandijos užsienio reikalų ministrą. Aš labai didžiuojuosi, galėdamas atstovauti mažai šaliai Islandijai, ir tuo vaidmeniu, kurį Islandija suvaidino prieš 20 metų, kai tarptautinė bendruomenė ėmė pripažinti atkurtą Lietuvos valstybę. Aš labai džiaugiuosi galėdamas lankytis Lietuvoje, išgirsti gražius jūsų Prezidentės žodžius ir sveikinimus, taip pat ir paprastų žmonių nusiteikimą pripažįstant Islandiją kaip Lietuvos draugę.

Susitinkant su Lietuvos žmonėmis tiek čia, tiek Islandijoje mane labai jaudina, kai Lietuvos žmonės dėkoja Islandijai už jos paramą Lietuvai kovojant už nepriklausomybę. Prieš 20 metų jūs atnaujinote savo nepriklausomybę. Man atrodo, tai buvo pasiekta jūsų stiprios valios, drąsos ir nusiteikimo dėka, nepaisant didelės grėsmės. Jūs gynėte tai, kas iš tikrųjų buvo jūsų teisė – ginti tai, kas jums priklauso. Islandija tik pasiūlė, ištiesė savo draugišką ranką tuo metu, kuris buvo ypač svarbus jūsų istorijoje po ilgų okupacijos metų. Jūs žinojote, kad turite teisę apsispręsti.

1991 metai jums buvo lūžio metai. Tai buvo pirmieji metai, kai aš buvau išrinktas į Islandijos parlamentą. Galiu jums pasakyti, kad šiandien labai didžiuojuosi galėdamas jūsų parlamente atstovauti savo šaliai ir pasveikinti jus visus su tuo, ką jums pavyko pasiekti nuo nepriklausomybės atkūrimo. Tai, ką jums pavyko pasiekti per paskutiniuosius 20 metų, mano manymu, yra labai daug. Žvelgdamas iš šalies, turėdamas tam tikros informacijos, aš tikrai žaviuosi tuo, kaip tokioje sunkioje geopolitinėje padėtyje Lietuvai pavyko taip sėkmingai praveisti derybas ir užtikrinti tautos stabilumą, kiek tai buvo įmanoma. Per 20 metų jums pavyko ne tik pasiekti savo visiškos nepriklausomybės atkūrimą, bet ir pasinaudoti tuo puikiu galimybių langu ir įstoti į du labai svarbius tarptautinius aljansus – NATO ir Europos Sąjungą. Mano, Islandijos politiko, manymu, Lietuvos pavyzdys bus nepaprastai svarbus ir daugeliui kitų šalių ištrinant kai kuriuos praeities neteisingumus ir įtvirtinant teisingumą.

Šiandien aš esu tikras, kad daugelis jūsų esate sunerimę dėl sunkumų, ekonominės krizės, tačiau, kaip žinome, Islandija taip pat vaduojasi iš krizės. Mes žinome, kad stipri tauta visada gali rasti išeitį iš krizės. Kadangi jūs jau pasiekėte savo sėkmės istoriją, aš, atvykęs iš Islandijos, kur yra 5 laipsniai šalčio, į minus 15, galiu pasakyti, kad Vilnius ir jūsų tauta, jūsų šalis užima ypatingą vietą mūsų širdyse. Mes

⁹ Össur Skarphéðinsson, Islandijos užsienio reikalų ministras

žavimės jūsų keliu siekiant nepriklausomybės ir laisvės. Mes didžiuojamės tuo, kad esame geriausi jūsų draugai. Tai draugystė, kurią mes labai branginame ir kurią visada saugosime.

Mano trumpas vizitas čia, Lietuvoje, yra paminėjimas to fakto, kad būtent šiandien yra ta diena, kai prieš 20 metų Islandijos parlamentas Altingas vienbalsiai parengė rezoliuciją, remiančią Lietuvos nepriklausomybę ir Islandijos pasirengimą atkurti diplomatinius santykius su Lietuva. Aš gerai prisimenu, kas vyko 1990–1991 metais, kai Islandija teikė demokratinę paramą Lietuvos žmonių kovai. Islandija labai gerai suvokė įvykius Baltijos valstybėse, jūsų žmonių pasirengimą ir pasiryžimą kovoti už savo laisvę iki galo. Jūsų kova už nepriklausomybę nuolat buvo Islandijos žiniasklaidos akiratyje, taip pat buvo labai plačiai aptarinėjama ir Islandijos gatvėse, ypač kai mūsų šalyje apsilankė jūsų parlamento Pirmininkas Vytautas Landsbergis. Aš labai gerai atsimenu tvirtą Islandijos vadovų poziciją tuo metu ir labai didžiuojusi tuo, kad mūsų užsienio reikalų ministras Jonas Hannibalssonas, charizmatiškas lyderis, nuolat ir tvirtai kalbėjo apie tai, kaip mes turime remti Baltijos tautų kelią, kai buvo naudojama bet kuri platforma tiek Jungtinėse Tautose, tiek NATO, tiek kitose organizacijose siekiant burti Baltijos valstybių draugus ir rėmėjus. Žinoma, mes labai puikiai suvokiame, kokius sunkumus jums tada teko atremti, ir suprantame, koks iššūkis tuo metu Islandijai buvo taip iš karto, anksti paremti Lietuvos nepriklausomybę, kuomet garsūs didesnių šalių politikai teigė, kad jei viskas būtų pakrypę kitaip, daugybė pasaulio šalių nebūtų pasekusios Islandijos pavyzdžiu. Nemažai šalių iš tikrųjų ilgai nedrįso pakartoti šio pavyzdžio. Kai kurios išreiškė baimę, kad jų pasiūlyta parama gali sukelti Prezidento M. Gorbačiovo pyktį. Visa tai mes Islandijoje taip pat žinojome, mes taip pat žinojome, kad sovietai nebus patenkinti mažos Islandijos žingsniu. Jie kalbėjo, kad Islandijos žingsnis prieštarauja Helsinkio baigiamajam aktui. Tačiau mes taip pat turėjome iš naujo pradėti derybas dėl prekybos su Sovietų Sąjunga. Tuo pat metu, žinoma, dauguma jūsų šalių Centrinėje ir Rytų Europoje kaip tik pradėjo savo kelią, judėjimą, siekdamas nepriklausomybės ir laisvės, ir buvo didelė rizika, kad Baltijos valstybės gali būti paaukotos tam tikra prasme. Prezidentas V. Landsbergis labai aktyviai bendradarbiavo, bendravo su Islandijos politikais, ypač su mūsų užsienio reikalų ministru Jonu B. Hannibalssonu, ir 1991 m. ponas V. Landsbergis atvyko į Islandiją su oficialiu vizitu. Jis pasinaudojo visomis savo galiomis ir sugebėjimais siekdamas įtikinti Islandijos politikus ir Islandijos žmones toliau remti Lietuvą. Po kelių mėnesių, vidury nakties, sausio mėnesį, Prezidentas V. Landsbergis paskambino ponui J. B. Hannibalssonui ir tvirtai pasakė, kad jeigu Islandija toliau laikosi savo įsitikinimų ir savo žodžių, jūs privalote atvykti į Vilnių, o po keleto dienų sovietai atakavo Vilniaus televizijos bokštą, ir 13 žmonių prarado savo gyvybes. Tai sukėlė labai stiprias emocijas Islandijos žmonių širdyse ir pasidarė aišku, kad Lietuva nežada pasiduoti. Mano šalies užsienio reikalų ministras ponas J. B. Hannibalssonas simboliškai atvyko į Baltijos valstybes, įsitraukė į protestuotojų minią ir iš tikrųjų nedviprasmiškai parodė Islandijos žmonių paramą Lietuvai. O Islandijos vyriausybė padarė pareiškimą ir 1991 m. vasario

mėnesį Islandijos parlamentas priėmė rezoliuciją dėl Lietuvos nepriklausomybės, kad yra iš naujo patvirtinamas Lietuvos 1922 metų Nepriklausomybės aktas.

Kaip jaunas politikas, aš taip pat buvau vienos parlamentinių grupių vadovas, kuri priėmė to pažado vykdymą, ir aš prisimenu, kaip didžiavausi galėdamas dalyvauti tuose istoriniuose įvykiuose. Jūs patys esate istorikai, politikai ir labai gerai įsivaizduojate tą situaciją. Jūsų išsilaisvinimas yra mūsų bendros Europos istorijos dalis ir tai yra puikus pavyzdys, ką gali žmonių pasiryžimas. Šiandien, mano draugai, mūsų dvi šalys yra stiprios sąjungininkės NATO organizacijoje. Taip pat aš galiu pasakyti jums iš širdies, kad tuomet, kai Islandija derasi dėl Europos Sąjungos narystės, mes džiaugiamės, kad Lietuvos Respublika ją remia. Jūs mums taip pat suteikėte moralinę paramą Europos Sąjungoje ir pasiūlėte savo paramą Tarptautiniame valiutos fonde tuomet, kai Islandija buvo labai sunkioje padėtyje dėl finansinės krizės. Tuo metu mes pasaulyje neturėjome tiek daug draugų, tai buvo labai svarbus momentas, svarbus gestas. Norėčiau padėkoti jums Islandijos žmonių vardu už paramą, supratimą, tvirtą draugystę ir norėčiau palinkėti Lietuvai didelės sėkmės ateityje. Tikiu mūsų dviejų šalių draugystės perspektyvomis. Labai ačiū. (Plojimai)

Z. VAIŠVILA. Gerbiamasis ministre, norėtume paprašyti jūsų dar pasilikti. Visų pirma nuoširdžiai dėkojame už tokius šiltus, gražius žodžius. Norėčiau paprašyti protokolo darbuotojų palydėti gerbiamąjį užsienio reikalų ministrą prie stendo, kuriame yra Islandijos telegrama, pripažįstanti tai, kad 1922 m. nepriklausomybė vis dar galioja.

O dabar norėčiau pristatyti jums du vaikus iš Lietuvos mokinių parlamento, jie turi kreipimąsi.

LIETUVOS MOKINIŲ PARLAMENTO ATSTOVAS. Gerbiamieji ponios ir ponai, pirmiausia norėčiau atsiprašyti, nes Lietuvos mokinių parlamento prezidentas negali šiandien dalyvauti, tačiau perduoda savo sveikinimus.

Susidurdami su sunkumais, pirmiausia pradedam ieškoti pagalbos. Laimei, yra gerų žmonių, gerų šalių, kurie gali ištieti pagalbos ranką tada, kai jos reikia, tačiau kartais mes pamirštame padėkoti. Dėl šios priežasties aš šiandien esu čia, ponios ir ponai. Lietuvos mokinių parlamento vardu norėčiau jums visiems padėkoti, taip pat padėkoti Islandijos žmonėms. Sausio 13-ąją Lietuvos parlamente vyko ypatingas posėdis. Visos šalies mokiniai, studentai balsavo už kreipimąsi į Islandijos žmones. Norėčiau perskaityti tą tekstą.

Lietuvos mokinių parlamentas kreipiasi į Islandijos mokinių parlamentą. Sausio 13-osios proga ir vasario 11-osios proga norėtume pareikšti nuoširdžią padėką jūsų šaliai, kuri 1991 m. pirmoji pripažino mūsų valstybės nepriklausomybę ir apgynė mūsų demokratines vertybes. Mes džiaugiamės galėdami gyventi demokratinė šalyje. Šiandien mums, jaunajai kartai, sunku net įsivaizduoti, kad prieš 20 metų beginkliai Lietuvos žmonės stovėjo prieš tankus ir kovojo už teisę turėti nepriklausomą valstybę,

už laisvę reikšti savo nuomonę, kalbėti savo gimtąja kalba, laisvai bendrauti su užsieniečiais ir už teisę išpažinti visas kitas kasdienines vertybes. 14 lietuvių laisvės vardan paaukojo savo gyvybę. Šią dieną lietuviai parodė savo drąsą ir tikėjimą ateitimi.

1991 m. vasario 11 d. Airija taip pat parėmė tas vertybes, be kurių dabar neįsivaizduotume savo gyvenimo. Dabar, minėdami 20-ąsias abiejų svarbių dienų metines, norėtume padėkoti Islandijos žmonėms už jų drąsą ir paramą, išreikštą mums prieš 20 metų. Sausio 13-ąją Lietuva tapo pirmąja pokomunistine valstybe, kuri galiausiai apgynė savo nepriklausomybę. Vasario 11-ąją Islandija tapo pirmąja šalimi, pripažinusia Lietuvos žmonių laisvę. Ačiū.

Lietuvos moksleiviai paprašytų jūsų perduoti šį sveikinimą visoms Islandijos mokykloms, šią padėką visoms Islandijos mokykloms. (Plojimai)

S. GRIGARAVIČIŪTĖ. Kviečiame į tribūną Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarą, Europos Parlamento narį, buvusį Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministrą Algirdą Saudargą perskaityti pranešimą „Tarptautinė padėtis ir Lietuvos pripažinimas 1991 metais“. Prašom.

***Algirdo Saudargo pranešimas „Tarptautinė padėtis ir Lietuvos pripažinimas
1991 metais“***

ALGIRDAS SAUDARGAS¹⁰. Laba diena. Ačiū už kvietimą dalyvauti šiame turiningame pokalbyje, bet jūsų pavedimo neįvykdysiu, t. y. neperskaitysiu pranešimo, nes jo neturiu. Negaliu ko nors pridėti prie tikrai išmanančių dalyką istorikų, kurie čia šiandien išdėstė, ir teisininkų, kurie dar kalbės šioje konferencijoje apie pripažinimo teises ir istorines aplinkybes. Nesu specialistas nei šioje, nei kitoje srityje, kad parašyčiau tokį pranešimą. Noriu tik pasinaudodamas proga padėkoti už pakvietimą, nes man buvo puiki proga prisiminti. Nedažnai grįžtame į tuos laikus, kasdieniai darbai nutraukia į kitus reikalus, nedažnai prisimename šitą, permąstome, paskaitome kai kurias knygas. Leiskite pasidalinti keliais įspūdžiais.

Prie to, kas jau išdėstyta, iš savo minčių nelabai turiu ką ir pridėti, viskas iš esmės jau pasakyta. Net šie mokiniai paskutinį akcentą iš manęs atėmė. Tą ir norėjau perduoti, ką jie pasakė, aš prie to dar sugrįšiu. Todėl šiandien noriu nulenkti galvą prieš šią auditoriją.

Mano tėvai buvo mokytojai. Šiandien ir materialinės, ir psichologinės sąlygos sunkios, ir pagarba mokytojui, kuri buvo prieš karą, nebe ta šiandieną. Šiuolaikiniais terminais kalbant, kokie puikūs mokiniai jūsų išugdyti! Aš turiu įrodymų. Yra nuostabi televizijos laida „Tūkstantmečio vaikai“. Išmanantys, patriotai. Lenkiu galvą. O kokių minčių pridėti prie šito, nežinau. Labai prasmingai šie vaikai, moksleiviai šiandien pasakė, suformulavo šitą skirtumą.

¹⁰ Algirdas Saudargas, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras, Europos Parlamento narys, Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministras (1990–1992)

Jie pasakė, kad Sausio 13-ąją tauta apgynė teisę būti laisva. Ir Islandija, kaip mūsų pirmieji draugai (labai svarbu turėti bent vieną draugą), tą teisę mums pripažino oficialiu demokratiškos valstybės parlamento aktu. Mano tema buvo „Tarptautinė padėtis ir Lietuvos pripažinimas“. Štai mes labai daug kalbame ir čia bus pasakyta, bet aš neturiu ką pridėti apie istorinius, teisinius to pripažinimo aspektus. Išmanantys žmonės viską į knygas jau yra surašę ir šiandien labai prasmingai ir giliai aptarė tuos dalykus. Bet yra ir kitas žvilgsnis, kurį kartais užmirštame. Ir politikoje, ir santykiuose tarp tautų emocijos ne tik vaidina didelę reikšmę, bet dažnai ir daug ką lemia. Nes politinį procesą vis dėlto lemia realūs žmonės konkrečiuose realiuose tikruose susitikimuose vienas su kitu. Ir šie emociniai dalykai labai dažnai ir nulemia.

Prisiminkime. Po Kovo 11-osios, aš nenoriu čia priminti, buvo labai pagarsėjęs velionio prancūzų prezidento François Mitterrando pasakymas, kaip jis sureagavo. Neturime jo ypač kaltinti, kai jis pasakė, kad lietuviai viską sužlugdys, ir paskui apibarė lietuvių tautą tokiais negražiais žodžiais. Tą būtų pasakęs, o gal ir pasakė privačioje aplinkoje, nes tas buvo pasakyta, ne vienas Vakarų lyderis. Mes turime įsigilinti ir suvokti, kodėl taip buvo pasakyta. Reikia suprasti, ne tik emocijomis reaguoti į emocijas. Tai buvo emocionalus privatus pasisakymas, nes Jacquesas Attali buvo jo patarėjas ir jis tą liudijo. Tai nebuvo oficialus pasisakymas.

O štai po sausio 13-osios nė vienas vadovas nei privačiai, nei oficialiai nebūtų drįsęs to pasakyti ir nebeturėtų pagrindo, nes tauta įrodė savo teisę būti laisva. Tuo metu buvo abejonių, nes Lietuva buvo miglose ir tokioje Vakarų politinės sąmonės užmarštyje. Ir dabar dar daug to yra, bet tai jau kitas dalykas ir kita istorija.

Taigi kokia ta tarptautinė padėtis, kurią lietuviai galėjo sužlugdyti? Prisiminkime. Aš čia pasirašęs, bet gal neskaitysiu, kiek prisimenu tuos faktus. 1989 metai. Atsimenate, Sovietų Sąjungoje balandžio mėnesį Tbilisyje žmonės sumušami, žudomi, vyksta rinkimai, čia sėdi kolegos, kurie buvo liaudies deputatų susirinkime Maskvoje. Tas buvo aptariama ir diskutuojama. M. Gorbačiovo politika buvo, nežinau, čia specialistai išsiaiškino, bet taip trumpai pasakius, gelbėti Sovietų Sąjungą labai daug atiduodant. Jis gelbėjo Sovietų Sąjungą, nes žinojo, kad ekonomiškai ji byra. Galėjo kilti chaosas ir Jungtinės Amerikos Valstijos šitam pritarė, nes visi bijojo chaoso ir pagrįstai bijojo. Kelios branduolinės valstybės atsiranda ir atsirado iš karto. Laimė, su jomis pavyko susitarti ir visi branduoliniai arsenalai buvo permesti į Rusiją, bent jau vienoje vietoje. Tuo metu Rytų Europa, kuri buvo sovietų satelitė, jau pasinaudojo proga ir pagrindinis klausimas – Vokietijos suvienijimas. Prieš pusšimtį metų tie patys didžiųjų valstybių vadovai dalijo Vokietiją į dalis, visi labai sutarė dėl to dėl didžiulės baimės, kai Vokietija sirgo, galima pasakyti, kad sugebėjo atiduoti valdžią naciams. Tokia kultūringa, iškili tauta atidavė valdžią naciams ir į tokią nelaimę visą pasaulį atvedė. Štai tuo metu buvo kalbama apie suvienijimą ir 1989 m. rudenį jau buvo padaryta žingsnių Vokietijoje, jau Vaclavas Havelas išrinktas, lenkai jau pradėjo perimti valdžią iš komunistų.

Jį sivaizduojate, šitame fone Michailas Gorbačiovas 1990 m. pradžioje, sausio mėnesį, dar atlėkė į Vilnių – na, gal jis kaip nors įtikins lietuvius. Kovo 11 d. paskelbiama nepriklausomybė. Iš tiesų buvo trapus vyksmas. Jį galėjo sugadinti, sužlugdyti lietuviai, mes turėjom teisę tą daryti, bet pamąstykite ir supraskime tą emociją. Aš tik tą noriu pasakyti. Štai kodėl jis sako, kad lietuviai sužlugdys, jis kalba apie tautą ir griebiasi šiaudo. Tai buvo vienintelis šiaudas – diskvalifikuoti tautą, neverti laisvės. Štai nepraėjus nė metams sausio 13 d. laužai atėmė bet kokias galimybes taip kalbėti. Kodėl taip yra? Aš nežinau, kodėl tokia tvarka šioje žemėje, šiame pasaulyje, kad tauta tik krauju gali šią teisę apginti, bet taip atsitinka ir taip buvo.

Baigdamas pasakysiu keletą įspūdžių pamąstyti istorikams, pafantazuoti. Šitie dalykai lemia eigą. Lietuvos istorija tarp Kovo 11 d. ir Sausio 13 d., o po to jau buvo tik įforminimas. Jis galėjo būti ir toks, ir kitoks, įvairūs dalykai buvo sprendžiami, nuo kitų scenarijų priklausė, bet Lietuvos likimas sprendėsi čia, Vilniuje. Ne Vašingtone, ne Berlyne, ne Bonoje, ne Paryžiuje, bet čia, Vilniuje. Ir ne Maskvoje. Štai kur yra esmė. Manau, svarbu pasikalbėti su jumis, su mokytojais, mūsų tauta turi atsiminti ir gerbti save pačią. Mes turime gerbti savo tautą, kad ji padarė žygį.

Dabar pažiūrėkite, o kaip teisiniai... Pripažinimai būna tokie supainioti. Aš pasižymėjau iškilių britų mokslininkų knygą „Taikos regimybė“. Atsitiktinai prieš 15 metų ją nusipirkau Niujorke, antikvariate, už 10 dolerių. Dabar buvo proga paskaityti. Perki knygas, bet nėra kada skaityti.

Ir štai, mažai kas žino, nežinau, kiek istorikai yra studijavę tą dalyką. Pirmiausia sovietai norėjo visas 15 respublikų priimti į Jungtines Tautas, kai Jaltaje buvo tariamasi dėl būsimos pasaulio tvarkos. Buvo aišku, kad Vokietija praloš. Amerikos prezidentas Franklinas Rooseveltas tuo metu tik pasijuokė, sakė, kad visas 50, ar kiek jie ten turi valstybių, paprašys. Buvo kalbama apie balsus Jungtinėse Tautose. Bet labai mažai kas žino, kiek aš klausiau, aš knygoje perskaičiau, kad po to iš tikrųjų realiai pačiame posėdyje Jaltaje sovietai prašė trijų vietų. Vadinas, prie Sovietų Sąjungos dar Baltarusijai ir Ukrainai, kurios, kaip žinote, jau buvo, ir Lietuvai kaip trečiai. Jie prašė dar trijų papildomų vietų. Rėmėsi įdomiais argumentais: lyg tos trys šalys Vokietijos agresijos metu buvo priešakiniame fronte. Ne todėl, kad Lietuva kažkada buvo nepriklausoma, gink Dieve, bet todėl, kad pramuštų tas tris vietas. Lietuvai nedavė, o dėl dviejų sutarė.

Jūs įsivaizduojate, kokia būtų buvusi kurioziška pripažinimo byla, jeigu mūsų sovietinis statytinis ambasadorius būtų laimėjęs vietą Jungtinėse Tautose. O taip galėjo būti. Štai dabar kovo 11 d. paskelbėme nepriklausomybę, bet mūsų nereikia priimti į Jungtines Tautas, mes jau ten. Gal būtų problemų su ambasadoriumi, ar jis lojalus. Taip ar kitaip, bet M. Gorbačiovas mūsų valdžią pripažino, jis nepripažino kovo 11 d. sprendimų. Tai jis ir mūsų vietą, ir teisę siųsti ambasadorių į Jungtines Tautas, ko gero, būtų turėjęs pripažinti. Kaip jaustųsi Jungtinės Amerikos Valstijos su savo nepripažinimo politika šiuo atveju?

Kaip tie teisiniai dalykai gali atvesti prie kuriozų istorijoje. Šiuo atveju neatvedė, bet irgi gana kurioziška buvo ta pažyma. O realioje politikoje Baltijos valstybės, dabar nepamenu, ar Jaltoje, gal net Teherane, buvo paminėtos tik per klaidą. Stalinui išvertė F. Roosevelto žodžius, kad jis norįs Baltijos valstybes internacionalizuoti. Stalinas tiesiog pasiuto, bet paskui susigaudė ir tuoj pat jį apramino. Įvyko klaida. Angliškai F. Rooseveltas norėjo pasakyti, kad reikia internacionalizuoti Baltijos sąsiaurius, jis pasakė, turbūt aplink Daniją, Baltic strait, ir raidė kažkur dingo ir pasidarė Baltic state. Kai išvertė į rusų kalbą, tai Stalinas pasiuto, tuoj pat išsiaiškino. Apsaugok, Viešpatie, minėti Baltijos valstybes tokiuose pasitarimuose. Štai, pažiūrėkite, kokie dalykai ir kokios aplinkybės.

O dėl Sovietų Sąjungos po to. Baigdamas noriu prisiminti dar vieną knygelę. Ji yra apie Rusijos užsienio reikalų ministrus. Sovietų Sąjungos pabaiga buvo M. Gorbačiovo ir B. Jelcino asmeninis reikalas. Jau po sausio 13 d., po viso ko, jau po pučo žlugimo. M. Gorbačiovo pajėgos ir autoritetas buvo labai susilpnėjęs. Aš nežinojau apie tą pokalbį, pacituosiu autorių, jo atsakomybė už dokumentus, kuriuos jis mini, kad buvo užrašytas telefoninis M. Gorbačiovo pokalbis su B. Jelcinu. Gruodžio 1 d., atrodo, ukrainiečiai referendumu patvirtino savo nepriklausomybę. Tada susigriebė. Kelioms dienoms praėjus ar kitą dieną M. Gorbačiovas skambina B. Jelcinui. Knygoje rašoma, kad, matyt, pavakare B. Jelcinas jau buvo įkaušęs, taip sprendė iš jo kalbėsenos. Sako, klausyk, gal mums reikia susitikti, Nursultaną Nazarbajevą pasikvieskime, Leonidą Kravčiuką, ukrainiečiai paskelbė nepriklausomybę. Pasitarsime, kaip tą sąjungą perdaryti. B. Jelcinas atsakė, kad kažin ar verta, kaip čia išeis, kad gal ir taip kaip nors sutars. O M. Gorbačiovas rūpinosi, kad jam irgi reikia turėti kokią nors vietą, prezidentu kokio nors darinio. Toks buvo derėjimasis. B. Jelcinas, matyt, numojo ranka ir tas pokalbis baigėsi. Po kelių dienų Beloveže jis pats susitiko su L. Kravčiuku, Stanislavu Šuškevičiumi iš Baltarusijos, N. Nazarbajevo nespėjo pakviesti, telefonu paskambino ir įkūrė Nepriklausomų Valstybių Sandraugą, paskambino Bushui, o ne Gorbačioviui iš Belovežo ir pasakė, kad tokie reikalai, kad dabar galima manyti, kad nebėra Sovietų Sąjungos.

Štai kaip tas buvo išspręsta. Aišku, tas dar truko kelias dienas, kai M. Gorbačiovas prieš Kalėdas, rodos, sumanė tą atsisakymą viešai gražiai įforminti. Štai kokie dalykai yra, kelios mintys, kuriomis norėjau su jumis pasidalyti. Tikrai manau, kad tai, tą ir minėjo profesorius B. Genzelis, ir kiti kolegos, iš tikrųjų yra tautos atminty, pačiai tautos savivokai yra mokykla, aukštoji mokykla, aišku, šeima visų pirma tai yra pagrindinis informacijos šaltinis. Tai yra be galo svarbu, kad ta tauta, kaip čia irgi dabar buvo svarstoma labai teisingai istoriškai, kad Lietuva turėjo apginti savo teisę dar kartą, nes apie mūsų pokario partizaninius karus labai mažai yra žinoma, apie juos reikia ir būtina priminti Vakarams, nes ši kova už laisvę kelia pagarbą, tą sakė ir islandų ministras. Kelia teisėtą pagarbą tautai. Visa kita, deja, mūsų nelaimės, mūsų vargai, tremtys kelia užuojautą, bet pagarbos nekelia, nes daug tų bėdų pasaulyje yra, daug tų nelaimių, bet jeigu tauta pati apgina, nebijodama žūties, mirties akivaizdoje apgina, tada iš tikrųjų ji

pelno pagarbą. Esame Europos Sąjungos, NATO nariai, turime kaip ir kokybės ženklą dabar tai tautai uždėję, nes sugebame susitvarkyti tokiose sudėtingose ir garbingose organizacijose, bet ateity visuomet reikės tautai ginti ir ginti epochomis savo teisę būti laisvai ir nepriklausomai. Neturėkime iliuzijų – reikės. Todėl turime dėti intelektualines, politines pastangas, kad nereikėtų ar kad rečiau reikėtų lieti kraują.

Ačiū jums už dėmesį, ačiū už kvietimą, ačiū už tai, kad išklausėte mano tokių samprotavimų. (Plojimai)

Z. VAIŠVILA. Labai dėkojame. Atsiprašome už užtrukusį posėdį. Matyt, jau profesorius V. Radžvilas (nežinau, jis dabar stovi priešais) jūsų teismui – ar kavą aušinam, ar profesorius sutinka pradėti antrąjį posėdį? Profesoriau! Kaip dauguma profesorių? Dauguma šioje salėje yra dauguma. Kviečiame Sąjūdžio iniciatyvinės grupės narį profesorių Vytautą Radžvilą. Pranešimo neatsimenu. „Lietuvos tarptautinis pripažinimas XX a. pradžioje ir pabaigoje: panašumai ir skirtumai.“

Vytauto Radžvilo pranešimas „Lietuvos tarptautinio pripažinimo XX a. pradžioje ir pabaigoje: panašumai ir skirtumai“

VYTAUTAS RADŽVILAS¹¹. Labas. Pasistengsiu nenuvarginti ilga kalba, todėl ją paversiu iš esmės keliomis pagrindinėmis tezėmis. Vis dėlto jas sąlygiškai suskirstysiu į dvi dalis. Pirmąją skirsiu trumpai apžvelgti Lietuvos istorijos mokslo dėstymo situaciją. Manau, kad vis dėlto yra pagrindo teigti, kad šiandien Lietuvos istorija, kaip rodo paskutiniai įvykiai, atsidūrė ant slenksčio, kai reikės rinktis tolesnę istorijos ir istoriko santykio su savo valstybe kryptį. Turiu omeny neseniai prasidėjusias gana aštrias diskusijas, todėl šiuo klausimu noriu pasakyti keletą trumpų pastabų. Nors istorija yra mokslas, tačiau vis dėlto nebrandi istorinė sąmonė yra sąmonė, kuri nesuvokia, kad istorija yra ir tautos konstravimo bei valstybės įrankis ir ginklas. Visos didžiosios konfrontacijos, tam tikra prasme netgi karai prasideda prie istorikų diskusijų stalo. Šiandien ši tiesa Lietuvoje net istorikų ne visada yra aiškiai suvokiama, o situaciją sunkina tai, kad prieš 20 metų kiekvienas istorikas, kuris nebuvo abejingas tautos ir valstybės likimui, jautė galingą ideologinę kontrolę, kai kada ir spaudimą ar net represijas. Šiandien situacija yra gerokai sudėtingesnė, nes vis labiau aiškėja (bent jau po 20 metų tai pažanga), kad istoriją galima paversti tautos griovimo įrankiu paprasčiausiai suteikiant jai objektyvesnį, tariamai absoliučiai vertybiškai neutralų pavidalą. Tokios istorijos sampratos yra pateikiamos įvairiais pavidalais, bet iš esmės atsiribojus nuo daugiau ar mažiau rafinuotos istorinės argumentacijos, visų jų pamatinė nuostata arba tezė yra ta pati – Lietuvos valstybė ir tauta yra nesusipratimas. Būtent tai teigia visų mums nepalankių šalių historiografija. Tai, kad ši banali tiesa įvelkama į kitą drabužį, reikalau esmės nekeičia. Žinoma, tuo stebėtis nereikia, nes vis dėlto istorijos studijos, mokslas, tyrinėjimai turbūt kartu su teise, kaip žinome, buvo labiausiai

¹¹ Prof. hab. dr. Vytautas Radžvilas, Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas

prižiūrima humanitarinės ir socialinės žinijos sritis. Todėl nieko nuostabaus, kad išliko toli gražu ne visada geras tęstinumas, kai iš esmės ta pati (aš ją taip pavadinčiau) ištautinta ir išvalstybinta sąmonės struktūra dabar tiesiog įvelkama į kitas istorines koncepcijas. Todėl mes išgirstame net iš labai atsakingas pareigas einančių žmonių, kad, pavyzdžiui, nepriklausoma Lietuvos Respublika buvo statoma ant didingų etninio fundamentalizmo pagrindų. Šiuo atveju toks vadinamasis istorikas pasirodo pirmiausia istorijos diletantas, nepajėgiantis suprasti, kad visos moderniosios Europos tautos būtent susikūrė tokiu būdu. Kad ir kiek pagrįstai, be jokios abejonės, ir blaiviai reikia vertinti tarpukario Lietuvą, bet pasakyti, kad tai buvo kažkokia fundamentali klaida, iš esmės reiškia tą patį, ką, pavyzdžiui, Vytautui Didžiajam priekaištauti, kad jo valdymo laikais nebuvo, pavyzdžiui, parlamentinės demokratijos ir visuotinės balsavimo teisės. Taigi manau, kad yra labai gerai, kad ši (iki šiol tai pabrėžiu) vyraujanti istorijos paradigma pamažu ima svyruoti.

Dabar pereinu prie antrosios klausimo dalies – prie Lietuvos diplomatinio pripažinimo. Kalbėsiu labai trumpai. 1918 m. arba po jų ir 1990 m. situacijos skyrėsi, bet tam tikra prasme jos buvo panašios. Reikalas tas, kad Pirmojo pasaulinio karo pabaiga tam tikra prasme yra Vakarų krikščionijos pabaiga. Vakarų krikščioniją politiškai reprezentavo Šventoji Romos imperija, kuri, tiesą žinote, buvo formaliai Napoleono panaikinta vos ne šimtmečiu vėliau, bet kaip tam tikra mąstymo ir simbolinė struktūra realiai egzistavo iki Pirmojo pasaulinio karo pabaigos. Vakarų krikščioniją keitė nacionalinių valstybių sistema. XX amžiaus pirmoji pusė yra visiškai naujas istorijos raidos tarpsnis ir tuo požiūriu, kad pirmą kartą atsiranda naujo tipo globalūs pasaulio tvarkymo, galbūt ir valdymo projektai. Šie projektai gali būti vadinami sąlygiškai totalitariniu ir demokratiniu, o kalbant apie garsiąją apsisprendimo teisę, kuri padarė bent iš dalies galimą tarpukario Respubliką, nereikia pamiršti, kas ją paskelbė. Tai buvo Jungtinių Amerikos Valstijų, be abejo, Prezidentas W. Wilsonas. Norint suvokti šito istorinio iššūkio reikšmę platesniame kontekste, jį reikia suvokti pirmiausia kaip dar vieną būtent modernizacijos žingsnį. Esmė yra ta, kad, W. Vilsono požiūriu, net tokios Vakarų Europos valstybės kaip Anglija ar Prancūzija dar nebuvo pakankamai demokratiškos. Griežtai kalbant, jis jas laikė net ne sąjungininkėmis, o tik kompanijomis. Taigi nacionalinių valstybių atsiradimas grindžiamas, be jokios abejonės, tautų apsisprendimo teise, kokia ji buvo deklaruota. Praktiškai turi būti suprantamas kaip įrankis moderniai galutinai demontuoti tai, kas vadinama, Vakarų politinė tradicija. Šita situacija mes labai meistriškai pasinaudojome. Todėl mano šitos situacijos apibūdinimą reikia suprasti ne kaip pritarimą arba, priešingai, smerkimą, bet tiesiog kaip parodymą, kad didžiosios istorijos įvykius vis dėlto reikia suvokti ir vertinti iš fundamentalios ilgalaikės geopolitinės ir politinės perspektyvos.

Kaip šita perspektyva keitėsi 1990 metais? Noriu trumpai pasakyti, kad tai, ką mes vadiname Šaltuoju karu arba Rytų ir Vakarų priešprieša, arba komunizmo ir demokratijos ginču, iš tikrųjų buvo šeimininis ginčas. Modernusis globalizmas ir komunizmas yra dalyko, kuris vadinasi apšvietos projektu, du variantai. Šitie du

variantai konkuravo žiauriai ir negailestingai, kol visa tai baigėsi visiems žinoma atomazga. Būtent šita aplinkybė labai smarkiai lėmė ir Lietuvos tarptautinio pripažinimo sąlygas ir galimybes. Reikalas tas, kad dar Sąjūdžio laikais bendraudami su Vakarų atstovais, diplomatais, visada jų akyse matydavome klaikią baimę, ar Sąjūdis nėra nacionalistinis judėjimas. Jeigu nebūtų vis dėlto mums pavykę politiškai sėkmingai apibrėžti, kad Sąjūdis pirmiausia yra demokratinis judėjimas, ir taip santūrios šitų šalių paramos mūsų reikalui, nežinia, ar būtume sulaukę. Reikalas tas, kad kai mes kovojome už savo tautos išsivadavimą, laisvę ir nepriklausomą valstybę, Vakaruose jau ryškėjo visai kita tendencija, kurią mes šiandien matome visiškai akivaizdžiai. Dar vienas globalus projektas, šiandien jau turintis Europos Sąjungos pavidalą. Tai paaiškina, kodėl Vakarų Europos šalys, ypač jos, taip desperatiškai gelbėjo poną M. Gorbačiovą ir Sovietų imperiją, nes buvo remiamasi prielaida, jog galima Europa nuo Lisabonos iki Vladivostoko tam tikrų vadinamųjų bendraeuropinių vertybių pagrindu. Jėgos Europoje, kurios tokį projektą gali įgyvendinti, iš esmės, kaip jau sakiau, tai yra švietimo projektas, nėra jau tokios tolimos, kaip atrodytų, toms jėgoms, kurios 70 metų vykdė Sovietų Sąjungos komunistinį projektą. Tai paaiškina, kodėl mūsų pripažinimas buvo toks sunkus.

Nebūdamas istoriku, aš vis dėlto drįsčiau teigti, kad Vakarų pasaulyje egzistavo dvi konkuruojančios Lietuvos problemos sprendimo sampratos.

Pirmoji, kuri dominavo, aš sąlygiškai pavadinčiau, ta, kurią visu gražumu matome šiandien. Tai Vakarų Europos koncepcija, kurios pagrindiniai varikliai buvo Vokietija ir Prancūzija. Jos esmė, kaip aš ją supratau, žūtbut išgelbėti Sovietų Sąjungą būsimajai dabartinei erdvei. Vykdamas šitą projektą, Lietuva greičiausiai būtų sulaukusi iš esmės finliandizacijos scenarijaus. Kitaip tariant, tas projektas numatė ribotą Lietuvos suverenitetą atkuriant ir Vakarų veidą, ir išsaugant M. Gorbačiovo veidą, tam tikrą sąlygišką autonomiją, kažkokią nepriklausomybę ar kaip tai pavadinti.

Tačiau drįsčiau teigti, jog kažkada, greičiausiai į 1990 metų rudenį, vis dėlto nugalėjo kita koncepcija, kurios esmė – Sovietų Sąjungą demontuoti. Šitas demontavimas buvo įdomus, nes, kaip man žinoma, B. Jelcino aplinkoje buvo labai gražiai suformuluotas principas „s perva nada razjedinitsa, što by potom objedinitsa“ (pirma iš pradžių reikia išsiskirti, kad paskui būtų galima susivienyti). Kad šitas projektas buvo galimas ir kad tai nėra visiškai laisvas vaizduotės žaismas, rodytų ir tam tikri istoriniai faktai. Būtent kai pirmosios nepriklausomos Lietuvos Vyriausybės Ministrė Pirmininkė Kazimiera Prunskienė išvyko į savo garsiąją kelionę, į Jungtinių Valstijų prezidento kabinetą ji faktiškai pateko pro užpakalines duris. Tačiau įsitikinę, kad jos pozicija yra teisinga, Londonas, Paryžius ir tuo metu Bona (Berlynas dar nebuvo Vokietijos sostinė) jau klojo raudoną kilimą. Panašų likimą patyrė, kiek atsimenu, ir tuometinis Rusijos prezidentas B. Jelcinas. Jis pirmą kartą į Ovalinį kabinetą irgi pateko pro užpakalines duris. Tačiau nuo 1990 metų vidurio labai stebuklingai staigiai

B. Jelcino akcijos pradėjo augti. Aš manyčiau, kad šitos vokiškosios imperijos demontavimo versijos ar scenarijaus pabaiga buvo Sausio 13-oji.

Sausio 13-oji iš tikrųjų mums reiškė tragediją, bet praktiškai tarptautinė viešojo nuomonė, o politikoje pirmiausia lemia simboliniai įvykiai – buvo gražiai numarintas M. Gorbačiovas. Po šitų žudynių jis jau buvo politinis lavonas. Taigi mes dalyvavome labai didelėje politikoje.

Esminis dalykas, kaip sakiau, nenoriu piktnaudžiauti, šituos dalykus yra adekvačiai suprasti. Ką tu noriu pasakyti? Mes iš tikrųjų buvome pripažinti ir galiausiai įsileisti tiesiog todėl, kad tai vis dėlto buvo vienintelis Sovietų Sąjungos išardymo ir demontavimo kelias. Galų gale kalbant apie vidinę šito proceso logiką, reikia suvokti. Aš kartais labai ilgai galvoju, ar iš tiesų Vakarai po Antrojo pasaulinio karo visiškai nieko negalėjo padaryti, kad Rytų Europa nepatektų po meškos letena. Manau, kad nėra visiškai beprotiška garsaus prancūzų filosofo J. Baudrillard'o mintis, jog galimas dalykas, kad šitam regionui buvo iš dalies sąmoningai, arba bent jau nesistengta jo gelbėti, skirta tokia lemtis tam, kad sovietinis režimas galutinai juos išgydytų nuo to, ką W. Vilsonas vadintų nereikalinga tradicijos našta – nuo krikščionybės ir tautiškumo likučių.

Kad šita situacija ir toliau yra labai problemiška, rodo, be abejo, vėlyvieji, tiksliau, paskutiniai įvykiai. Noriu būti suprastas absoliučiai teisingai. Jokių būdų nesakau, kad mes turime strimgalviais bėgti iš Vakarų pasaulio struktūrų – NATO ir Europos Sąjungos. Bet reikia taip pat šaltai ir aiškiai suprasti, kad Europos Sąjunga yra visai ne tokia, kaip mes įsivaizdavome. Aš manau, kad pasaulis, kuriame jau prieita iki to, kad viešuose dokumentuose nebegalima arba greitai nebus galima vartoti sąvokų „tėvas“ ir „mama“, yra keistas pasaulis, kažkas pažįstamo. Taigi tu ir noriu užbaigti.

Galiu pasakyti tiek, kad abiem atvejais iš dalies tokių mažų valstybių kaip mūsų pripažinimas buvo didžiųjų geopolitinių žaidimų rezultatas. Pirmuoju atveju šitas rezultatas mums buvo absoliučiai nuostabus, nes jis davė svarbiausią rezultatą – 20 metų yra veiksnys, kurio, beje, niekaip nesupranta ir kai kurie Lietuvos istorikai, kuris ir leido galutinai atsirasti moderniai lietuvių tauta ir valstybei. Aš, pavyzdžiui, nematau jokio alternatyvaus varianto. Šiandien skirtumas yra tas, kad vėl galingos geopolitinės jėgos arba geopolitiniai tektoniniai lūžiai mums leido laimėti pripažinimą ir išeiti į pasaulio areną. Bet mes išėjome kitokie. Mes išėjome, pasakysiu aš šiek tiek paprastokai, – galingai patvarkyti, moraliai, psichologiškai ir kitais atžvilgiais suluošinti. Negana to, mes patekome į tokią pasaulio raidos stadiją, kurioje vis dėlto mėginama praktiškai realizuoti mintį, kad tautos ir nacionalinės valstybės yra istoriškai praeinantis, iš esmės atgyvenantis ir turintis išnykti dalykas. Štai šiuo klausimu, ar mes norime išnykti, ir baigiu. Ačiū už dėmesį. (Plojimai)

Z. VAIŠVILA. Labai ačiū Vytautui. Skelbiame kavos pertrauką. Tikiuosi, pusvalandžio užteks. Antrai daliai kviečiu pirmininkauti Birutę Valionytę ir daktarą Liną Salduką.

Pertrauka

BIRUTĖ VALIONYTĖ¹². Kviečiu užimti savo vietas. Aš labai prašau jus užimti sėdimas vietas. Taigi pradedame antrąją konferencijos dalį. Išlaikydama pirmosios dalies moto, kuris nebuvo gal taip tiesmukai įvardytas, vis dėlto norėčiau kreiptis į jus: laba diena, didžiosios Lietuvos ainiai! Kad šita dvasia šioje salėje tvyrotų šiandien visą laiką, kad jūs ją išsivežtumėte iš čia, nes nuo čia viskas prasideda – tiek, kiek mūsų sąmonė leidžia pažinti save, mūsų šaknis ir mūsų istoriją.

Taigi leiskite pradėti antrąją dalį ir suteikti žodį Vilniaus pedagoginio universiteto Istorijos fakulteto docentei Sandrai Grigaravičiūtei, kuri perskaitys pranešimą tema „Danijos laikysena dėl Baltijos šalių aneksijos nepripažinimo 1944–1972 metais.“ Prašau.

Sandra Grigaravičiūtė „Danijos laikysena dėl Baltijos šalių aneksijos nepripažinimo 1944–1972 metais“

SANDRA GRIGARAVIČIŪTĖ¹³. Gerbiamieji kolegos, gerbiami svečiai, parlamentarai, užsienio šalių diplomatai! 1928 m. birželio 21 dieną.

B. VALIONYTĖ. Aš labai atsiprašau, ar salėje girdėti? (Balsai salėje) Palenkite mikrofonus, būkite gera.

S. GRIGARAVIČIŪTĖ. 1928 m. birželio 21 d. Danijos konsulas Erikas Bieringas Aleksoto ir Slabados tiltų atidarymo proga sakė: „Mano buvimas Lietuvoje paskirtas nutiesti tiltui tarp mano krašto ir Lietuvos. Ir dabar džiaugdamasis tiltais Kaune matau, kad mano tiltas Lietuva–Danija laimingai statomas.“

Danijos laikysena 1944–1972 metais suteikia progą įsitikinti, kiek patvarus buvo Danijos atstovų nutiestas tiltas. Iš tiesų kalbėsiu ne apie laikyseną, bet apie Danijos poziciją Baltijos valstybių aneksijos atžvilgiu, kuri sąlygoja atitinkamą laikyseną. Sąvokos „pozicija“ ir „laikysena“ lietuvių kalboje nėra sinonimai. Pozicija reiškia pažiūrą kuriuo nors klausimu, principinį nusistatymą, o laikysena – laikymosi būdą, elgseną.

Apie sąvokas kalbu neatsitiktinai. Danijos užsienio reikalų ministerijos dokumentuose santykiams su Baltijos šalimis 1944–1972 m. apibrėžti buvo vartojamos kelios sąvokos: pirmoji – „holding“, išvertus reikštų laikysena arba santykis su kažkuo, antroji – „stilling“, pozicija, arba padėtis, bei trečioji – „forhold“ reikštų santykis arba padėtis. Būtent šios sąvokos ir buvo pasirinktos raktažodžiais atrenkant tekstus analizei. Danijos pozicija Baltijos valstybių atžvilgiu kalbamu laikotarpiu bus atskleidžiama remiantis išimtinai Danijos užsienio reikalų ministerijos archyvo pirmojo ir antrojo paketo dokumentais, kurie yra pavadinti „Baltijos valstybių aneksija, 1940 metai.“ Už galimybę susipažinti su dokumentų kopijomis dėkoju danų istorikui Diksiui

¹² Birutė Valionytė, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarė, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarų klubo prezidentė

¹³ doc. dr. Sandra Grigaravičiūtė, Vilniaus pedagoginio universiteto Istorijos fakultetas

Simonsenui, kurias jis buvo atvežęs į Lietuvą. Pirmame pakete dokumentai apima 1944–1958 m. laikotarpį, o antrame – 1959–1972 m. Pranešime taip pat bus laikomasi būtent šios chronologijos.

Kokiomis aplinkybėmis buvo išsakoma Danijos pozicija Baltijos valstybių atžvilgiu? Daugiausiai dokumentų, kuriuose yra išsakyta Danijos pozicija Baltijos šalių atžvilgiu, yra inspiruoti Baltijos šalių diplomatų bei bendruomenių atstovų kreipimusi į Užsienio reikalų ministeriją. Dažniausiai buvo kreipiamasi sužinojus apie rengiamas arba prasidėjusias Danijos ir Sovietų Sąjungos derybas, derybų metu, deryboms pasibaigus. Danijos pozicija domino ir kitas Skandinavijos šalis, todėl Danijos užsienio reikalų ministerijos tarnautojams teko savo poziciją Baltijos šalių atžvilgiu dėstyti ir jiems. Užsienio reikalų ministerijos tarnautojai komentavo, komentary prireikdavo aiškinantis su kitomis Danijos institucijomis, Baltijos šalių pabėgėlių bei jų vaikų pilietybės klausimais.

Pranešime atskleisiu du dalykus. Pirmą, tai 1940 m. įvykiams Baltijos valstybėse apibūdinti vartojamas sąvokas. Antra, Danijos pozicijos evoliucija Baltijos valstybių aneksijos nepripažinimo atžvilgiu 1946–1968 m.

Taigi pirmiausia apie sąvokas. Danijos užsienio reikalų ministerijos dokumentuose 1946–1972 m. vartojamos dvi sąvokos 1940 metų įvykiams Baltijos valstybėse apibūdinti: aneksijos, daniškai tai yra „indlemelse“ ir priėmimo, „optagelse“. Pirmoji sąvoka vartojama siekiant pabrėžti Baltijos valstybių prijungimo prievartinį pobūdį, antroji – siekiant neerzinti sovietų derybininkų bei patiems tarpusavyje aiškinantis, tai ką gi reiškia vienas ar kitas Danijos vyriausybės veiksmas Baltijos šalių atžvilgiu. Į šių sąvokų vartojimą viešojoje erdvėje 1957 metų kovo mėnesį atkreipė dėmesį sovietų derybininkas Ilkovas. Jis teigė, kad „optagelse“, t. y. priėmimo, sąvokos vartojimas danų komunikė reiškia (cituoju) „įstojimas įvyko“. Tada Danijos užsienio reikalų ministerijos atstovui Pauliui Fišeriui neliko nieko kito, kaip patvirtinti: „Taip, mes pripažįstame minimų respublikų faktinį įstojimą į Sovietų Sąjungą.“ Tiesa, vėliau Danijos užsienio reikalų ministerijos tarnautojai bandė taisyti padėtį ir aiškinti, kad tai jokia būdu nereiškia Baltijos valstybių aneksijos pripažinimo de facto. Ypač įdomiai šiame kontekste 1961 m. vasario 15 d. skambėjo frazė atsakant telefonu Danijos vidaus reikalų ministerijos atstovui Petersenui, kad „Danija nepripažino de jure Baltijos valstybių priėmimo į Sovietų Sąjungą“.

Dabar apie Danijos pozicijos evoliuciją. Pirmasis dokumentas apie Danijos poziciją Baltijos šalių atžvilgiu buvo parašytas 1946 m. rugsėjo 14 d. Dokumentas apibūdino įvykius nuo 1939 m., t. y. Baltijos šalių ir Sovietų Sąjungos savitarpio pagalbos sutarčių pasirašymo, iki 1946 metų. 1941 m. Maskvoje prasidėjo pirmosios Danijos ir Sovietų Sąjungos užsienio reikalų komisariato derybos dėl ekonominių mainų, bet, Hitleriui užpuolus Sovietų Sąjungą, sustojo. 1946 m. vyko Danijos ir Sovietų Sąjungos derybos dėl latvių laivų. Šių derybų metu buvo nutarta, kad „Latvijos laivų

perdavimas Sovietų Sąjungai negali būti interpretuotas kaip aneksijos pripažinimas“. Čia buvo svarbi Jungtinės Karalystės ir JAV pozicija.

Kitas svarbus dokumentas apie Danijos poziciją Baltijos valstybių atžvilgiu yra 1950 m. vasario 27 d. referatas. Jame yra apžvelgti įvykiai Baltijos valstybėse nuo 1940 m. rugpjūčio iki 1950 m., t. y. kas vyko su atstovybių ir konsulatų archyvais, Latvijos laivais ir išdėstyta Danijos pozicija Baltijos šalių atstovų atžvilgiu. Čia randame naują frazę, kad Estijos archyvo ir Latvijos laivų perdavimas Sovietų Sąjungai „gali būti interpretuotas kaip Baltijos valstybių aneksijos pripažinimas de facto“. Šios apžvalgos vidurinė dalis skirta Latvijos aneksijos de facto pripažinimui. Čia yra dvi panašios citatos iš 1946 m. rašytų dokumentų. Ši Danijos pozicija turėjo specialų terminą – „netiesioginis pripažinimas de facto“.

1956 m. kovo mėnesį Maskvoje prasidėjusios Danijos ir Sovietų Sąjungos derybos dėl kompensacijos už Danijos turtą, likusį Baltijos valstybėse po 1940 m. rugpjūčio, buvo susijusios su Baltijos valstybių aneksijos pripažinimu. Maksas Orensenas, Danijos užsienio reikalų ministerijos atstovas, pabrėžė, kad minėtos derybos „apima ir Sovietų Sąjungos įvykdytą šių valstybių aneksiją“. 1956 m. gegužės 2 d. VLIK'o laiške Danijos užsienio reikalų ministerijai buvo pareikšta, kad derybos bus traktuojamos kaip „pripažinimas iš Danijos Vyriausybės pusės situacijos, sukurtos dėl Kremliaus įvykdytos agresijos prieš suverenią Lietuvos Respubliką“.

1956 m. rugsėjo 12 d. Danijos užsienio reikalų ministerija paprašė konsultanto tarptautinės teisės klausimais nuomonės, siekdama išsiaiškinti, kaip šis reikalas atrodo tarptautinės teisės šviesoje. Man ši nuomonė pasirodė įdomi, todėl pateiksiu visą teisininkų komentaro tekstą. „Kiek santykių veiksmas ar aktas su užsienio valstybe ar Vyriausybe apima tarptautinį teisinį pripažinimą, priklauso pirmiausia nuo turimų ketinimų. Jei yra aiškus ketinimas pripažinti, veiksmų ar aktų pobūdis yra antraeilės svarbos. Jei apie ketinimą pripažinti kalbėti vengiama, veiksmų ar aktų pobūdis nėra besąlygiškai lemiamas. Susiformavo tokia praktika, kad kai kurie veiksmai apima ir pripažinimo elementus. Tai galioja, pavyzdžiui, užmezgant visapusiškus ir normalius diplomatinis santykius su nauja Vyriausybe. Situacijoje, susijusioje su Baltijos valstybėmis, yra klausimas, ar derybos ir susitarimai dėl žalos atlyginimo ir kitų turtinių pretenzijų patenkinimo neišvengiamai susijusios su sovietų įvykdyta šių šalių aneksija. Šis klausimas yra abejotinas, tačiau, mano nuomone, atsakymas neigiamas. Nėra tarptautinės paprotinės teisės, kuri rodytų į priešingą rezultatą. Yra keletas pavyzdžių, kai gali būti deramasi su valdžios institucijomis, kurios faktiškai įgyvendina vyriausybinių valdžių tam tikroje teritorijoje, tačiau tai nereiškia pripažinimo ta prasme, kad teisinis pagrindas naudotis tokia valdžia taip pat pripažįstamas ir patvirtinamas. Taip atsitiko ir šiuo atveju. Gali būti pagrįstai daromas skirtumas tarp sutikimo su faktine būkle ir jos teisėtumo pripažinimo.“ Manau, kad tai labai svarbus momentas. Ir toliau citata: „Šis klausimas gali iškilti, todėl būtina numatyti aiškias išlygas (čia turima omenyje, derybų metu), kad šie žingsniai nereikštų pripažinimo. Nors, žinoma, tai tik suteiktų aiškumo,

kad tokia išlyga padaryta, tačiau, kita vertus, vargu ar tai svarbu. Kai bus žinoma, kad Danijos Vyriausybės pozicija yra, ir ne per būsimas derybas išreikštas koks nors iš čia išplaukiantis ketinimas, to turėtų pakakti.“ Tai yra visas tarptautinės teisės specialisto komentaras, pateiktas Danijos užsienio reikalų ministerijai.

1957 m. birželio 5 d. Šlioseris, Europos Tarybos Generalinio sekretoriato darbuotojas, parašė laišką nuolatiniam Danijos Vyriausybės atstovui prie Europos Tarybos prašydamas išsakyti savo poziciją Baltijos valstybių atžvilgiu. Jam atsakė Danijos užsienio reikalų ministerijos tarnautojas Bodilas Begstrupas 1957 m. birželio 20 d. Cituoju: „Dėl Danijos pozicijos Sovietų Sąjungos įvykdytos Lietuvos, Latvijos ir Estijos aneksijos 1940 m., man garbė pranešti jums, kad Danijos Vyriausybė nei de jure, nei de facto nepripažino Baltijos šalių prijungimo prie Sovietų Sąjungos.“ Tačiau labai įdomus prie šio atsakymo spausdinto teksto ranka padarytas priedas. Cituoju: „Tačiau Danija yra atlikusi veiksmus, kurie reiškia, kad Danija priima egzistuojančią padėtį dėl grynai praktinių priežasčių.“ Greta šio teksto, spausdinto ir rankraštinio teksto yra pridėta Bjorno Olsono pastaba. Cituoju: „Minėta Danijos pozicijos formuluotė Baltijos šalių aneksijos klausimu yra anksčiau naudota atsakant į Baltijos šalių egzilio organizacijų atstovų užklausas Užsienio reikalų ministerijai, pavyzdžiui, 1957 m. gegužės 6 d. referate apie pokalbį su tuometiniu estų atstovu Augustu Kiornu.“ 1959 m. rugpjūčio 13 d. Nilso Sveningsono paaiškinime pabrėžta, kad Danija niekada nepripažino Sovietų Sąjungos įvykdytos Baltijos valstybių aneksijos de jure ir niekada nėra paskelbusi apie de facto pripažinimą. Danijos poziciją jis apibūdino taip (cituoju): „Danija faktiškai suprato de facto situaciją.“ Patiems danams derantis dėl kompensacijos už Baltijos valstybėse likusį turtą 1959 m. buvo esminis klausimas, kokia formuluotė turi būti sutartyje – jie pripažįsta Baltijos valstybių aneksiją de facto ar de jure? Buvo aiškiai suvokiama, kad Baltijos valstybės sutartyje bus traktuojamos kaip sovietinės respublikos. Todėl bus sunku įrodyti, kad Danija nepakeitė požiūrio į Baltijos valstybes ir nepripažįsta Baltijos valstybių aneksijos. Tada ir atsirado formuluotė: „Pripažinimas de jure vidiniam naudojimui.“

1964 m. vasario 27 d. Jensas Kristensenas ir Moškinas pasirašė Danijos ir Sovietų Sąjungos sutartį „Dėl abipusio reguliavimo finansų, nekilnojamojo ir kito turto, likusio Latvijos, Lietuvos, Estijos sovietinėse respublikose“. Ten pavadinimas yra dar ilgesnis. Baltijos šalių atstovai minėtą susitarimą interpretavo kaip „sovietinio režimo Baltijos valstybėse de facto pripažinimą dėl Sovietų kompensuoto jose likusio Danijos turto.“

1968 m. Danijai vėl teko aiškintis, kokie yra jo santykiai su Baltijos respublikomis. Šį kartą todėl, kad to prašė Švedijos ambasadorius Danijoje Bagė. 1968 m. gruodžio mėnesį Švedijos parlamente buvo įteikta interpeliacija Švedijos užsienio reikalų ministrui ir pareikalauta pareikšti Švedijos poziciją Baltijos respublikų atžvilgiu. Todėl Švedijos užsienio reikalų ministerija norėjo išgirsti ir Danijos poziciją. Oldenburgas Švedijos ambasadoriui pranešė (Oldenburgas – Danijos užsienio reikalų ministerijos tarnautojas), kad cituoju: „Danija nei de facto, nei de jure nepripažino Baltijos

respublikų aneksijos, bet kai kuriais atvejais tenka sutikti su tais dalykais, kurie įvyko.“ Oldenburgas rekomendavo Švedijos užsienio reikalų ministerijai neišreikšti aiškiai Danijos pozicijos. Cituoju: „Nes tai gali lengvai sukelti sovietų kreipimąsi į Danijos užsienio reikalų ministeriją.“ Trumpai pasakė taip: „Danijos pozicija yra neaiški.“ Tas neaiškumas susijęs su Danijos ir Sovietų Sąjungos susitarimu dėl kompensacijų ir cituoju: „Danija tam tikrais atžvilgiais pritaria faktinei situacijai, bet ar tai reiškia pripažinimą, neaišku.“ Galiausiai turiu konstatuoti, kad Danija niekada nepripažino Sovietų Sąjungos įvykdytos Baltijos valstybių aneksijos de jure. Ši nuostata Danijos užsienio reikalų ministerijos dokumentuose kartojama nuolat.

Ir pabaigai keletą išvadų. Pirma. 1940 m. įvykiams Baltijos valstybėse apibūdinti Danijos užsienio reikalų ministerijoje vartotos dvi sąvokos „aneksija“ („indlemelse“) ir „priėmimas“ („optagance“). Pirmoji sąvoka vartota susirašinėjant su Baltijos šalių diplomatais, antroji – su švedų bei sovietų diplomatais. Ir antroji Danijos pozicija Baltijos valstybių atžvilgiu 1946–1968 m. keitėsi nuo (cituoju) „netiesioginio pripažinimo de facto“ 1946 m. iki de facto 1964 m. Oficialiai buvo skelbiama, kad Danija niekada nepripažino Sovietų Sąjungos 1940 m. įvykdytos Baltijos šalių aneksijos de jure. Ačiū už dėmesį. (Plojimai)

B. VALIONYTĖ. Ačiū pranešėjai. Prašom.

LINAS SALDUKAS¹⁴. Dabar norėčiau pristatyti daktarą Saulių Pivorą. Jis yra Vytauto Didžiojo universiteto Viešojo administravimo katedros vedėjas. Pagrindinė jo tyrinėjimų sritis – Lietuvos ir Latvijos, taip pat Lietuvos ir Švedijos santykiai. Jo pranešimo tema – „Danijos ir Švedijos „konkurencija“ dėl Lietuvos pripažinimo 1990–1991 m.“

Sauliaus Pivoro pranešimas „Danijos ir Švedijos „konkurencija“

SAULIUS PIVORAS¹⁵. Ačiū. Laba diena. Man malonu pratęsti skandinavišką pripažinimo tematiką, žodį „konkurencija“ buvau įrašęs į kabutes. Žinoma, turiu omeny skirtingas politinės paramos Lietuvai jos kelyje į valstybinės nepriklausomybės atkūrimo tarptautinį pripažinimą taktikas, o ne kokią nors kitokią konkurenciją, varžymąsi, kuris būtų neprasmingas ir netikslingas.

Šito pranešimo tikslas yra daugiau panagrinėti Europos politinės paramos Lietuvai jos kelyje į valstybingumo atkūrimą tarptautinio pripažinimo aplinkybes, ne tiek patį pripažinimą, ypač teisine prasme, problemas ir niuansus bei galimas skirtingas nuomones. Trumpai galėčiau paminėti, kaip istorikams turbūt įprasta, pagrindinius šaltinius, kuriais aš remiuosi. Jie nėra visiškai lygiaverčiai, ir turbūt detalios charakteristikos aš neduosiu, nes galima sakyti, kad XX a. pirmosios pusės faktiškai visa diplomatinio susirašinėjimo archyvinė medžiaga, aš ją esu pažiūrėjęs ir galiu naudoti,

¹⁴ Dr. Linas Saldukas, Vytauto Didžiojo universiteto Išeivijos studijų centras

¹⁵ Dr. Saulius Pivoras, Vytauto Didžiojo universiteto Viešojo administravimo katedros vedėjas

tačiau XX a. pabaigos situacija yra visiškai kitokia, nes net ir Skandinavijos valstybėse vis tiek ne visi dokumentai, ypač diplomatinio susirašinėjimo, yra prieinami. Galioja tam tikras terminas, kada jie gali būti leidžiami laisvai naudoti. Tačiau yra jau šiuo metu šiokių tokių kompensuojančių dokumentų, tai visų pirma įvairūs politikų atsiminimai, kai kuriuose atsiminimuose yra pateikiamos ištraukos, laiškai ir pateikiamas tas pats diplomatinis susirašinėjimas. Kita vertus, iš XX a. pabaigos, arba būtent iš tos 1990–1991 m. atkarpos, galima gana gerai remtis diskusijomis parlamentuose. Jos iš esmės visos buvo užfiksuotos ir yra prieinamos. Be abejo, taip pat skandinaviška spauda, kuria irgi šiek tiek galima būtų remtis.

Taigi nors pagrindinis tikslas, kaip jau minėjau, yra daugiau paties tarptautinio pripažinimo aplinkybės ir šio toks XX a. pradžios situacijos palyginimas su situacija XX a. pabaigoje, vis dėlto iš pradžių norėčiau apibrėžti kai kuriuos terminus, tai yra paties pripažinimo, remdamasis pirmiausia tarptautinės teisės literatūra. Sakykim, XX a. antrajai pusei ir iki šių dienų aktualiausia yra 1933 m. Montevideo konvencija, pagal kurią nepriklausomo valstybingumo kriterijai tarptautinės teisės požiūriu yra keturi: pirma, valstybė turi turėti nuolatinį gyventojų; antra, turi turėti apibrėžtą teritoriją; trečia, turi turėti savo vyriausybę ir ketvirta, turi turėti gebėjimą užmegzti ir palaikyti savarankiškus santykius su kitomis valstybėmis, kaip suvereno nepriklausomus santykius su kitomis valstybėmis. Tiesą sakant, dėl šito kriterijaus daugiausia ir buvo diskutuojama 1990–1991 m. dėl užsienio diplomatų laikysenos Lietuvos atžvilgiu.

De jure pripažinimas reiškia, kad valstybė visiškai atitinka minėtus teisinius savarankiškos nepriklausomos valstybės kriterijus. De facto pripažinimas reiškia tik tam tikro valstybinio darinio pripažinimą esamu momentu, kai jo ateitis dar nėra visiškai aiški, todėl paprastai toks pripažinimas yra provizorinis ir laikinas. Pripažinimas gali būti suteikiamas formaliu viešu pareiškimu ar diplomatine nota, bet dažniau tai yra padaroma tomis priemonėmis, kurios implikuoja, kad jos nebūtų įmanomos, tai nebūtų įmanoma, jeigu valstybė nebūtų pripažinta. Tokių priemonių pavyzdžiai: prašymo priimti į Jungtinių Tautų organizaciją palaikymas, dvišalės sutarties sudarymas ar oficialus diplomatinių santykių užmezgimas. Taigi galima sutikti su kai kurių autorių nuomone, jog nereikia visiškai painioti pripažinimo ir diplomatinių santykių užmezgimo, kartu būtina pažymėti, kad kaip tik oficialus diplomatinių santykių užmezgimas yra valstybės pripažinimo de jure forma ir priemonė, ir, beje, ne viena iš formų ir priemonių, o būtina ir pakankama pripažinimo de jure forma ir priemonė. Tiesą sakant, istorikai bet koku atveju susidurs su problema, kada norima nustatyti kokią nors tikslią valstybės pripažinimo datą, įskaitant tikslią dieną, nes nėra absoliučiai aišku, ar reikėtų tokia data laikyti diplomatinių santykių užmezgimą, ar tai pareiškimas, nota dėl to, kita vertus, ar tokia data yra pareiškimo išsiuntimas, ar yra jo gavimas, ar, sakykim, atstovų skiriamųjų raštų priėmimas, bent jau istoriko požiūriu čia yra šiokių tokių neaiškumų.

Pereinant jau prie Danijos ir Švedijos pozicijų reikėtų pasakyti, kad Lietuvos pripažinimai XX a. pradžioje ir XX a. pabaigoje reikšmingai skyrėsi. Pirmuoju atveju tai buvo tikrasis nepriklausomo valstybingumo pripažinimas de jure, o antruoju – valstybingumo atkūrimo pripažinimas de facto ir de jure dėl to, kad nepriklausomos Lietuvos valstybės pripažinimas de jure nebuvo atšauktas iš esmės daugelio, beveik visų Vakarų valstybių, nors daugelis iš jų sovietinę aneksiją buvo pripažinusios de facto. Danijos ir Švedijos laikysenas įdomu palyginti tiek sinchroniniu, tiek ir dechchroniniu požūriu. Trumpai pasakysiu kodėl. Todėl, kad yra visiškai atvirkštinė situacija. Žinoma, tie skirtumai apskritai bendram skandinaviškame kontekste nėra tokie jau labai dideli, ir tiek 1919–1921 m., tiek ir 1990–1991 m. neabejotinai Skandinavijos šalys iš Vakarų valstybių vienos iš labiausiai buvo suinteresuotos ir palaikė Lietuvą kelyje į tarptautinį pripažinimą, tačiau jeigu 1920–1921 m. Švedija nuosekliausiai rėmė Lietuvos nepriklausomą valstybingumą, buvo pirmoji iš Skandinavijos šalių, oficialiai pripažinusių Lietuvą ir užmezgusių diplomatinis santykius, palaikiusi dalyvavimą kai kuriose svarbiose tarptautinėse konferencijose, praėjus 70 metų ji daugiausia iš Skandinavijos šalių svyravo ir oficialiai paskutinė pripažino Lietuvos valstybės nepriklausomybės atkūrimą. Nors tų datų skirtumas nėra toks jau didelis, bet formaliai pažiūrėjus paskutinė iš Skandinavijos šalių. Danija 1919–1921 m. turėjo nemažai abejonių dėl Baltijos šalių, taip pat ir dėl Lietuvos pripažinimo. Yra žinoma, kad tuo metu ji laikėsi tokios ganėtinai prorusiškos pozicijos ir buvo žinoma savo simpatijomis iš dalies ir dėl Danijos monarchų giminytės su Rusijos monarchų šeima, taip pat ir dėl kitų priežasčių. O 1990–1991 m. Danija tokių abejonių turėjo mažiausiai palyginti su kitomis Skandinavijos šalimis dėl rėmimo, taip pat dėl pripažinimo.

Taigi XX a. pradžios situacija dar šiek tiek detalizuojant smulkiau, pats pripažinimas de jure, kelias iki jo užtruko trejus metus. Iš esmės tą pačią dieną de jure pripažino Švedija ir Danija, t. y. 1921 m. rugsėjo 28 d. Kaip aš ir minėjau, Švedija pripažinimo klausimu užėmė aktyviausią poziciją iš visų Skandinavijos šalių. Pirmiausia, manyčiau (ir dokumentai tai rodytų), nemaži nuopelnai čia priklausytų tokiam švedui, žinomam mažųjų tautų simpatikui ir kai kurių lietuvių politikų asmeniniam draugui, sakykim, tokio Igno Šeinaus, tai yra Hjalmarui Brantingui. Jis buvo žinomas kaip principinis tautų apsisprendimo teisės šalininkas.

Švedijos spaudoje ir 1919–1920 m. skelbtuose straipsniuose Hjalmaras Brantingas tvirtino, kad su Baltijos valstybių pripažinimu einasi lėtai ir atrodo, kad didingas tautinio apsisprendimo principas nėra visame pasaulyje pripažintas kaip kertinis naujos tarptautinės tvarkos akmuo. Čia tokia H. Brantingo ironija. Toks pripažinimas, be kita ko, būtų naudingas demokratinėms jėgoms Rusijoje. J. Brantingas 1921 m. tapo nuolatinio Švedijos atstovu Tautų Sąjungoje ir jo iniciatyva Lietuvai buvo užtikrinta Švedijos Vyriausybės parama siekiant, kad Lietuva būtų priimta į Tautų Sąjungą nelaukiant galutinio Lietuvos ir Lenkijos konflikto sprendimo. Tautų Sąjungos politinės komisijos, kuri rekomendavo Tautų Sąjungos asamblėjai balsuoti už Lietuvos priėmimą, teigiamą nuostatą suformuoti tikrai labai padėjo stiprus Švedijos ir

Norvegijos pasisakymas už Lietuvos priėmimą į svarbiausią tarptautinę organizaciją tarpukaryje – Tautų Sąjungą.

Lietuva buvo priimta 1921 m. rugsėjo 22 d. Iš esmės tos šalys, kurios balsavo už tą priėmimą, galima sakyti, tuo išreiškė savo pripažinimą, bet po šešių dienų – rugsėjo 28 d., kaip aš jau sakiau, Švedijos užsienio reikalų ministras nusiuntė oficialią diplomatinę notą dėl Lietuvos pripažinimo de jure. Čia galima sakyti, kad irgi jau ir iš šitos labai trumpos charakteristikos ir situacijos matyti tam tikra trintis su kitomis Skandinavijos šalimis, nes šiaip jau jos bandė derinti ir sinchronizuoti pripažinimą, bet vis dėlto tai neišėjo. Ypač Danija buvo nepatenkinta, kai Latvija ir Estija keliais mėnesiais anksčiau buvo Švedijos pripažintos ir bandė pasiekti, kad Lietuvos pripažinimas būtų suderintas, tačiau iš tikrųjų ne visai taip įvyko. Galima sakyti, kad tikro sinchronizavimo iš tikrųjų nebuvo.

Pereinant prie 1990–1991 m. situacijos, čia irgi galima toliau žiūrėti iš Švedijos pozicijos. Ji gana vaizdžiai charakterizuojama Larso Fredeno – buvusio konsulo Rygoje – atsiminimuose, kurie dabar jau yra išversti ir į lietuvių kalbą. Švedijos laikysena ir kai kurių Švedijos diplomatų čia buvo apibūdinama kaip anties politika. Tai yra kad, sakykim, kai mes žiūrime į vandenyje plaukiančią antį, vandens paviršiuje susidaro visiškai nejudrumo įspūdis, tačiau po vandeniu anties kojos pragariškai darbuojasi. Taigi buvo turima omeny, kad iš tikrųjų toks tylus praktinis veikimas buvo didelis, nors išorėje kokių nors ypatingų skambių pareiškimų ir reakcijų nebuvo. Švedijos pareigūnas Hansas Olsonas, kuris 1990–1991 m. dirbo Užsienio reikalų ministerijos skyriuje Sovietų Sąjungai, teigė panašiai. Čia galima pacituoti. „Švedija laikėsi tos taktikos, kurią galima apibūdinti kaip klasikinį saliami taktikos pavyzdį. Tai buvo mažų žingsnelių politika be didingų pareiškimų ir patetiškos retorikos.“

Kita vertus, pasak švedų diplomatų, ji leido jiems plėtoti veiklą Baltijos šalyse. Tai yra prisidengdami vizų išdavimo klausimais iš tikrųjų švedų diplomatai vykdė politinio stebėjimo, politinio raportavimo ir kontaktų užmezgimo funkcijas. Daugelis kitų užsienio politikų ir pareigūnų sužinodavo apie padėtį Baltijos šalyse iš Švedijos užsienio reikalų ministerijos arba per užsienyje besilankančius Švedijos politikus.

Švedijos diplomatija, žinoma, dirbo nuolatinio tiesioginio, kartais švelnesnio sovietinės diplomatijos spaudimo akivaizdoje. Tuo tarpu sovietinė diplomatija tirdavo galimas reakcijas į Sovietų Sąjungos politikos pasikeitimus. Pierre'as Schori, buvęs Užsienio reikalų ministerijos kancleris, savo atsiminimuose rašo, kad, pavyzdžiui, 1990 m. gruodžio vidury pas jį apsilankė Sovietų Sąjungos ambasadorius Nikolajus Uspenskis ir pasiskundė, kad padėtis jo šalyje esanti kritinė, nes niekas daugiau nieko neklauso, todėl artimiausiomis dienomis bus stiprinama vykdomoji valdžia, siekiama užtikrinti įstatymų ir tvarkos laikymosi.

Sovietų ambasadorius reiškė nerimą dėl Kopenhagoje gruodžio 20 d. numatomo Šiaurės ir Baltijos šalių ministrų susitikimo, taip pat dėl Baltijos šalių informacijos biuro atidarymo Kopenhagoje. Schori teigia atsakęs, kad Baltijos šalių nepriklausomybės siekj

Švedija remianti, tačiau jis turi būti realizuotas remiantis Helsinkio susitarimų dvasia ir raide. Tai yra derybomis, kitaip tariant pagal to meto diplomatinį žargoną. Baltijos šalyse įkurti Švedijos generalinio konsulato biurai negaus savarankiško diplomatinio statuso. Tokie biurai buvo įkurti Latvijoje ir Estijoje. Lietuvoje iš tikrųjų iki 1991 m. rugpjūčio pučo nebuvo įkurtas joks biuras.

Apskritai toks gana nuosaikus ir tipiškas atsakymas sovietų ambasadoriui. Tačiau po sausio 13-osios Švedija nutarė sustiprinti situacijos Lietuvoje stebėjimą. Apskritai galima pasakyti apie jos pozicijos šioj tokį keitimąsi ir aukštesniu lygiu. Antai buvo priimtas sprendimas dėl vadinamojo mėnesio žmogaus. Tai yra kas mėnesį Vilniuje apsigyvendavo vis kitas Švedijos diplomatas, jis gyvendavo viešbutyje „Draugystė“ ir iš viso 1991 m. paeiliui išbuvo 6 švedų diplomatai, vadinamieji mėnesio žmonės. Tokia savotiško pusiau oficialaus estafetinio atstovavimo sistema, kaip tai įvardino švedai.

1991 m. pavasarį Švedijos diplomatija bandė sukurti ir institucines pastovaus Švedijos atstovavimo Lietuvoje prielaidas. Buvo keliama idėja dėl informacijos biuro atidarymo. Švedai manė, kad Švedijos informacijos biuras, neturintis tiesioginio ryšio su Švedijos diplomatinėmis žinybomis, bus priimtinas Lietuvai, tačiau jie apsiriko. Pasak L. Fredeno, Lietuvos užsienio reikalų ministerija siekė išnaudoti informacijos biuro atidarymo klausimą, kad išgautų netiesioginį Lietuvos nepriklausomybės pripažinimą. Švedams buvo pateikti detalūs sutarčių dėl informacijos biuro juodraščiai, kur įėjo formuluotės, galimai aiškinamos kaip pripažinimas. Švedams teko visų jų atsisakyti, nes buvo bijomasi, kad kitu atveju Sovietų Sąjunga labai suvaržys švedų diplomatų judėjimo laisvę, galbūt iš viso jų neįsileis į Lietuvos teritoriją.

Čia vėlgi, manau, verta pacituoti vieną citatą iš L. Fredeno atsiminimų, kur jis sako taip: „Mūsų požiūris, kitaip tariant, buvo veidrodinis lietuvių požiūrio atspindys. Tai parodė vienas apsikeitimas replikomis su tuometiniu užsienio reikalų ministru A. Saudargu. A. Saudargas atkakliai siekė kokios nors formos protokolo tarp Švedijos ir Lietuvos. Aš „n“ kartų paaiškinau, kodėl mes nenorėtume ko nors tokio daryti ir pridėjau, kad lietuvių pozicija rodo, kad Vilnius labiau suinteresuotas formalumais, o ne realijomis. A. Saudargas atsakė reikšminga savirefleksija: „Lietuvoje formalumai yra realybė“. Jis ironiškai pridūrė, kad pasaulis traktuoja Kovo 11-ąją kaip tik menką, menką formalumą, duodamas suprasti, kad reikėtų atsižvelgti į tai, kaip toli Vilnius nuėjo nedarydamas nuolaidų formaliais klausimais.“

Taigi, pasak L. Fredeno, Vilniaus nekompromisinė laikysena buvo suprantama, nors neviseškai nuosekli. Lietuviams, sakykim, buvo priimtina, kad švedų diplomatai atvyksta į Lietuvą Sovietų Sąjungos sąlygomis su sovietinėmis vizomis, lietuvių politikai, įskaitant principingiausią iš jų V. Landsbergį, keliavo į užsienį su vieninteliu pasu, kokį turėjo, tai yra su sovietiniu pasu.

Švedijos diplomatai iki pat rugpjūčio pučo pabrėždavo minėtą dalyką, kad Lietuva nekontroliuoja savo sienų, ir tai yra svarbiausia priežastis, kodėl negalima suteikti

pripažinimo. Iš esmės tai atitiko daugelio Vakarų valstybių požiūrį, taip pat ir tarptautinės teisės reikalavimus.

Vakarų valstybių požiūrį į Lietuvos Kovo 11-osios deklaraciją tiksliai apibūdino Vakarų istorikas Tomas Lein. Jis sako, kad nors buvo paskelbta nepriklausomybė de facto, daugelis užsienio stebėtojų manė, jog deklaraciją galima geriausiai suprasti ir aiškinti kaip pastangas susikurti teisinį pagrindą, kuriuo remiantis vyktų derybos dėl valdžios praktinio perėmimo, o ne kaip nesąlyginį valdžios paėmimą. Kai kurie Sąjūdžio nariai, pasak šio istoriko, aiškiai tikėjo, kad deklaracija įtikins Vakarų valstybes suteikti de facto ir de jure Lietuvos nepriklausomybės pripažinimą, bet dėl to jie greitai turėjo prarasti iliuzijas.

Švedijos parlamente parama Lietuvai iki 1991 metų rugpjūčio pučo buvo gana nuosaiki. Net ir opozicijos pagrindiniai veikėjai, pirmiausia konservatoriai, palaikė taktiką „žingsnelis po žingsnelio“. Carlas Bildtas 1991 m. vasarį vykusiuose debatuose pareiškė, sakykim taip, ko reikia Švedijai. Tai Estijos, Latvijos, Lietuvos pripažinimo žingsnis po žingsnio strategijos. Mes pripažinome Baltijos respublikų teisę apsispręsti, tas gerai. Tai užtruko. Pripažinome išrinktus parlamentus kaip teisėtus tautų atstovus. Irgi užtruko, bet žingsnis yra geras. Tokiu keliu ir turime eiti. Mes turime vykdyti substancinę, o ne simbolinę politiką. Tai tas pats Carlas Bildtas, kuris vėliau buvo žinomas kaip Baltijos šalių nepriklausomybės rėmėjas.

Danijos diplomacija Lietuvos valstybingumo atkūrimo pripažinimo procese mažu žingsneliu žengė priekyje Švedijos ar Norvegijos, judėjo nuoseklesniu ir spartesniu tempu. 1991 m. vasario 28 d. pasirašytas Danijos–Lietuvos tarpvalstybinio bendradarbiavimo protokolas, kuriuo Danija įsipareigoja atkurti diplomatinius santykius su Lietuva, kai tik ateis tam tinkamas momentas. Iš esmės šis protokolas reiškia tą patį, ką ir Islandijos Altingo rezoliucija ar Islandijos vyriausybės pareiškimai sausio mėnesį, t. y. veikia Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimo pripažinimą de facto negu de jure.

Beje, dėl Danijos–Lietuvos tarpvalstybinio bendradarbiavimo protokolo esmės irgi buvo sutarta jau 1991 m. sausio mėnesį. 1990 m. gruodžio 20 d., kaip minėta, Kopenhagoje atidarytas Baltijos šalių informacijos biuras. Tą labai palaikė pirmiausia Danijos užsienio reikalų ministras Uffe Ellemanas-Jensenas.

Vis dėlto iki rugpjūčio pučo Danijos reikalų ministerija laikėsi nuoseklaus rėmimo, tačiau neiššaukiančios pozicijos. Bet verta paminėti, jog Danija po pučo pirmoji suskubo pranešti apie oficialų pripažinimą. Kaip teigė minėtas buvęs Danijos užsienio reikalų ministras Uffe Ellemanas-Jensenas: „Šeštadienį vakare trumpai pakalbėjau su Danijos ministru pirmininku apie susidariusią situaciją ir nusiunčiau žinią į visas tris Baltijos šalių sostines pranešdamas, kad Danija su jomis užmezgė diplomatinius santykius.“ Rugpjūčio 24 dieną. Taigi Danija šio savo žingsnio su kitomis Skandinavijos šalimis nederino. Panašiai kaip ir Švedija darė 1921 metais.

Iš Folketingo elgesio ir diskusijų 1990–1991 metais apskritai matyti tam tikru mastu drąsesnis ir vienareikšmiškesnis Lietuvos valstybingumo atkūrimo rėmimas lyginant su Švedijos Riksdagu.

Baigiant reikėtų pasakyti, kad Švedija savo pragmatizmu turbūt daugiau nuveikė megzdama konkrečius kontaktus ir ryšius Lietuvoje iki rugpjūčio pučo, tačiau visa tai galėjo būti apversta kitaip susiklosčius įvykiams Sovietų Sąjungos centre. O Danijos palaikymas buvo šiek tiek visapusiškesnis, ir pats pripažinimo procesas judėjo spartesniu tempu. Nors, kita vertus, Skandinavijos valstybių pozicijos tiesiog papildė viena kitą, nes lemiamas veiksnys skandinavams pripažįstant Lietuvos valstybingumo atkūrimą bet koku atveju buvo B. Jelcino Rusijos iškilimas ir vaidmuo sugriauinant Sovietų Sąjungą. Ačiū už dėmesį.

S. GRIGARAVIČIŪTĖ. Ačiū pranešėjui. Aš labai noriu kreiptis į kitus pranešėjus. Nepiktnaudžiaukime laiku, nes reikia grįžti į namus dalyviams, kurie atvažiavo iš visos Lietuvos, kad nenutiktų taip, kad paskutiniai pranešimai iš tikrųjų bus skaitomi tuščioje salėje. Bus galima parašyti išsamesnį pranešimą, nes bus spausdinama knygutė.

Dabar kitas mūsų pranešimas – „SSRS komunistinių ir Rusijos demokratinių jėgų sankirta kelyje į Lietuvos tarptautinį pripažinimą“. Pristatydama pranešėją turėčiau štai ką pasakyti.

1990 metais atkūrus Lietuvos valstybę čia, šioje salėje, Lietuvoje nebuvo tokia paprasta padėtis. Iš tikrųjų kiekvienam iš mūsų, kiekvienam čia gyvenančiam reikėjo pasirinkti, kurioje pusėje: ar su Sąjūdžiu, ar partijos linija, kuri ėjo žingsnis po žingsnio – galbūt kas nors pasikeis. Tai štai lygiai taip pat Lietuvoje buvo ir su istorikais: vieni laukė, kiti galvojo. Algirdas Jakubčionis atėjo su Sąjūdžiu. Jis buvo tas žmogus, kuris iš karto dėstė istoriją tokią, kokia ji iš tikrųjų yra, be jokio laukimo ir be jokio apmąstymo – o galbūt bus kitaip. Žmogus, kuris labai gerai žinojo, ką darė, ir tada. Taigi dabar pranešėjas – Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto docentas Algirdas Jakubčionis. Prašom.

Algirdo Jakubčionio pranešimas „SSRS komunistinių ir Rusijos demokratinių jėgų sankirta kelyje į Lietuvos tarptautinį pripažinimą“

ALGIRDAS JAKUBČIONIS¹⁶. Dėkui. Gerbiamieji, Lietuvos kelias į diplomatinį pripažinimą truko ilgai, apie pusantrų metų. Ir tai, kaip jau žinome, nedaug priklausė nuo Lietuvos pastangų. Kaip ir XX a. pradžioje, taip ir XX a. pabaigoje, Lietuvai paskelbus nepriklausomybę, valstybės dėsė, žiūrėjo, ką pasakys buvusioji imperija, o ir pačioje Sovietų Sąjungoje vyko įvairūs procesai, formavosi jėgos, nuomonių skirtumai ir panašiai.

¹⁶ Doc. dr. Algirdas Jakubčionis, Vilniaus universitetas Istorijos fakultetas

Kokios buvo tos jėgos, kaip jos rutuliojosi ir kaip jos žiūrėjo į Lietuvą – tai ir būtų šito pranešimo tikslas.

Taigi Lietuvos kelias į nepriklausomybę nuo 1990 metų. Kovo 11-oji, aktyvus diplomatinio pripažinimo siekis, valstybingumo akcentavimas santykiuose su Sovietų Sąjunga – visa tai, aišku, negalėjo nekelti buvusių Sovietų Sąjungos veikėjų, Komunistų partijos nomenklatūros nepasitenkinimo ir neigiamos reakcijos.

Vis dėlto, jų nuomone, jų šitas nepasitenkinimas buvo teisėtas, neva buvo šventas. Tačiau Baltijos tautoms, Baltijos valstybėms jokios alternatyvos nebuvo ir jų teisės buvo elementariausiai nepripažįstamos. Ir kuo tik tuo metu Baltijos šalys nebuvo kaltintos! Jie ir nacionalistai, jie ir nedėkingi, nes jiems sukurtas aukštesnis pragyvenimo lygis, jie ir visų Sovietų Sąjungos tautų ir Rusijos išlaikytiniai. Tuometinė centrinė žiniasklaida ėmė aiškinti net ir tai, kad baltai nekultūringai elgiasi su centru, nepalaiko šūkio „Daugiau socializmo, daugiau demokratijos“. Vėliau jau Liaudies deputatų suvažiavimuose nuo 1989 metų aktyvi lietuvių, latvių, estų delegacijų veikla, sutelktumas siekiant savo tikslų, reikalavimas pripažinti Molotovo–Ribentropo paktą ir jo negaliojimus suformavo įsitikinimą, iš esmės tebesantį iki mūsų dienų, kad baltai sugriovė Sovietų Sąjungą.

Turbūt daliai Rusijos gyventojų, daliai komunistų Sovietų Sąjunga buvo jų kūrinys. Kai ji buvo sugriauta, neišvengiamai baltai tapo kaltininkai, baltai tapo kaltesni nei visos kitos Sovietų Sąjungos tautos. Na, ir iš to kyla kitas dalykas, kad baltai nekenčia rusų, nes jie sugriovė rusų, tai yra sovietų, kūrinį – Sovietų Sąjungą. Faktiškai šita žmonių kategorija plius Sovietų Sąjungos komunistų partija, jeigu tuos žmones būtų galima įvardyti kaip homo sovieticus, sovietiniai, tarybiniai žmonės, ir buvo ta socialinė bazė ir atrama antibaltiškų jėgų, kurias turbūt galima įvardyti kaip komunistines ir komunistines jėgas palaikančius žmones.

Šitos jėgos galutinai susiformavo 1988–1989 metais. Jų pradžia – 1987 metai, kai tuometinėje Sovietų Sąjungos komunistų partijoje ėmė ryškėti vidinė opozicija. Pirmą kartą komunistus sukritikavo B. Jelcinas, beje, tuo metu taip pat komunistas. Iš esmės tuo metu Komunistų partijoje ėmė bręsti ortodoksinė komunistinė opozicija – tai viena kryptis, ir radikaloji kryptis, reikalavusi reformuoti Sovietų Sąjungos komunistų partiją. Šitai ortodoksinei kryptčiai formuojantis pagrindinį vaidmenį suvaidino 1988 m. kovo mėnesio Andrejevos straipsnis „Negaliu išduoti principų“. Jame kritikuota pertvarka, pasakyta, kad Stalinas yra niekinamas, ir kol iš esmės šitas straipsnis buvo pasmerktas oficialiosios partinės spaudos, formavosi nuostata, jog tai yra tikroji komunistų pozicija. Vėliau, po dviejų savaičių, buvo paskelbtas kitas straipsnis. Autorius buvo iš esmės Aleksandras Jakovlevas, jis vėlgi dabar jau sukritikavo tokį požiūrį. Pagal šių dviejų straipsnių pasirodymą galima sakyti: 1988 m. pavasaris, formuojasi dvi jėgos Sovietų Sąjungos Komunistų partijos viduje – reformistai ir konservatyviosios jėgos.

Konservatyviųjų jėgų nuomone, reikėjo daugiau tvarkos, kovos su korupcija, efektyvesnės ekonomikos, sovietinės sistemos išlaikymo ir partijos vaidmens

išsaugojimo. Reformatoriai pasisakė už žmogaus teises, laisves, už istorijos, tikros istorijos, kultūros sugrąžinimą, teisinės valstybės kūrimą ir partijos nuo valstybės atskyrimą. Vėliau jie sakys, kad galima įvesti ir prezidento instituciją Sovietų Sąjungoje. Pareikalavus panaikinti partijos vadovaujamą vaidmenį, prie konservatyvių jėgų galutinai prisišliejo Sovietų Sąjungos partinis aparatas. Iki tol jis inertiškai ėjo paskui M. Gorbačiovą, tačiau panaikinti partijos vadovaujantį vaidmenį iškart reiškė, kad partinis aparatas neturi ką veikti. Jie iškart dabar jau tampa aktyvi, konservatyvi komunistų partijos vidaus jėga. Na, turbūt tuo laikotarpiu ryškėjo šių konservatorių jėgų neigiamas požiūris į bet kokius, net mūsų akimis šiais metais ir dabar žiūrint, gana nuosaikius pasiūlymus. Tarkim 1988–1989 m. diskusija dėl Respublikų ekonominio savarankiškumo. Centras, Sovietų Sąjungos komunistų partija kritikuoja kaip nepriimtina ir prideda, kad iš pradžių ekonominis savarankiškumas, o vėliau bus ateita ir prie politinių reikalavimų, politinio savarankiškumo. 1989 m. pavasarį Sovietų Sąjungos komunistų partija padaro pareiškimą apie padėtį Pabaltijo Respublikose. Jame sukritikuojami visi: ir šitų Respublikų komunistų partijos, ir vyriausybės, ir Liaudies frontai Estijoje, Latvijoje, Sąjūdis Lietuvoje, ir visuomeninės organizacijos. Visa tai kritikuojama, pabrėžiu, sąstingio laikų terminologija. Realiai turbūt tai reikštų – 1989 m. susiformuoja galutinai ortodoksinė reakcinė Sovietų Sąjungos komunistų partijos banga.

Kita vertus, nuo 1989 m. pradeda formotis ir demokratinės jėgos. Turbūt reikėtų paminėti pirmiausia tai, kad 1989 m. Sovietų Sąjungos viduje, komunistų partijos viduje susidaro komunistų partijos demokratinė platforma, t. y. jau kiti, kurie pareikalauja radikalesnių permainų pačios komunistų partijos su B. Jelcinu priešakyje. Būtent tada B. Jelcinas formuluos tezę apie tai, kad komunistų partiją sudaro konservatyvieji stalinistai, pseudoreformistai su M. Gorbačiovu ir radikali reformistinė partijos dalis, kurios tikslas yra komunistų partiją paversti parlamente respublika. Šioje būtent situacijoje, 1989 m. pabaigoje, 1990 m. pradžioje, M. Gorbačiovas pasirenka reakcines jėgas, M. Gorbačiovas susitapatina galutinai su šitais, vadinkim, reakcionieriais, o ne reformatoriais. M. Gorbačiovą palaikys ir reakcinė Liaudies deputatų suvažiavimo dalis, jį palaikys arba reakcionierius palaikys ir susidariusi šiame suvažiavime deputatų grupė, pasivadynusi „Sojuz“, kurios tikslas ir buvo Sovietų Sąjungos išsaugojimas. Taigi, kartoju, visa tai vyksta 1989–1990 m. 1989–1990 m. prie šių reakcinių jėgų, sakyčiau, prisijungia ir Vidaus reikalų ministerija, saugumas, kariuomenė, plius Sovietų Sąjungos Vyriausybė, kurioje įsivyroja nuostata, kad bet koks tolesnis reformavimas veda prie vientisos Sovietų Sąjungose ekonominės erdvės suirimo ir kad reikalinga diktatūra. Taigi reziumuoju, 1990 m. išsirutulioja iš esmės reakcinės jėgos.

Kryptis, demokratinė kryptis. Ją pirmiausia skatins ne tik pertvarka, bet ir tai, kad Sovietų Sąjunga paskelbė pirmą kartą po 1948 m., beje, nebuvo paskelbta, bet tikrai priimta 1940 m., Visuotinę žmogaus teisių deklaraciją. Kitas dalykas, aiškinimai, kad Sovietų Sąjunga turi tapti teisine valstybe, tai automatiškai reiškia, kad įstatymo galia

aukščiau už partinę teisę. Šitie visi demokratiniai apmąstymai ves prie to, jog Liaudies deputatų suvažiavime susidarys demokratinė opozicija komunistinei daugumai. Iš viso Liaudies deputatų suvažiavimo 362 su A. Sacharovu priešakyje bus tos demokratinės jėgos, kurios rems demokratinis pertvarkymus. A. Sacharovui mirus šios grupės lyderiu taps B. Jelcinas. Pirmas dalykas, ką iniciavo, tai įstatymo, Konstitucijos straipsnio dėl vadovaujamo komunistų partijos vaidmens panaikinimo. Jie iniciavo naujos sąjunginės sutarties pasirašymą. Jie, būtent šitie demokratai, palaikė lietuvių, latvių, estų siekį dėl Molotovo–Ribentropo pakto pasmerkimo, teisinio įvertinimo, pripažinimo teisingu ir taip toliau.

Visa šita sklaida atvedė prie to, kad 1990 m. Sovietų Sąjungoje prasideda politinių partijų kūrimas. Kas kuriama? Pirmiausia įkuriamą Socialdemokratų partiją, Demokratų partiją, Liberaldemokratų partiją, Konstitucinių demokratų partiją, Krikščionių demokratų partiją, Respublikonų partiją, visos jos jungiasi į judėjimą, pavadintą Demokratinė Rusija. Ne visos pasisako už, tarkim, Lietuvos siekius, bet kuo juos svarbios? Tai buvo antikomunistinės partijos. Jos atmetė socializmą kaip sistemą, jos vadovavosi liberaliomis nuostatomis. Tai, kad komunistams ortodoksams reikėjo kritikuoti, taip buvo atitraukiamas dėmesys nuo visų įvykių Baltijos valstybėse. 1989 m. įvyksta revoliucijos Rytų ir Vidurio Europos šalyse. Ir vėlgi tai vertė demokratų radikaliau žiūrėti ir į Sovietų Sąjungoje buvusių tautų ateitį. Kitais žodžiais tariant, Rytų šalių išsilaisvinimas iš sovietinės įtakos vedė prie savotiško pripažinimo, o kodėl gi tokios teisės negali turėti pirmiausia Lietuva, Latvija ir Estija? Galutinai šią mintį 1989 m., jeigu tiksliai, tai rugsėjo 16 d., suformuluos viena iš demokratinio judėjimo lyderių Galina Starovoitova, kuri pareiškė, kad tautų prioritetinė teisė – atsiskyrimas. Vadinas, demokratinės jėgos 1989 m. šią teisę pripažįsta. Beje, vėlgi šią teisę jos pripažino ir Rusijai, bet tada visa Sovietų Sąjunga, vadinkim taip, partinė mašina iškart juos puolė – kokia Sąjunga be Rusijos? Jeigu pareiškama, kad Rusija neturi teisės į savarankiškumą, vėlgi tai vidinė diskusija, vėl dėmesys nukreipiamas, tarkim, nuo Baltijos šalių.

1990 m. kovo mėnesį, Rusijoje, pabrėžiu, Rusijoje, tai ne Sovietų Sąjungoje, įvyko deputatų į Rusijos liaudies deputatų suvažiavimą rinkimai. Būtent šitie deputatai 1990 m. birželio 12 d. paskelbia Rusijos valstybės suverenitetą, po dešimties dienų suformuoja Rusijos Vyriausybę. Tai reiškė naują dalyką – Rusijos priešą tampa Sovietų Sąjunga. Vėlgi Baltijos valstybėms tai yra itin reikšminga ir aktualu. Ir šią Sąjungą reikia visų pirma sugriauti Rusijos deputatams dėl Rusijos interesų. B. Jelcinas numes garsų lozungą: „Imkite valdžios, kiek norite paimti, kiek galite panešti!“, ir iš esmės Sovietų Sąjungos irimas prasideda. Turbūt reikėtų pabrėžti dar ir tai, kad B. Jelcino įtaka itin sustiprės nuo 1991 m. birželio 12 d., kai jis bus išrinktas Rusijos Prezidentu. 1990 m. įvykius ir Sovietų Sąjungos reakcinių jėgų reikalavimus žinote, tai nepripažinti nepriklausomybės, laikytis Sovietų Sąjungos Konstitucijos ir taip toliau, kas atvedė iki sausio 13-osios tragedijos. Šių įvykių metu demokratinės jėgos iš esmės palaikė Lietuvą. 1990 m. kovo mėnesį, tai yra tik paskelbus Nepriklausomybę, Maskvoje vyko

demokratinės sąjungos mitingas, kartu su socialdemokratais, kuriame buvo palaikyta Lietuva ir Lietuvos Seimas. Liaudies deputatų suvažiavime susidariusi tarpregioninė grupė padarė specialų pareiškimą, raginusį gerbti Lietuvos žmonių išrinktą Seimą. 1990 m. liepos 27 d. Latvijoje vyko Baltijos šalių atstovų V. Landsbergio, A. Gorbunovo, A. Riutelio ir Rusijos B. Jelcino susitikimas. Šalys nutarė pradėti rengti dvišales tarp kiekvienos valstybės sutartis. Rugpjūčio mėnesį Vilniuje Rusijos ir Lietuvos Vyriausybių vadovai pasirašė susitarimą dėl prekybinių ir ekonominių ryšių 1991 metams. Tai reiškė vieną dalyką – tai jau tarpvalstybiniai ryšiai tarp Lietuvos ir tarp Rusijos ir, be abejonės, tai didžiulis smūgis Sovietų Sąjungai. Tuo metu Sovietų Sąjunga jau buvo pradėjusi šnekėti apie tai, kad būtina nauja sąjunginė sutartis, kuri iš esmės braukė šią idėją.

Rusijos demokratinių jėgų pastangomis ėmė keistis ir gyventojų įsitikinimai, ir požiūris į kitas valstybes, skverbėsi kitos ideologijos. Tuometinio sąjunginio visuomenės nuomonių tyrimo centro duomenimis, 1990 m. 96 % rusų buvo už vakarietišką liberalųjį raidos kelią, net 32 % jų buvo patrauklus JAV visuomenės modelis. Turint omeny sovietmečio indoktrinaciją, šitie skaičiai stebina, galbūt to tiesiog nesuvokėme, kad staiga visos tos vertybės tapo lyg ir dominuojančios. Šitų vertybių sklaida automatiškai keitė ir gyventojų požiūrį į procesus, kurie vyksta Sovietų Sąjungoje, ir galų gale keitė požiūrį į tai, kas darėsi Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje.

Turbūt viena iš priežasčių, kad pasikeitė požiūris, tai Rusijos demokratinių jėgų ir pačių rusų požiūris į tragiškus Lietuvos įvykius 1991 metais. Jau sausio 20 d. Maskvoje vyko daugiataukstantinis mitingas, surengtas demokratinės Rusijos, ir jame buvo pareikšta, kad smūgis Lietuvai, tai yra ir smūgis Rusijos demokratijai. Tūkstančiai maskviečių, užjausdami Lietuvą, pasirašė Lietuvos atstovybės knygoje. Demokratinės jėgos reikalavo iš Lietuvos išvesti, kaip buvo įvardinta, baudžiamąją kariuomenę, patraukti į teismą kaltus dėl nusikaltimų Lietuvoje ir jėgos panaudojimo. Leningrado demokratinės jėgos ne tik parėmė Lietuvą, bet ir pareikalavo atimti iš M. Gorbačiovo Nobelio taikos premiją. Beje, dar 1990 m. lapkričio mėnesį Sovietų Sąjunga buvo pasirašiusi Paryžiaus chartiją, kuria įsipareigojo ginti ir stiprinti demokratiją, žmogaus teises, laisves.

Turbūt įdomiau tai, kad paramą Lietuvai po įvykių Lietuvoje sutelkė ir demokratiškai nusiteikusi sovietinių karininkų organizacija „Skydas“, arba „Ščit“. Jie atvyko į Lietuvą, nustatė, kas kaltas, kas davė įsakymus, kas šaudė, kaip šaudė ir panašiai. Tai reikšminga, nes patys kariškiai aiškino, kas buvo daroma. O 1991 m. B. Jelcino pozicija irgi buvo aiški: atvyko į Taliną, pareiškė, kad reikia tarpusavio tarpvalstybinių ryšių. Buvo B. Jelcino smūgis M. Gorbačioviui 1991 m. vasario mėnesį, kai jis išvadino M. Gorbačiovą diktatoriumi. Galbūt buvo savų priežasčių, bet objektyviai tai tarnavo Lietuvos, Latvijos ir Estijos didesniam savarankiškumui. Demokratinių jėgų judėjimo Rusijoje ir Rusijos savarankiškumo rezultatas tas, ką mes jau žinome: 1991 m. liepos 29 d. buvo pasirašyti susitarimai tarp Lietuvos ir Rusijos, pripažintas viena kitos valstybingumas ir pagal šiuos susitarimus numatyta kurti

atstovybes Lietuvoje ir Rusijoje. Taigi Rusijos demokratinės jėgos nugalėjo, demokratija tuo metu Rusijoje nugalėjo ir demokratių jėgų parama Lietuvai buvo akivaizdi. Dėkui. (Plojimai)

L. SALDUKAS. Dėkoju pranešėjui. Dabar norėčiau pristatyti profesorių Sigitą Kudarauską. Apibendrintai apie šį žmogų reikėtų pasakyti gana nemažai. Jis aktyvus Sąjūdžio dalyvis nuo pat jo įsikūrimo 1988 m. 1989–1990 m. buvo Sovietų Sąjungos liaudies deputatas. Nuo 1990 m. iki 1993 m. – Lietuvos Respublikos nuolatinis atstovas Estijos Respublikoje, po to Klaipėdos miesto savivaldybės tarybos narys. O šiandien jis mums papasakos apie Rusijos poziciją 1991 m. sausio 13 d.

Sigito Kudarausko pranešimas „Rusijos pozicija 1991 m. sausio 13-dį“

SIGITAS KUDARAUSKAS¹⁷. Gerbiamieji, jeigu kalbame apie Rusijos poziciją, tai pirmiausia turime prisiminti, kad Rusija yra labai didelė, labai įvairi, vadinasi, turi įvairiausių pozicijų. Kalbama apie tuometinės Rusijos vadovybės poziciją, o Rusijos aukščiausiasis vadovas tuo metu buvo B. Jelcinas. Štai 1991 m. sausio 13 d. jis atsirado Taline, atskrido apie 19.00 val. Kaip matyti iš darbotvarkės, ji buvo labai intensyvi, pavyzdžiui, spaudos konferencija apie vidurnaktį, kiti įvykiai jau gerokai po vidurnakčio. Kai B. Jelcinas atskrido, dalyvavau pasitinkant jo delegaciją, jis nuostabiai pasakė: „o i ty zdes“ – ir tu čia. Mes buvome pažįstami iš Maskvos laikų, artimai pasikalbėdavome, tai buvo gana reikšminga būtent šią dieną. Taigi netrukus prasidėjo dokumentų, kuriuos atsivežė B. Jelcino delegacija, aptarimas Estijos premjero kabinete. Buvo atvykusi gausi Latvijos delegacija, vadovaujama Aukščiausiosios Tarybos pirmininko A. Gorbunovo, Lietuvai atstovavau aš vienas. Tiesą sakant, išvakarėse buvau Vilniuje, vėlai vakare nuvykau į Klaipėdą ir patyręs, kas įvyko naktį, iš karto sėdau į mašiną ir iš karto atsidūriau Taline.

B. Jelcino komanda pateikė štai tokius dokumentų projektus, tai buvo bendras keturių Aukščiausiųjų Tarybų pirmininkų pareiškimas, kreipimasis į Suvienytųjų Nacijų Organizacijos generalinį sekretorių ir dar buvo protokolas apie kolektyvines gynybos priemones, čia pažymėjau raudonai, nes šitas protokolas nebuvo pasirašytas, po tam tikrų diskusijų jo buvo atsisakyta.

Žvilgtelėjau į pareiškimo projektą ir preambulėje pastebėjau, kad paskutiniai sąjunginės vadovybės veiksmai sąjunginių respublikų atžvilgiu – tai centro ir respublikų konfliktas. Aš paklausiau estų ir latvių, ar jiems tokios formuluotės nekliūna. Ne, jiems viskas buvo gerai. Naudodamasis pažintimi su B. Jelcinu, drįsau pasiūlyti. Laiko buvo mažai, paprašiau 15 min., po žmogų iš delegacijos, nes reikėjo kai ką pataisyti. B. Jelcinas sutiko. Saugau tą juodraštį, kuriame yra atitinkami pataisymai, pabrėžiantys valstybingumą, kad dokumentai pasirašomi keturių savarankiškų valstybių vadovų ir, kas aktualu, B. Jelcinas tam visiškai nepasipriešino, atvirkščiai, pritarė. Taip galutinai

¹⁷ Prof. dr. Sigitas Kudarauskas, Lietuvos Respublikos nuolatinis atstovas Estijos Respublikoje (1990–1993)

buvo pasirašytas pareiškimas su visais tais pataisymais. Aš parafavau žemai kamputyje, V. Landsbergis, suprantama, negalėjo atvykti į Taliną, jis vėliau faksu pasirašė galutinį oficialų šitą tekstą, netgi, deja, dėl tam tikrų estų kaprizų nepamatęs galutinio projekto. Aš tik jam referavau: patikėkite, pataisiau, kaip, mano manymu, reikėjo, ir jis su tuo sutiko.

Kreipimasis į Suvienytųjų Nacijų Organizacijos sekretorių. Tai susiję su tuometinėmis dviem pasaulinėmis problemomis. Vienas dalykas – įvykiai Baltijos šalyse, kreiptasi prašant, kad Suvienytųjų Nacijų Organizacija organizuotų atitinkamą svarstymą, o kitas prašymas – atidėti planuojamus įvykius Persų įlankoje. Išliko sausio 12–13 laikraščio „Figaro“ numeris, neatsimenu, kaip jis išliko, aišku, pagal 12 d. medžiagą išspausdintas. Kokios dvi pasaulinės temos? Būtent Persų įlankos įvykiai ir štai matome nuotrauką iš Spaudos rūmų užėmimo Vilniuje. Štai Lietuva irgi atsiduria pasaulinių įvykių centre, dėmesio centre. Tarp kitko, bet kuri tokia informacija buvo reikšminga vėlesniems rezultatams. O protokolo, kaip minėjau, buvo atsisakyta, tik neatsimenu kodėl. Bandėm kai ką taisyti, bet, pavyzdžiui, buvo planuojama pasižadėti, kad kiekviena šalis įsipareigoja pakviesti arba pasiųsti savo milicijos darbuotojus paramai, tarpusavio paramai. Žinoma, čia toks pavojingas pagal tuometinę situaciją gestas. Iš tikrųjų milicijos darbuotojai mums padėjo. Omonininkai „padėjo“. Dėl šitų ir dėl kitų priežasčių, kad nelabai aišku, kokie čia gyventojai, šito dokumento buvo atsisakyta, ir iškilmingas pasirašymas – trijų savarankiškų valstybių – Latvijos, Estijos, Rusijos – aukščiausiųjų tarybų pirmininkai, taip pat teko garbė pasirašyti ir man. Netrukus buvo pasirašyta dvišalė Rusijos ir Latvijos sutartis.

Dabar galime paaiškinti tas ištakas, kodėl būtent B. Jelcinas atsidūrė Taline. Šita sutartis tarp Rusijos ir Latvijos buvo dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų. Sausio 12 dieną, išvakarėse, Maskvoje buvo pasirašyta tokia sutartis tarp Rusijos ir Estijos. Iš esmės buvo pripažinta teisė į nepriklausomas valstybes ir teisė pasirinkti bet kokią tos nepriklausomybės formą.

Štai šitos vakarykštės sutarties pasirašymo pasekmė. Sausio 13 d., apie vidurdienį, B. Jelcinas po pokalbių su M. Gorbačiovu, su D. Jazovu paskambino Estijos premjerui E. Savisaarui. Pokalbis užtruko apie 45 minutes, ir spontaniškai kilo idėja susirinkti Baltijos šalių ir Rusijos aukščiausiųjų tarybų pirmininkams Taline. Žinoma, buvo aptarti tie galimi dokumentai, galimi sprendimai. Štai tokios konkrečios priežastys, kodėl B. Jelcinas ryžosi atskristi į Taliną.

Po Latvijos sutarties pasirašymo B. Jelcinas kreipėsi į kariškius ir įspėjo, kad iš Rusijos pašaukti tarnauti Sovietų armijoje nedalyvautų bet kuriuose veiksmuose prieš teisėtas kitų šalių vyriausybes, kad tai yra nusikalstami veiksmai. Po to perskaitė kreipimąsi į Pabaltijo, kaip jis vadino, rusakalbius gyventojus, iš esmės propaguodamas tų pasirašytų dvišalių sutarčių su Estija ir Latvija turinį. Be to, B. Jelcinas paskui pasakė, kad artimiausiomis dienomis tokia sutartis bus pasirašyta ir su Lietuva. Tiesa, tai truputį užtruko, ta sutartis su Lietuva buvo išsamesnė, truputį kitokia. Žodžiu, B. Jelcinas

aiškino, kad šitos dvidalės sutartys kaip tik apgina tuos vadinamuosius rusakalbius gyventojus tiek Latvijoje, tiek Estijoje, tiek, žinoma, ir Lietuvoje. „Interfrontininkai“ pareiškė savo pretenzijas per turimus Estijos parlamento deputatus. Buvo uždaras susitikimas su B. Jelcinu, matyt, B. Jelcinas ten nepagailėjo ir svarių žodžių.

Apie vidurnaktį buvo spaudos konferencija. Pagrindinis dėmesys, žinoma, buvo B. Jelcinui, kuris atsakinėjo į daugybę klausimų, kas gi valdo Sovietų Sąjungą. Jis sakė, kad jis pats, Rusijos Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas, nevaldo, kad valdo kitos jėgos. Kas įsakė panaudoti jėgą? B. Jelcinas pasakė taip: aš paklausiau M. Gorbačiovo, ar jis davė įsakymą naudoti jėgą Vilniuje? Ne. Paklausiau D. Jazovo – ne. Tai kas galėjo, gal vietiniai galėjo? D. Jazovas atsakė: gal ir galėjo. Ar nėra valstybinio perversmo Sovietų Sąjungoje pavojaus? Taip, yra pavojus. Kam dabar pavaldi armija? To paklausė Vokietijos žurnaliste. Jeigu prezidentas ar gynybos ministras nedavė įsakymo, tai kas įsakė? O B. Jelcinas ironiškai atsakė: aš gi nesakiau, kad jie nedavė įsakymo, aš tik sakiau, kad jie man taip sakė. Ir leido nedviprasmiškai suprasti, kad B. Jelcinas netiki nei M. Gorbačiovo, nei D. Jazovo versija. Gal tiesioginio įsakymo nebuvo, bet buvo įsakmus leidimas: elkitės kaip norit, bet nušluokite tuos lietuvius.

Kaip reagavo M. Gorbačiovas į Taline pasirašytus dokumentus? B. Jelcinas sakė, kad M. Gorbačiovas neigiamai reagavo į Rusijos Federacijos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pareiškimą Baltijos šalių atžvilgiu ir, žinoma, tikėjosi, kad taip reaguos ir į šituos Taline pasirašytus dokumentus. O kaip reagavo, tai netrukus paaiškėjo. Gerokai po vidurnakčio buvo vakarienė Estijos Vyriausybės svečių namuose, prie stalo buvo maždaug 12 žmonių. Aš padėkojau B. Jelcinui už tą tikrą paramą, pakviečiau, nors ir neturėjau konkrečių įgaliojimų, atvykti į Lietuvą. O kodėl gi ne? Deja, tas „kodėl gi ne“ taip ir liko neįgyvendintas.

Po to lyg ir būtų išvykimas, bet štai čia paaiškėjo esminis dalykas. B. Jelcino komandos žmonės, buvo ten ir mano pažįstamų, žiūriu, kažką šnibžda B. Jelcinui, susijaudinę visi. Paskui pasakė, jog gavo žinią, kad B. Jelcinui pavojinga grįžti lėktuvu į Maskvą. O ką tai reiškė? Reiškė, kad nebus sužeistų. Tai reiškė, kad gali įvykti tai, kas įvyko praeitais metais su Lenkijos prezidento lėktuvu. Bent aš taip manau. O B. Jelcinui kitą dieną reikėjo būti Maskvoje. Ėmė svarstyti visokius variantus ir galų gale nutarė automašinomis važiuoti iki Leningrado, o iš ten traukiniu.

Taigi M. Gorbačiovo reakcija. Matyt, tą patį vakarą buvo nutarta likviduoti B. Jelciną. Ankstesni bandymai B. Jelciną tinkamai pamokyti įmetus į upę ar suorganizavus kokius nors neaiškius autoįvykius buvo tik pagąsdinimai, o čia jau buvo, matyt, labai klastingas ir labai konkretus planas. B. Jelcinas sėkmingai išvengė šito susidorojimo.

Kokios sektų išvados? Žinoma, Rusijos pozicija, B. Jelcino pozicija, pareikšta sausio 13 d., labai svariai, o gal net ir lemtingai prisidėjo prie mūsų pergalės. Iš esmės Rusija tą sausio 13 d. pripažino Lietuvą. Žinoma, kitas klausimas, kodėl čia reikia

klaustuką dėti, kad pati Rusija dar nebuvo visateisis tarptautinės teisės subjektas, dar tas Rusijos dvigalvis erelis buvo – ir Sovietų Sąjunga, ir Rusija.

B. Jelcinas tuomet buvo imlus įvairioms permainoms, todėl bet kokie kontaktai su juo, bet kokie pasikalbėjimai ar siūlymai jam turėjo įtakos, turėjo reikšmės jam transformuojantis iš to tipiško komunistinio funkcionieriaus į demokratinių jėgų atstovą. Žinoma, tolesnė susikomplicavusi situacija Rusijoje (dabar ji tebėra ne mažiau komplikuota), deja, privedė prie to, kad B. Jelcinas, kaip vis dėlto prieštaringa asmenybė, padarė ir šiurkščių klaidų. Užvakar naktį girdėjau per radiją „Svoboda“ iš Rusijos, pabrėžė būtent tas klaidas, kurias aš irgi įsivaizdavau – tai karas Čėčėnijoje ir V. Putino atvedimas. Tarp kitko, 1993 m., kai pradėjo karą Čėčėnijoje, aš pasiunčiau B. Jelcinui telegramą linkėdamas vis dėlto prisiminti buvusią Sausio 13-ąją, jo poziciją Taline. Sausio 13-oji nubrėžė neperžengiamą ribą tarp B. Jelcino ir M. Gorbačiovo. Žinoma, tas grasinimas arba sprendimas susidoroti turėjo įtakos tolesniam B. Jelcino elgesiui, ypač per rugpjūčio pučą. Tas elgesys atvedė prie Sovietų Sąjungos subyrėjimo.

Post scriptum tokia replika, kad faktiškai Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo parengiamasis darbas labai intensyviai prasidėjo Maskvoje nuo 1989 m., būtent tų Lietuvos deputatų įvairiuose pokalbiuose tiek su Rusijos vadovais, tiek su užsienio šalių ambasadų atstovais. Aš žinau, ne vienas iš kolegų, pavyzdžiui, Vaidotas Antanaitis, palaikė glaudžius ryšius su Vokietijos ambasada, kiti, čia jau kalbėjusieji, – su Amerikos ambasada. Man teko su Prancūzijos ambasada palaikyti tokius ryšius, ir bet kuri tokia informacija buvo labai svarbi palaipsniui Vakarus pratinti prie to mūsų pripažinimo. Labai ačiū, kad išklausėte. (Plojimai)

B. VALIONYTĖ. Ačiū pranešėjui. Auditorijai aš turiu pasakyti vieną faktą, gal ne visi žinote. Sausio 13-osios agresijos galutiniam sustabdymui šis susitikimas turėjo ypatingai svarbią reikšmę, bet Lietuva taip ir nesuspėjo B. Jelcinui už tai padėkoti. Jis yra apdovanotas tik Sausio 13-osios medaliu. O Estija ir Latvija šį žingsnį padarė labai garbingą ir apdovanojo aukščiausiais valstybės apdovanojimais.

L. SALDUKAS. Dabar norėčiau į tribūną pakviesti Vilną Bukaitę. Vilma yra Vilniaus universiteto Naujosios istorijos katedros doktorantė, 2010 m. Nepriklausomybės stipendijos laureatė. Pagrindinės jos tyrinėjimo kryptys yra 1918 m. Nepriklausomybės Akto signatarų, Seimo narių biografijos. Jos pranešimo tema – „Lietuvos valstybės pripažinimas Paryžiuje 1920–1922 m.: nepasitikėjimo mainai“. Taigi grįžtame 90 metų atgal. Prašom.

***Vilmos Bukaitės pranešimas „Lietuvos valstybės pripažinimas Paryžiuje
1920–1922 m.: nepasitikėjimo mainai“***

VILMA BUKAITĖ¹⁸. Laba diena. 1918–1940 m. Lietuvos valstybingumo istoriją galima interpretuoti per nuolatinių pastangų surasti arba išsaugoti patikimą

¹⁸ Vilma Bukaitė, Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto Naujosios istorijos katedros doktorantė, 2010 m. Valstybės Nepriklausomybės stipendijos laureatė

sąjungininę prizmę. Jos politinė ateitis labai priklausė nuo įtakingų Pirmojo pasaulinio karo laimėtojų – Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos – interesų. Jau 50 metų ir gyventojų skaičiumi, ir pramonės rodikliais, ir kariniais laimėjimais Vokietijos nuolat lenkta Prancūzija juto ypač stiprų poreikį sutvirtinti savo pozicijas, Pirmajam pasauliniam karui pasibaigus kiek galima geriau pasinaudoti šio karo laimėtojo pozicijomis. Jos Vyriausybės stengėsi įtvirtinti ir saugoti Paryžiaus, kaip žemyno „politikos sostinės“, statusą. Tad Prancūzijos diplomatinis pripažinimas Lietuvai buvo itin svarbus. 1918–1919 m. sandūroje lietuviai politikai nenumanė, koks komplikotas bus dvišalių santykių įtvirtinimo procesas. Susikirtus Lietuvos ir Lenkijos politiniams interesams, įtakingi Prancūzijos politikai nedvejodami parėmė naują sąjungininę Lenkiją. Skeptiškas Prancūzijos politikų požiūris į Lietuvos nepriklausomybę susiformavo šios naujos valstybės delegacijai dar nespėjus išvykti į Paryžiaus taikos konferenciją. Lietuva prancūzų politikams buvo tolimas, nepažįstamas ir mažai svarbus kraštas. Paryžiuje trūko objektyvių žinių apie ekonominį, kultūrinį ir politinį Lietuvos potencialą. Nė viena Prancūzijos politinė partija nepalaikė Lietuvos valstybingumo. Konservatyviausios dešinėsios, skatinusios monarchinės imperijos atkūrimą, numatė ir prieškarinį Lietuvos statusą. Palankesnės centro ir kairiosios partijos rėmė Lenkijos arba „baltosios“ Rusijos projektus. Juose Lietuvai ketinta suteikti autonomijos teises arba federacijos narės statusą. Pirmasis Ministras Pirmininkas Augustinas Voldemaras svariu politiniu koziriu laikė Lietuvos valstybingumo faktą, bet Prancūzijos Vyriausybė nepriskyrė Lietuvos nei prie valstybingumo tradicijas turinčių, nei prie pajėgių jį išsaugoti šalių. Paryžiuje susiklostė opinija, kad lietuvių politinis judėjimas yra sukurtas Vokietijos ir siekia vien nominalios nepriklausomybės arba net sąjungos su okupante. Negatyvų požiūrį lėmė ne tiek duomenų apie naują Baltijos valstybę stoka, kiek jų interpretavimo būdas ir sąmoningas informacijos šaltinių subjektyvumas. Iki pat 1923 m. Prancūzijos spaudos agentūra „Havas“ neturėjo atstovų Baltijos valstybėse, tad apie jas skelbė kitų agentūrų informaciją. Pirmus porą nepriklausomybės metų Lietuvos telegramų agentūros „ELTA“ pranešimai dažnai pavėluodavo į Paryžių, kur irgi buvo vertinami įtariai. Prieš juos skelbdami, „Havas“ atstovai teiraudavosi Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos pozicijos. Šios šalies politinė spauda, praktikavusi perkamas publikacijas, pasipelnė iš kuklaus Lietuvos biudžeto lėšų lietuviams dažnai diktuodama įnoringas sąlygas, tačiau prolietuviškų publikacijų poveikis buvo kuklus. Jos nė iš tolo negalėjo varžytis su Lenkijos Vyriausybės užsakytų ir jos šalininkų parengtų straipsnių lavina bei agresyviomis intonacijomis. Iki 1922 m. pabaigos ir vėliau Lenkijos valstybės simpatikų skaičius Prancūzijoje buvo kur kas didesnis nei besidominčių Baltijos šalimis. Lietuviai neturėjo tarptautinį pripažinimą pelniusių politikų ar kitose srityse išskirtinai išgarsėjusių tautiečių, kurių vaidmuo buvo itin svarbus kuriant Lenkijos arba Čekoslovakijos valstybes. Paradoksalu, tačiau Paryžiuje bene įtakingiausiu lietuvių politiku iki pat 1921 m. vadintinas kontraversiškas Juozas Gabrys. Prancūzijos užsienio reikalų ministerija tai uždrausdavo jį įsileisti į šalį, tai jam geranoriškai atverdavo aukščiausių pareigūnų kabinetus. Su Lietuvos Vyriausybe konfliktavęs Juozas Gabrys

nuolat provokavo prancūzams patrauklią idėją, jog nemenka Lietuvos gyventojų dalis pritartų bendros valstybės su Lenkija kūrimui.

Kunigo Konstantino Olšausko vadovaujama pirmoji taikos derybų delegacija, trumpai dirbusi prieš atvykstant Augustinui Voldemarui, kurį laiką buvo net policijos priežiūroje. Augustinas Voldemaras, Martynas Yčas ir Petras Klimas iš pradžių vertinti kaip gana įtartini. Simboline atsvara jiems galėtų tapti nebent pirmąjį Lietuvos diplomatinį atstovą Prancūzijoje Oskarą Milašį, turėjusį darbo užsienio politikoje patirtį, asmeninių pažiūrų, puikių diplomatinės retorikos žinių ir nepriekaištingą reputaciją. Jo įtaka ir indėlis stabilizuojant komplikuotus dvišalius santykius, manytume, dar nepakankamai įvertinti. Jau 1919 m. pavasarį, baigiantis lietuvių politikai Paryžiuje bei Kaune, atsisveikinau su iliuzija dėl Prancūzijos palankumo Lietuvai. Prancūzijos vadovai turėjo daugiausia galios svertų Europoje sustabdyti Lenkijos agresiją bei nulemti lietuvių padėtį Klaipėdos krašte, tačiau Paryžiuje priimami politiniai sprendimai skatino lietuvių įtarimus, kad šie galios svertai naudojami prieš Lietuvą. Paryžiaus atsainumas išprovokavo ir lietuvių priešišumą. Šie nepasitikėjimo mainai kenkė abiejų valstybių santykiams iki pat Lietuvos okupacijos 1940 m. Lietuvos ir Prancūzijos tarpininkė Kaune tapo Prancūzų karinė misija.

Pirmoji Antantės valstybės oficiali atstovybė naujojoje valstybėje. Jos vadovo Constantino Reboulis pranešimai formavo Prancūzijos vyriausybės požiūrį į Lietuvos valstybės politines perspektyvas. Jis išsklaidė mitus apie Lietuvos visuomenės provokišką orientaciją, menką valstybingumą idėjos ir Vyriausybės palaikymą krašte: „Valstiečių tauta, sugebėjusi per daugiau nei amžių priespaudos be mokyklų ir savos valdininkijos išsaugoti savo tautiškumą, kalbą, savus papročius. Ši tauta egzistuoja ir nėra dirbtinė“.

Nuo 1919 m. balandžio vidurio C. Reboulis ragino Paryžių pripažinti Lietuvos nepriklausomybę, o Vilniaus kraštą ir Seinus palikti Lietuvai. Tačiau jis siekė kuo didesnę teritoriją turinčios Lietuvos valstybės savanoriško įsijungimo į federaciją su Lenkija. Kaip vienintelės Antantės valstybės oficialios atstovybės Kaune vadovui, C. Reboulis teko nepavydėtina užduotis referuoti pačiam ne visuomet priimtinus sprendimus ir prižiūrėti pirmosios bei antrosios demarkacinių linijų išvedimo darbus. Lietuvių spaudoje, taip pat ir Vyriausybėje gana dažnai pats laikytas tokio sienos nustatymo aspiratoriumi, jis už tai sulaukė daug nepelnytų kaltinimų.

Dalis Prancūzijos karinės misijos iniciatyvų buvo tikrai įžvalgios. Jų įgyvendinimas galėjo sustiprinti Lietuvos ekonominį ir karinį dvišalį bendradarbiavimą, jei Paryžiuje būtų sulaukusios paramos. Pulkininko C. Reboulis nesėkmės (jis pateikė gana daug pasiūlymų Prancūzijos vyriausybei, taip pat labai aktyviai stengėsi vykdyti keisdamas Lietuvos Vyriausybės poziciją) galiausiai išprovokavo jo nusivylimą lietuvių politikais ir ryžtą palaikyti radikalius būdus suartinti Lietuvą su Lenkija – 1920 m. spalį jis parėmė Lucjano Żeligowskio perversmą. Kaune patekęs į politinę izoliaciją, jis netrukus konstatavo, jog misija nebeatlieka užsibrėžto vaidmens. 1921 m. kovo 1 d. ji perdavė

įgaliojimus analogiškai misijai Rygoje. Lietuvoje atstovauti Prancūzijai buvo paskirtas diplomatiniam korpusui nepriklausęs, bet konsulinio darbo įgaliojimus jau anksčiau turėjęs, kaip civilis kartu su Prancūzijos karine misija dirbęs Gabrielle Padovani.

1919 m. lietuviams kartoję, jog sutiktų pripažinti tik parlamentą sušaukusią valstybę, prancūzai, galima teigti, nenutolo nuo šios deklaracijos. Kone Steigiamojo Seimo susirinkimo išvakarėse, 1920 m. gegužės 11 d., Prancūzija paskelbė de facto pripažįstanti Lietuvos Vyriausybę. Ši naujiena spaudoje pasklido tik gegužės 17 d., ir ji buvo sutikta gana abejingai. Lauktą akimirką užtemdė Steigiamojo Seimo darbo pradžios euforija, taikos derybos su Sovietų Rusija ir nusivylimas Prancūzijos politika.

Dvišaliuose santykiuose būta keleto švelnių atlydžių, tarkime, Lenkijos politinį vaidmenį Europoje nuosaikiau vertinusio Prancūzijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro Alexandre Millerando vadovavimo kabinetui laikotarpiu 1920 m. sausio–rugsėjo mėnesiais. Paryžiuje palankiai vertintas Ministras Pirmininkas Ernestas Galvanauskas, kuriam vadovaujant ir Užsienio reikalų ministerijai Prancūzija pagaliau de jure pripažino Lietuvos valstybingumą. Tuo tarpu Kazio Griniaus kabinetą ir ypač užsienio reikalų ministrą Juozą Purickį Prancūzijos diplomatinis atstovas Gabrielle Padovani nuolat charakterizuodavo itin negatyviai.

Prancūzija nepadėjo Lietuvai apsiginti nuo bolševikų, bermontininkų ir Lenkijos agresijos, nors to nuolat buvo prašoma. Vėliau, 1921–1922 metais, išryškėjo Prancūzijos kaip tarptautinių konfliktų arbitrės bejėgiškumas, išlikęs per visą tarpukario laikotarpį. Vilniaus krašto perdavimas Lenkijai, spaudimas priimti Hymanso projektus, skatinimas sudaryti palankias sąlygas Lenkijos medienos ir prekių tranzitui Klaipėdos krašte, vengimas perduoti šią teritoriją Lietuvai stiprino Lietuvos Vyriausybės priešišumą Paryžiaus politikams. Tuo tarpu Prancūzijoje, net pripažinus Lietuvos valstybingumą, tiek spaudoje, tiek tarp politikų neatsisakyta pozicijos, kad nepriklausomybės išsaugoti jai nepavyks. „Rytų Europa – amžina siurprizų dėžutė,“ – 1920 m. rugsėjį ironizavo prancūzų spauda, Lietuvai neretai klijuodavusi „bjauraus vaiko“ (enfant terrible) etiketę. 1922 m. pabaigoje Lietuva Prancūzijos politikams jau nebebuvo „niekur“ žemė iš Alfredo Jarry „Karaliaus Ūbo“, bet šios naujos valstybės simpatikų beveik nepagausėjo. Baltijos valstybės netapo tokios svarbios Prancūzijai, kokios siekė būti. Sustiprėjus politiniams ryšiams su Britanija, Prancūzijos svarba jiems irgi sumenko.

Tuo tarpu vyraujančią lietuvių politikų poziciją talpiausiai įvardijo Steigiamojo Seimo Užsienio reikalų komiteto narys Juozas Vailokaitis: „Prancūzai buvo visą laiką iki šiandien ir gal dar bus kokį laiką mūsų priešininkai, čia jokio abejojimo negali būti.“ Kaune įsitvirtino polinkis sutapatinti Prancūzijos ir Lenkijos interesus, kiekvieną prancūzų siūlymą interpretuojant kaip Paryžiaus ir Varšuvos sandorį, net iki paranojiškų įtarimų. Yra Krašto apsaugos ministerijos Žvalgybos skyriaus pranešimas, 1920 m. balandis, „Prancūzų kariuomenė perima Klaipėdos kraštą“, cituoju: „Iš patikrinto

šaltinio sužinota, kad Klaipėdos rajone Prancūzijos kariuomenės dalys yra persirengę lenkų kareiviai.“

Tokioje politinėje atmosferoje 1922 m. gruodžio 20 d. pagaliau gautas Prancūzijos pripažinimas de jure Lietuvos visuomenės požiūriu į šią šalį nepakeitė. Vyriausybė Kaune rengėsi vadinamajam sukilimui, po kurio iš Klaipėdos krašto buvo išstumtos Ambasadorių konferencijos įgaliota prancūzų administracija ir ginkluotosios pajėgos. Juridinio pripažinimo faktas tapo lietuviams paskata netrukus imtis šios ginkluotos agresijos. Po jos autonomijos teisėmis pagaliau buvo įgyta pajūrio teritorija su uostu, kurios perdavimo laukta nuo pat Versalio sutarties pasirašymo. Tuo tarpu dvišalių Lietuvos ir Prancūzijos santykių raida vėl sustojo. Paskutinio jų užmezgimo elemento, pasiuntinybių kūrimo, reikėjo laukti dar pustrėčių metų.

Manęs paprašė trumpai palyginti šį nepriklausomybės pripažinimą su vėlesniu, labai glaustai, keletu sakinių pasakysiu pagrindinius štrichus, manau, išsamiau tai turėtų daryti specialistai.

1990 m. kovo 11-ąją atkūrus Lietuvos nepriklausomą valstybę, Prancūzijos diplomatinis pripažinimas ir vėl buvo itin svarbus. Šios šalies požiūriu į Lietuvą pokytį simbolizuoja tuometinio prezidento Francois Mitterrando asmeninės pozicijos kismas. Žinią apie Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą kovo 11-ąją jis sutiko su tarpukario metų Prancūzijos politikams būdingu skepsiu, apie tai jau kalbėjo pranešėjas A. Saudargas (cituoju): „Lietuviai viską sugadins, jie beveik niekada nebuvo nepriklausomi. O kai buvo, gyveno diktatūroje. Apgailėtini žmonės. Suprasiu, jei Gorbačiovas bus priverstas griebtis jėgos.“ Tačiau jau po mėnesio ir savaitės laiške Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkui Vytautui Landsbergiui F. Mitterrandas pabrėžė, jog Lietuvos teisė į nepriklausomybę yra neginčijama, primindamas, kad jos aneksijos 1940 m. Prancūzija niekada nepripažino. 1991 m. birželio 20 d. F. Mitterrandas ir abiejų parlamento rūmų pirmininkai priėmė V. Landsbergį Eliziejaus rūmuose jo pirmojo oficialaus vizito į Prancūziją metu. Rugsėjo 25 d. Prancūzija, devintoji pasaulyje ir pirmoji tarp įtakingiausių pasaulio valstybių, pripažino Lietuvos valstybingumą de jure. 1992 m. gegužės 15 d. F. Mitterrandas, pirmasis iš Vakarų valstybių vadovų, su oficialiu vizitu viešėjo Lietuvoje. Prancūzijos vyriausybė išsaugojo tarpukariu šios šalies bankuose deponuotą Lietuvos auksą ir kompensavo jos ambasados pastato netektį. Šis pokytis yra vertingas liudijimas, kad mąstymo laisvė ir kilnūs gestai tirpdo abipusį nepasitikėjimą. Ačiū. (Plojimai)

B. VALIONYTĖ. Ačiū pranešėjai. Dabar mes išklausysime pranešimą, kurio tema – „Išėivijos vaidmuo 1991-aisiais, siekiant atkurtos Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo“. Pranešimą skaitys Linas Saldukas – Vytauto Didžiojo universiteto Išėivijos studijų centro mokslo darbuotojas. Jis domisi Lietuvos pokario išėivija ir jos kultūrinėmis bei politinėmis aspiracijomis. Prašau.

Lino Salduko pranešimas „Išeivijos vaidmuo 1991-aisiais, siekiant atkurtos Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo“

LINAS SALDUKAS¹⁹. Daugelis Lietuvos piliečių nuogąstauja, kad vykstanti masinė emigracija tikrai nukurdins mūsų tautą. Tačiau istoriniai pavyzdžiai rodo, kad išeivija kartais, ypač tautai sunkiais momentais, tikrai daug padeda siekiant ypač svarbių tautai tikslų. Po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo neliko nuošalyje ir išeivija, jau įtikėjusi Sąjūdžio siekių teisingumu ir teisėtumu. Ne vienas išeivijos atstovas atvyko į Lietuvą prisidėti prie atkuriamo valstybės darbo, tačiau suprantama, jog jie įsijungė į komandinį atskirų valstybės ar mokslo institucijų darbą.

1990 m. išeivija dirbo didelį darbą siekdama pagerinti tautiečių Lietuvoje būklę ir siųsdama vaistus, drabužius, knygas. Tačiau Australijos lietuvis Jurgis Janušaitis Australijos lietuvių laikraštyje „Mūsų pastogė“ pripažino, jog išeivijos veiksniai Lietuvos įvykiai užklupo nepasiruošusius, neturinčius konkrečių planų, kaip padėti Lietuvai. Nors situacija Lietuvoje smarkiai pasikeitė, tarp atskirų išeivijos grupių tarpusavio santykių išliko nemažai įtampos. Tame pačiame straipsnyje minima, kad Pasaulio lietuvių bendruomenė, lietuvių bendruomenių kraštų valdybos, Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas, Amerikos lietuvių taryba rūpinosi įtakoti Jungtinių Amerikos Valstijų vyriausybę, parlamentarus, kad būtų pripažinta Lietuvos nepriklausomybė, kad būtų teikiama humanitarinė pagalba. Buvo rašomi ir siunčiami memorandumai Jungtinių Amerikos Valstijų ir kitų valstybių prezidentams, įtakingiems parlamentarams.

Visus 1990 m., nors ir gana sunkius Lietuvai nuo pat Kovo 11-osios Akto priėmimo, lietuvių bendruomenių raginimai pripažinti Lietuvos nepriklausomybę nesulaukdavo didelio atgarsio užsienio šalių valdžios struktūrose. Buvo apsiribojama daugiausia paraginimais santykius su Maskva spręsti derybų keliu, tarp jų ir Maskvos paskelbtą ekonominę blokadą. Situaciją iš esmės keitė 1991 m. sausio 13-osios kruvini įvykiai, iš esmės paskatinę visus išeivijos sluoksnius dėti pastangas spausti savo šalių vyriausybes kuo greičiau pripažinti Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių nepriklausomybę ir taip išvengti tokių įvykių pasikartojimo. Buvo baisimasi ne tik žiauriu elgesiu su beginkliais, laisvės siekiančiais žmonėmis, bet visur driekėsi baisios nuojautos šleifas, kad viskas, ką pavyko iki šiol pasiekti, gali vėl nutolti tarsi mirazas.

Kita vertus, vien pati kruvinių įvykių analizė išeivijos arba oficialioje vienos ar kitos šalies spaudoje buvo didelis spaudimas vieno ar kito krašto visuomenei ir vyriausybei. Liaudies diplomatija kartais padaro daugiau negu baltųjų kalnierių vadinamoji diplomatija. Pirmiausia į akis krinta tai, jog sausio 13-osios įvykiai sukėlė šoką visai išeivijai. Nors visą laikotarpį po kovo 11-osios vyko didelė trintis tarp Lietuvos Respublikos ir Sovietų Sąjungos pareigūnų ir institucijų, ne kartą buvo žvanginama ginklais, vis dėlto nedaug kas tikėjosi, kad ši įtampa peraus į kraujo praliejimą Vilniaus

¹⁹ Dr. Linas Saldukas, Vytauto Didžiojo universiteto Išeivijos studijų centras

gatvėse. Turbūt dėl to galima būtų pastebėti tarsi sulėtintą reakciją išeivijos leidiniuose, aišku, kiek tai leido vieno ar kito leidinio periodiškumas ir galimybė gauti iš Lietuvos patikimų žinių.

Vienintelis išeivijoje leidžiamas dienraštis „Draugas“ sausio 15 d. numeryje (tai buvo pirmasis numeris, išėjęs po kruviniųjų įvykių) pateikė tik žuvusiųjų pavardes, tačiau nieko originalaus neparašė. Panaši situacija buvo ir rytojaus dienos numeryje, nors čia jau bent pateikiama tarptautinių informacijos agentūrų perduota medžiaga. Kita vertus, tai, ko gero, susiję ir su įprastu, šiek tiek greitesniu laikraščio rengimo tempu, kas mažiau įtakojo rečiau pasirodančius leidinius.

Negalima teigti, kad išeivija nejautė kylančios Lietuvoje įtampos, ir tai pastebima variantų dažnesnio periodiškumo leidinius. Jau 1991 m. sausio 5 d. numeryje „Draugas“, remdamasis žinių agentūrų pranešimais, pastebėjo, jog Jungtinių Amerikos Valstijų Valstybės departamento atstovas Richardas Boucheris pateikė neigiamą Jungtinių Amerikos Valstijų administracijos reakciją į Partijos istorijos instituto užėmimą, ragindamas „baigti tą akciją, kuri gali pasitarnauti obstrukcijai arba nudelsti konstruktyvaus dialogo pradžia, kuris reikalingas pasiekti taikingam ir patenkinamam sprendimui, kad būtų patenkintos teisingos Pabaltijo žmonių aspiracijos.“

Prieš pat lemiamuosius įvykius „Draugo“ dienraštis savo vedamajame beveik tiksliai nuspėjo artimiausius įvykius, nebijodamas kritikuoti Sovietų Sąjungos lyderio M. Gorbačiovo, kuriam tuo metu pataikavo viso pasaulio vadovai ir pasaulinė opinija. „Draugas“ pastebėjo juodus debesis, kybojusius virš Lietuvos, kurie galėjo dar patamsėti M. Gorbačiovui suteikus Nobelio taikos premiją. „Pasipriešinimas jo įrankiui – kariuomenei ir KGB – yra kraujo praliejimas“, – viešai yra pasakęs KGB vadas. Jis viešai išdrįso pagrasinti tautai ir tautoms, ypač toms, kurios nori laisvės ir nenori Sovietų Sąjungos imperijos. Šie perkūnijos debesis, anot „Draugo“, gali pratrūkti šiais metais, bet reiškia įsitikinimą, kad negalima prarasti vilties, nors ir žemė sudrebėtų, nes komunizmas vis tiek žlugs.

Po lemtingų įvykių, suprantama, visa lietuvių išeivijos spauda, visi pasisakymai apie sausio 13-osios įvykius buvo kupini pasibaisėjimo žudynėmis, smerkiantys sovietinį terorą, jo vykdytojus, pirmiausia M. Gorbačiovą. Taip pat išdrįstama smerkti ir Vakarų lyderius, ypač Jungtinių Amerikos Valstijų administraciją, kuri nekreipusi pakankamo dėmesio į Lietuvos bei kitų Baltijos tautų išsivaduojamą kovą, dėl ko Pabaltijys vėl išgyvenąs trečiąją okupaciją.

Šiuo atveju tvirčiausiai savo nuostatų niekada nesitaikstyti su Lietuvos okupacija sargyboje išliko Kanados lietuvių laikraštis „Tėviškės žiburiai“, vedamuosiuose negailėdamas griežtos kritikos ne tik M. Gorbačiovui, bet ypač Jungtinių Amerikos Valstijų prezidentui George'ui Bushui vyresniajam, kuris čia drąsiai vadinamas dviveidžiu. „Tuo jis visiškai panašus į M. Gorbačiovą, kuris visai neseniai pačių rusų televizijos programoje taip buvo aptartas: nėra abejonės, kad abiem dabartiniais didžiųjų galybių vadams dviveidiškumas, kaip atsarginis skydas, padeda, bent šiuo

metu, gintis nuo laukty ir nelaukty puolimy.“ Kitame numeryje teigta, kad M. Gorbačiovas už pabalintų miglų skleidimą nė nemirktelėjęs pasiėmė Nobelio taikos premiją ir tapo ko ne pirmuoju G. Busho patarėju.

Taip, penkerių metų užteko Vakarams laimėti, o iš tikrųjų Vašingtonas pasisuko ir prilipo prie Maskvos. Šiandien matome, kaip žmonių rinktas Jungtinių Valstijų prezidentas glosto nerinktą Sovietų Sąjungos prezidentą. Tai karti ir ironijos pilna tikrovė, kurioje laisvę ir tiesą mylintiems žmonėms reikia grumtis, tikėtis ir melstis.

Remdamasis senomis spaudos laisvės tradicijomis, ir „Draugo“ dienraštis išdrįso skirti karčių žodžių savajam Jungtinių Valstijų prezidentui teigdamas, kad jo parama M. Gorbačiovui užaugino ragus ir davė laisvas rankas Pabaltijyje, kai G. Bushą užliūliavo M. Gorbačiovo skambutis, užtikrinantis Sovietų Sąjungos paramą Amerikos karui Persijos įlankoje.

Nuošalyje nuo tragiškų įvykių neliko ir svarbiausios lietuviškos organizacijos. Pasaulio lietuvių bendruomenė, visą laiką rėmusi nuosaikų Lietuvos kelią į nepriklausomybę, nedelsdama paskelbė kreipimąsi į visą išeiviją ragindama neleisti, kad Vakarų valstybės pasilikty tik šios tragedijos stebėtojomis. „Mes skatiname visą išeiviją išvystyti tvirtą akciją, stengiantis paveikti savo kraštų vyriausybes, kad jos pareikšty pasipiktinimą šiuo terorizmu ir reikalautų jo sustabdymo. Jūsų kraštų vyriausybės turi tuoj pat pripažinti demokratiškai išrinktą Lietuvos Respublikos Aukščiausiąją Tarybą ir jos patvirtintą Vyriausybę. Sukaupkime jėgas ir surakinę rankas visi šaukime, prašykime ir reikalaukime Lietuvos tragedijos sustabdymo. Taip pat raginkime visus vėl atgaivinti ir suaktyvinti pagalbos Lietuvai vėjus, nes ir materialinė pagalba, ypač dabar, labai reikalinga.“ Taip rašė „Tėviškės žiburiai“.

Panašų kreipimąsi į pasaulio lietuvius paskelbė ir Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas, jo pirmininko K. Bobelio asmenyje ragindamas, kad kovoje už Lietuvos laisvę pralietas kraujas stiprintų visus kovojančius, kad niekas negalėty Lietuvos ir lietuvių sustabdyti, nepasiekus pagrindinio tikslo – laisvos ir nepriklausomos valstybės.

Po šių įvykių neliko nuošalyje ir kai kurios Kanados bei Jungtinių Amerikos Valstijų organizacijos. Spaudžiant gausiai lietuvių bendruomenei, Kanados parlamentas sausio 21 d. specialiam posėdyje svarstė padėty Lietuvoje ir Latvijoje. Vien tai jau buvo didelis pasiekimas, nors daugelio parlamentarų pareiškimai apsiribojo tik paraginimais ir švelniais pagrasinimais sovietinei vadovybei.

Panašios pozicijos laikėsi ir Jungtinių Amerikos Valstijų Vyskupų Konferencija, paraginusi krizę spręsti dialogu bei derybomis ir nusiuntusi užuojautos telegramą Kardinolui Vincentui Sladkevičiui.

Australijos lietuvių laikraštis „Mūsų pastogė“ pastebi, kad jau pirmosiomis dienomis po minimų įvykių Lietuvos Respublikos atstovas Australijoje daktaras Algis Petras Kabaila kartu su naujai išrinktu Australijos lietuvių bendruomenės Krašto

valdybos pirmininku V. Martišiumi buvo priimti Australijos Ministro Pirmininko, kuris pažadėjo imtis ekonominių sankcijų prieš Sovietų Sąjungą, jeigu sovietinė armija nestabdys savo brutalių veiksmų.

Esant tokiai neaiškiai situacijai vargu ar būtų įmanoma kalbėti apie reikalavimą greitai pripažinti Lietuvos nepriklausomybę. Tačiau Australijos pabaltijiečiai jau buvo patyrę liaudies diplomatijos poveikį, kai 1975 m. privertė Australijos valdžią atšaukti paskelbtą Baltijos šalių okupacijos pripažinimą teisėtą. Tačiau net ir tuomet Australijos parlamentas stebėtinai greitai priėmė rezoliuciją, reikalaujančią, kad vyriausybė pripažintų Lietuvos nepriklausomybę.

Naujas Lietuvos grįžimo į Europos žemėlapi ir pastangų dėl jos tarptautinio pripažinimo etapas prasidėjo rugpjūčio pabaigoje. 1991 m. rugpjūčio 19 d. nuo valdžios nustumus Sovietų Sąjungos prezidentą M. Gorbačiovą ir valdžią paėmus pučistams, stalininio režimo pasekėjams, išeiviją apėmė nerimas dėl Lietuvos likimo. Tačiau tas trijų dienų laikotarpis buvo gana trumpas, kad kiltų kažkokia didesnė reakcija, jis sukaustė išeivijos lietuvius tarsi šokas.

Pirmoji reakcija lietuviškoje spaudoje pasirodė jau pučui žlugus ir padėčiai Lietuvoje pradėjus gerėti. Pučo dienomis buvo publikuoti tik užsienio naujienų agentūrų pranešimai. Tik rugpjūčio 23 d. „Draugo“ laikraštyje pasirodė korespondento Europoje Kazio Barono Europos spaudos ir radijo bei televizijų laidų apžvalga gana grėsmingu pavadinimu „Pabaltijo valstybės – gražaus sapno pabaiga“. Nors minima, kad rašant šį straipsnį pučo žlugimas nekėlė abejonių, tik po kelių dienų išeivijos spaudoje jau pasirodė originalių straipsnių. Be jokios abejonės, visi sveikino kaip, atrodo, realų Lietuvos išsivadavimą iš okupacijos ir pajudėjusį tarptautinį pripažinimą, ko buvo intensyviai ir nelabai vaisingai siekta pusantrų metų. Vis dėlto Jungtinių Valstijų lietuviai jautė nusivylimą, dvideidišką prezidento J. Busho politiką, kai daug kartų iškilmingai deklaravus Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių okupacijos nepripažinimą, net ir užgriuvus ištisai tarptautinio pripažinimo lavinai, Jungtinių Valstijų nebuvo tarp pirmųjų. Rugpjūčio 29 d. „Draugas“ rašė: „Rugpjūčio 22 d. visos trys Pabaltijo valstybės įteikė memorandumus Vašingtonui, prašydamos pripažinti tų valstybių pilnas nepriklausomybes. Nors oficialiai prezidentas J. Bushas paragino paskubinti šių kraštų nepriklausomybę, tačiau slapta buvo duotas Valstybės departamento įsakymas ir toliau tęsti status quo padėtį.“ Atsakymas aiškus. Kada M. Gorbačiovas pirmas Maskvoje praneš apie visiškos nepriklausomybės suteikimą Pabaltijo valstybėms, Vašingtone prezidentas J. Bushas iškilmingai pakartos jo žodžius. Beje, tas pats „Draugo“ laikraštis po kurio laiko taikliai rašė, kad norint apsaugoti M. Gorbačiovo prestižą jam buvo duota savaitė laiko pirmam paskelbti nepriklausomybės pripažinimą. Jis mesta gelbėjimosi virve nepasinaudojo, tad J. Bushas turėjo laisvas rankas.

Suprantamas daugelio lietuvių džiaugsmas ir entuziazmas, kai Jungtinėms Valstijoms galiausiai paskelbus Lietuvos nepriklausomybės pripažinimą lietuviai visame pasaulyje džiaugėsi tiek savo šeimose, tiek ir viešai. Jau tą pačią pripažinimo dieną apie

pusantro tūkstančio lietuvių susirinko Lietuvių centre pasidžiaugti tiek nepriklausomybės pripažinimu, tiek pačia nepriklausomybe. Euforija liejosi daugelyje viešų sambūrių dar kelis mėnesius.

Pagrindinis tikslas buvo pasiektas, prieš akis laukė sunkus valstybės kūrimo darbas. Pati išeivija, nors ir neatsisakydama dalies nuopelnų Lietuvos laisvinimo byloje, savo indėlį jau vertino daug objektyviau nei prieš porą metų. Teigta, kad lietuviai savo rezoliucijomis, prašymais, reikalavimais neleido pasaulio galingiesiems užmiršti Lietuvos reikalų ir kad išeiviai padarė tai, ko pati Lietuva negalėjo padaryti. Galiausiai buvo pripažinta ir įvertinta, jog pagrindiniai Lietuvos laisvinimo žygiai vis dėlto buvo atlikti Lietuvoje. Dėl to buvo ginčijamasi jau nuo pat pirmųjų pokario metų: kur vis dėlto turėtų būti tautos kovos vadinamasis primatas – Lietuvoje ar išeivijoje.

Pasiektas Lietuvos pripažinimas galiausiai parodė, kad tiek Lietuva, tiek Lietuvos lietuviai, tiek išeivijos lietuviai vis dėlto tik susivieniję galėjo pasiekti ir nepriklausomybę, ir jos pripažinimą. Ir parodė, kad nors jie buvo vieno medžio atskiros šakos, bendra nelaimė juos sutartino, nors iki visiško suartėjimo dar buvo tolimas kelias. Dėkoju už dėmesį.

B. VALIONYTĖ. Ačiū pranešėjui. Liko mums paskutinis pranešimas – „Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių aneksijos nepripažinimas ir jo teisinės pasekmės“. Pranešimą skaitys Dainius Žalimas, Vilniaus universiteto Teisės fakulteto profesorius. Aš dabar poną profesorį prisimenu kaip per 20 metų išauklėtą jauną mokslininką. Prašau.

Dainiaus Žalimo pranešimas „Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių aneksijos nepripažinimas ir jo teisinės pasekmės“

DAINIUS ŽALIMAS²⁰. Iš tiesų dėl tarptautinės teisės, kuriai aš atstovauju, Europos žmogaus teisių konvencijoje yra straipsnis „Draudimas žmonės kankinti ir nežmoniška su jais elgtis“, todėl stengsiuosi labai ilgai nekalbėti, puikiai suvokdamas, kad konferencija gerokai viršijo savo laiką. Stengsiuosi savo pranešimą kiek įmanoma sutrumpinti. Mano tema – Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių aneksijos nepripažinimas ir jo teisinės pasekmės. Pranešimo daugumą faktų ir pareiškimų praleisiu, paminėsiu tik pačius reikšmingiausius.

Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių aneksijos nepripažinimo politikos teisinis pagrindas iš esmės yra kildinamas iš 1928 m. rugpjūčio 27 d. bendrosios sutarties dėl atsisakymo nuo karo kaip nacionalinės politikos priemonės, kuri plačiau žinoma kaip Briano–Kelogo paktas. Su šiuo paktu susijusi Stimsono doktrina, nuo kurios prasideda agresijos pasekmių nepripažinimo pareiga tarptautinėje teisėje. Priminsiu, kad Briano–Kelogo paktas buvo pirmoji universali tarptautinė sutartis, visiškai uždraudusi agresyvų karą. 1940 m. birželio 15 d. ginkluotas įsiveržimas į Lietuvą kaip tik ir buvo pakto pažeidimas, tai yra agresyvaus karo aktas, atitikęs ir 1933 m. Lietuvos Respublikos ir

²⁰ Prof. dr. Dainius Žalimas, Vilniaus universiteto Teisės fakultetas

Sovietų Sąjungos konvenciją dėl „užpuolimo“ sąvokos apibrėžimo. Suformuluotas vienas iš agresijos aktų apibrėžimų – tai įsibrovimas ginkluotomis pajėgomis net ir karo nepaskelbus.

Pati Stimsono doktrina atsirado 1932 m. Jos esmė, kaip minėjau, yra teisinė pareiga, būtent teisinė pareiga, pareiga nepripažinti, nes šiaip pripažinimas yra valstybių visų pirma politinės valios klausimas, nėra pareigos pripažinti, nėra pareigos pripažinti naujas valstybes ar vyriausybes. Tad šiuo atveju toks atvirkštinis dalykas – tai teisinė pareiga nepripažinti teisėtomis situacijų, kurios yra sukurtos naudojant jėgą ar ją grasinant. Doktrinos pagrindas buvo 1932 m. sausio 7 d. Jungtinių Amerikos Valstijų valstybės sekretoriaus Henrio Stimsono, kurio vardu ta doktrina ir pavadinta, nota Japonijos ir Kinijos vyriausybėms dėl Japonijos invazijos į Mandžiūriją. Toje notoje pareikšta, kad Jungtinės Valstijos nepripažins jokios situacijos sutarties ar susitarimo, kuris yra Briano–Kelogo pakto ar kitų tarptautinių sutarčių pažeidimo rezultatas. Pati Stimsono doktrina kyla iš tokio principo, kad teisės pažeidimas negali suteikti jokių teisių ar naudos pažeidėjui. Šita doktrina greitai tapo tarptautinės paprotinės teisės dalimi. Daug pavyzdžių būtų galima minėti, bet aš gal susilaikysiu. Paminėsiu tik tiek, kad doktriną iš esmės patvirtino ir Teisingumo Teismas, pavyzdžiui, 1971 m. konsultacinėje išvadoje dėl Namibijos tarptautinio teisinio statuso. Taigi šitos doktrinos esmė ir aneksijos nepripažinimo esmė – agresoriaus suverenių teisių į užgrobtą teritoriją paneigimas, užgrobtos teritorijos nelaikymas teisėta sudėtine valstybės agresorės teritorijos dalimi. Aneksijos nepripažinimas yra būtinas tarptautinės bendrijos reakcijos į neteisėtą aneksiją minimumas. Kitos pareigos yra, pavyzdžiui, nepadėti valstybei agresorei, bendradarbiauti nutraukus agresiją ir t. t.

Nepripažinimas Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių atveju teisiniu požiūriu reiškė būtent šių valstybių teritorijų aneksijos nepripažinimą, o ne okupacijos nepripažinimą, kaip dažnai Lietuvoje yra vadinama. Taip yra todėl, kad teisės požiūriu būtent aneksija, o ne okupacija yra teritorijos įgijimo pagrindas. Būtų galima paminėti, kad istoriškai okupacija buvo toks teritorijos įgijimo būdas, bet įgyjant niekam nepriklausiusias žemes, vadinamąsias terra nullius. Aneksija yra vienašalis svetimos teritorijos prisijungimas pareiškiant suvereniteto pretenzijas į šią teritoriją, tai yra galutinio pobūdžio teisinės pasekmės sukeliantis aktas, tai yra suverenių teisių pasikeitimas. Tuo tarpu okupacija pagal savo pobūdį yra laikinas svetimos teritorijos užėmimas, tai yra aktas, nesukeliantis suverenių teisių į teritoriją pasikeitimo ar kitokio galutinio pobūdžio teisinių pasekmių. Todėl okupuota teritorija nėra laikoma ją užėmusios valstybės dalimi, joje įvedama tik laikina okupacijos valdžia ir laikinai suspenduojamos okupuotos valstybės suverenitetas. Būtent todėl tarptautinės teisės požiūriu buvo nepripažįstama SSRS įvykdyta Baltijos valstybių teritorijų aneksija, tai yra šių valstybių teritorijų prijungimas, kuris laikytas niekiniu aktu, nes tai yra agresijos ir pasekmė, ir tąsa. Šios teritorijos laikytos ne sudėtine Sovietų Sąjungos dalimi, o sovietų okupuotomis teritorijomis. Kitaip tariant, nepripažįstant de jure neteisėtos aneksijos, kartu de facto šitos teritorijos yra laikomos tiesiog okupuotomis.

1940 m. dauguma tuometinių pasaulio valstybių, kurių iš viso buvo kiek daugiau negu 60, nepripažino sovietų įvykdytos Baltijos šalių teritorijos aneksijos ir gana nuosekliai laikėsi šios nepripažinimo politikos po Antrojo pasaulinio karo. Tokios valstybės pirmiausia buvo beveik visos Vakarų valstybės, kartu ir Lotynų Amerika, ir Australija, ir Šventasis Sostas. Na, kai kurios Okeanijos ir Afrikos šalys, kurios sudarė daugumą 1940 m. egzistavusių valstybių. Nuosekliausiai ir tvirčiausiai, jeigu kalbėtume apie aneksijos nepripažinimo politiką, to laikėsi Jungtinės Amerikos Valstijos, todėl jos nusipelno ypatingos pagarbos jau vien todėl, kad tvirta Jungtinių Valstijų pozicija buvo bendros Vakarų valstybių laikysenos pagrindas, įvairiu laikotarpiu sulaikęs tam tikru metu sudvejojusias valstybes, pavyzdžiui, Jungtinę Karalystę, Australiją, Prancūziją, Vokietiją, nuo Baltijos šalių teritorijų aneksijos pripažinimo tiesiog dėl politinės naudos motyvų. Nors buvo tam tikrų momentų, demonstruojančių tų kitų valstybių nenuoseklumą. Pavyzdžiui, Baltijos valstybių diplomatai Prancūzijoje laikyti asmenimis, be atstovaujamojo valstybių dėl specifinių priešasčių turinčiais diplomatinį statusą. Kai kas, pavyzdžiui, Jungtinė Karalystė, panaudojo Baltijos valstybių aukso atsargas. Žinoma, po nepriklausomybės atkūrimo grąžino, bet panaudojo aukso atsargas kompensuoti Jungtinės Karalystės piliečių nuostolius, patirtus dėl nacionalizacijos Baltijos šalyse, okupuotose Baltijos šalyse.

Pirmą kartą oficiali Jungtinių Valstijų pozicija buvo išreikšta 1940 m. liepos 23 d. ir iš esmės nekito. Valstybės departamento, valstybės sekretoriaus S. Veleso pareiškime buvo pasakyta, kad galingas Baltijos valstybių kaimynas tyčia sunaikino jų nepriklausomybę ir pažeidė teritorinį vientisumą, todėl Jungtinės Valstijos priešinsis šiems grobuoniškiems veiksams ir galingos valstybės kišimuisi į silpnesnių Baltijos šalių vidaus reikalus, nes tokių veiksmų nepripažinimo politikos principai kildinami iš proto, teisingumo ir teisės reikalavimų, kuriais grindžiama šiuolaikinė civilizacija. Iš Vakarų valstybių galima paminėti iš esmės tik vienintelę Švediją, kuri akivaizdžiai pripažino Baltijos valstybių inkorporaciją į SSRS. Paskutinis to pavyzdys yra Švedijos sudaryta 1988 m., jau praktiškai Baltijos valstybių atgimimo laikotarpiu, sutartis dėl ekonominės zonos ir kontinentinio šelfo Baltijos jūroje delimitavimo. Ji iš esmės pripažino suvereno teises Sovietų Sąjungai į Baltijos valstybėms priklausančias jūros erdves. Todėl, pavyzdžiui, 2009 m. gegužės 14 d. Lietuvos Respublikos Seimas net padarė specialų pareiškimą, kad ši sovietų ir švedų sutartis Lietuvos niekaip teisiškai neįpareigojo.

Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių aneksijos nepripažinimo politika, tą reikėtų akcentuoti, nepasikeitė 1975 m. priėmus Helsinkio baigiamąjį aktą – Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijos vieną iš pagrindinių dokumentų. Priimant šį aktą, vienas iš pagrindinių tikslų, kurių siekė Sovietų Sąjunga, buvo įteisinti Baltijos valstybių aneksiją, įtvirtinti esamą sienų neliečiamybės principą. Tą, beje, kartais šiandien pabrėžia oficiali Rusijos vadovybė, kad būtų dėl šio principo tariamai Baltijos valstybių aneksija buvo pripažinta. Tačiau dar 1973 m. Jungtinės Amerikos Valstijos pareiškė, kad nors Helsinkio konferencija gali patvirtinti visuotinai pripažintą sienų nepakeičiamumą

jėga principą, mes nenumatome jokio susitarimo, kuris pakeistų mūsų Baltijos valstybių aneksijos nepripažinimo politiką. 1980 m. Jungtinės Amerikos Valstijos vėlgi ESBK Madrido konferencijoje pareiškė, kad nuostata, kad negali būti pripažįstami jokie jėga įgyti teritoriniai įgijimai, visiškai galioja Baltijos valstybėms. Iš tiesų Vakarų valstybės nekeisdamas savo Baltijos šalių aneksijos nepripažinimo politikos rėmėsi kita Helsinkio baigiamojo akto nuostata, o teisė, kaip žinote, turi būti aiškinama ir taikoma sistemiškai, tai kita Helsinkio baigiamojo akto nuostata tiesiog sakė, kad jokia okupacija ar panašaus pobūdžio pažeidžiantis tarptautinę teisę teritorijos įgijimas negali būti pripažįstamas teisėtu. Tokiu būdu sienų neliečiamybės principas galėjo reikšti būtent tik neliečiamybę teisėtų sienų, kuriomis, aišku, Sovietų Sąjungos vakarinės sienos nebuvo. Panašius pareiškimus yra padariusios ir Prancūzija, ir Danija, ir daugelis Vakarų valstybių, prie kurių aš vėlgi dėl laiko stokos nesustosiu.

Taigi svarbiausia, kad Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių aneksijos nepripažinimo politika truko iki pat nepriklausomybės atkūrimo 1990 m., Latvijoje ir Estijoje – 1991 m. Ji niekada nesikeitė. Tam vėlgi galima rasti daugybę pavyzdžių. Visa tai rodo neginčijamą Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių aneksijos neteisėtumą ir jos nepripažinimo politikos unikalų indėlį tarptautinės teisės istorijoje. Čia nepripažinimo politikos unikalus indėlis į tarptautinės teisės istoriją yra tas, kad iš tikrųjų 50 metų trukęs Baltijos šalių aneksijos nepripažinimas yra unikalus ir istorinis, ir teisinis, ir politinis reiškinys, nes iki tol valstybių praktikoje neteisėtos aneksijos nepripažinimo politika trukdavo apie 8–9 metus. Pavyzdžiui, prieš Antrąjį pasaulinį karą ar jo metu įvykdytos Etiopijos, Austrijos, Čekoslovakijos, Albanijos, Lenkijos aneksijų atvejai, nes tos valstybės paprasčiausiai anksčiau atkūrė nepriklausomybę. Na, ir nekintantis Baltijos valstybių aneksijos nepripažinimas taip pat aiškiai išskyrė Baltijos valstybes iš faktinės SSRS valdytos erdvės, taip suteikdamos joms ypatingą politinį ir teisinį statusą. Kaip žinote, Baltijos valstybės šiaip nelaikytinos buvusiomis Sovietų Sąjungos respublikomis.

Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių aneksijos nepripažinimo politikos nekintamumas turėjo, be abejo, didžiulę teisinę reikšmę. Pirmiausia tai parodė, kad principo *ex injuria non oritur jus* taikymas, pagal kurį, aš priminsiu, teisės pažeidėjas negali įgyti jokių teisių, nėra ribojamas nei laiko, nei jokių kitų tarptautinių teisės normų. Būtent nepripažinimo politika parodė, kad Baltijos valstybių užgrobtos teritorijos valdymo, kurį įgyvendino Sovietų Sąjunga, negali laikyti netrukdomu ir Sovietų Sąjunga dėl pakankamos laiko trukmės neįgijo jokių suverenių teisių į šią teritoriją. Ne mažiau svarbi Baltijos valstybių aneksijos nepripažinimo pasekmė yra šių valstybių tarptautinis teisinis tęstinumo pripažinimas, kuris yra viena iš Lietuvos valstybės tęstinumo ramsčių, sudariusių sąlygas atkurti valstybės nepriklausomybę, o ne ją paskelbti 1990 m. Istorinėje Sąjūdžio Seimo 1989 m. vasario 16 d. deklaracijoje buvo pabrėžtas tebegaliojantis tarptautinis Lietuvos nepriklausomybės pripažinimas, kaip vienas iš veiksmų, leidžiančių siekti nepriklausomybės atkūrimo valstybės tęstinumo pagrindu. Tai konstatuota ir 1990 m. Sąjūdžio rinkimų programoje

rinkimams į Aukščiausiąją Tarybą, kuri ir priėmė 1990 m. kovo 11 d. aktus. Pagal tarptautinę teisę yra tiesiog logiška, kad jeigu nepripažįstama tam tikros valstybės teritorijos aneksija, tai reiškia, kad ši valstybė tarptautinės teisės požiūriu tebeegzistuoja kaip nepriklausomas tarptautinės teisės objektas, nors jos teritorija okupuota ir ji neturi veikiančios vyriausybės, kaip buvo ir Lietuvos atveju, nes pačios suverenios teisės į teritoriją turėtojas nepasikeitė. Todėl logiška, kad, nepripažįstant Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių aneksijos, kartu buvo pripažįstamas šių valstybių tęstinumas, ką ir rodo, pavyzdžiui, 1960 m. rugsėjo 29 d. Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos rezoliucija, konstatavusi, kad dauguma laisvo pasaulio šalių vyriausybių tebepripažįsta de jure nepriklausomą Baltijos valstybių egzistavimą. Panašiai 1983 m. sausio 13 d. Europos Parlamento rezoliucijoje yra pažymėta, kad dauguma Europos valstybių, Jungtinės Amerikos Valstijos, Kanada, Jungtinė Karalystė ir Vatikanas tvirtai laikosi Baltijos valstybių koncepcijos.

Be abejo, galima pateikti ir daugiau tokių pavyzdžių. Vienas iš tokių retrospektyviai tai įvertinančių yra 1998 m. sausio 16 d. Jungtinių Amerikos Valstijų ir Baltijos šalių partnerystės chartija, kurioje pažymėta, kad Jungtinės Amerikos Valstijos niekada nepripažino prievartinio Estijos, Latvijos ir Lietuvos inkorporavimo į Sovietų Sąjungą ir laiko jų valstybingumą nepertrauktu nuo pat jų nepriklausomybės pradžios. Tai yra politika, kurios Jungtinės Amerikos Valstijos nuosekliai laikėsi penkis dešimtmečius. Tarptautinis Lietuvos Respublikos tęstinumo pripažinimas, kad Lietuvos Respublika kaip nepriklausomas tarptautinės teisės subjektas tebeegzistuoja, sudarė sąlygas užsienyje veikti, pavyzdžiui, Lietuvos diplomatinei tarnybai, kuri buvo gyvas valstybės tęstinumo įrodymas. Jeigu kas 1940–1990 m. galėjo būti laikomas Lietuvos valstybės pareigūnu, tai būtent tikrai Lietuvos diplomatinės tarnybos nariai.

Bene svarbiausia Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių aneksijos nepripažinimo pasekmė yra kitoks negu paplitęs kartais stereotipinis šių valstybių nepriklausomybės atkūrimo pripažinimo 1991 m. tarptautinis teisinis vertinimas. Priešingai, negu dažnai sakoma, ir priešingai, nei buvusių sovietinių respublikų atveju, tai nebuvo Lietuvos valstybės pripažinimas. Tarptautinės teisės požiūriu tai buvo seniai pripažintos valstybės naujos vyriausybės pripažinimas. Pirmosios atkurtąją Lietuvos nepriklausomybę pripažino, kaip žinote, Islandija 1991 m. vasario 11 d. ir Danija 1991 m. vasario 28 d. Danijos ir Lietuvos užsienio reikalų ministrai pasirašė bendrą protokolą dėl Danijos Karalystės ir Lietuvos Respublikos bendradarbiavimo, jis laikytinas pirmąja po Antrojo pasaulinio karo šalių tarptautine sutartimi. Šie pirmieji pripažinimo aktai įkūnijo svarbiausius principus, kurių laikėsi ir kitos demokratinės valstybės, pripažindamos atkurtąją Lietuvos nepriklausomybę jau po 1991 m. rugpjūčio pučo Maskvoje. Pirmiausia buvo pripažintas 1990 m. kovo 11 d. akte įtvirtintas teisinis Lietuvos Respublikos tęstinumas, pabrėžiant ištikimybę Lietuvos aneksijos nepripažinimo politikai ir konstatuojant visišką 1921–1922 metais suteikto Lietuvos Respublikos pripažinimo galiojimą. Būtent todėl ir galima teigti, kad 1991 m. buvo pripažinta nauja teisėta Lietuvos Respublikos Vyriausybė arba valdžia, o ne Lietuvos

valstybė. Lietuvos Respublikos, kaip valstybės, pripažinti nereikėjo, nes šią valstybę tarptautinė bendrija pripažino dar 1920–1922 m., ir toks pripažinimas galiojo visą Lietuvos okupacijos laikotarpį. Štai, pavyzdžiui, 1990 m. kovo 12 d. Prancūzijos užsienio reikalų ministras R. Diuma pareiškė, kad Prancūzija niekada nepripažino 1940 m. Lietuvos aneksijos ir 1922 m. Lietuvai suteiktas pripažinimas tebegalioja, nepaisant suvereniteto praradimo. Baltijos valstybės kaip tarptautinės teisės subjektai išgyveno aneksiją, todėl jokio papildomo pripažinimo akto joms nereikia.

Panašiai 1991 m. rugpjūčio 23 d. Belgijos užsienio reikalų ministras pareiškė, kad Belgija nesuteikia naujo pripažinimo Baltijos valstybėms, nes jos buvo pripažintos dar 1920 m. Tačiau okupacija, kad ir kaip būtų, nutraukė aukščiausių Lietuvos valstybės institucijų veiklą, nebuvo Lietuvos Respublikos Vyriausybės arba valdžios veiklos tęstinumo, todėl reikėjo pripažinti 1990 m. po laisvų rinkimų ir nepriklausomybės atkūrimo suformuotą naują Lietuvos Respublikos Vyriausybę, kaip vienintelę teisėtą Lietuvos valstybės atstovę tarptautiniuose santykiuose, su kuria ir turėjo būti atkurti diplomatiniai santykiai, būtent su šia nauja Vyriausybe. Tai padaryta konstatuojant, kad nauja Vyriausybė nuo šiol tarptautiniuose santykiuose atstovauja dar tarpukariu pripažintai valstybei.

Beje, kaip minėjau, skirtingai nuo aneksijos nepripažinimo, pareigos pripažinti naują Vyriausybę pagal tarptautinę teisę nėra. Tai pirmiausia yra politinis aktas, žinoma, turintis ir teisinių pasekmių, nes be pripažinimo negalimi diplomatiniai santykiai su tokia nepripažįstama Vyriausybe, tačiau jis pirmiausia yra daromas atsižvelgiant į politinius interesus. Visų pirma, tai ir paaiškina, kodėl nepripažindamos Lietuvos aneksijos kitos valstybės neskubėjo pripažinti naujos šalies Vyriausybės ir padarė tai tik 1991 m. Kaip minėjau, Islandija, Danija – vasario mėnesį po plebiscito Lietuvos Respublikoje, o kitos jau po rugpjūčio pučo Maskvoje, kai tapo aišku, kad Sovietų Sąjunga nueina nuo tarptautinės arenos ir nėra jokios prasmės daugiau siekti balanso tarp siekio palaikyti atkūrusią nepriklausomybę Lietuvos Respubliką ir „perestroikinę“ (kokia laikyta) Sovietų Sąjungos vyriausybę. Čia tik pasakysiu, kad, aišku, egzistuoja teisiniai pripažinimo kriterijai, bet jokio nuoseklumo juos taikant nėra. Aš turiu omeny Vyriausybės efektyvumą, nes vargu ar 1991 m. rugpjūčio mėn. Lietuvos Vyriausybė staiga pasidarė efektyvesnė negu iki rugpjūčio pučo. Kad ir kaip būtų, Lietuvoje iš esmės veikė tikrai įstatymų leidybos, vykdomoji ir teisminė valdžia. Jokios alternatyvios valdžios per tą laiką čia nepavyko sukurti. Teisinės prielaidos pripažinimo aktui, be abejo, egzistavo ir anksčiau.

Baigdamas reziumuočiau, kad tokiu būdu Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių aneksijos nepripažinimas reikšmingai prisidėjo prie teisėtos situacijos ir teisingumo atkūrimo 1990–1991 m. Jis taip pat išsklaido ne vieną teisiniu požiūriu neteisingą stereotipą apie Baltijos valstybių nepriklausomybės atkūrimą ir tarptautinį pripažinimą. Tai ne valstybės buvo pripažintos, o iš esmės tarptautinės teisės požiūriu nauja šių valstybių valdžia. Ne okupacija buvo nepripažįstama, bet būtent aneksija. Tačiau

svarbiausia, kad nors ir kaip keistai skambėtų šiuolaikiniame gana ciniškame, pragmatiškame, galbūt kartais nusigręžiančiame nuo žmogiškųjų vertybių ir idealų pasaulyje, Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių aneksijos nepripažinimas pademonstravo, kad tarptautinė teisė taip pat yra daugiau nei vien valstybių politikos pasekmė ir jos įteisinimo priemonė, kad šiuolaikinei tarptautinei teisei yra nesvetima tarptautinių santykių teisingumo idėja, kad ji grindžiama žmogaus ir tautų laisve bei kitomis demokratinėmis vertybėmis, kad brutali ir jėgų jėga bent jau ne visada gali nugalėti teisę ir teisingumą.

Dėkoju jums už jūsų dėmesį. (Plojimai)

Diskusija

B. VALIONYTĖ. Ačiū pranešėjui.

Dabar turime pradėti diskusiją. Diskusijoje yra pareiškę norą kalbėti pora žmonių. Gal užteks kokių 3 minučių. Pirmiausia noriu suteikti žodį Jūratei Laučiūtei.

JŪRATĖ LAUČIŪTĖ²¹. Pirmiausia noriu padėkoti rengėjams, organizatoriams už tokią puikią idėją, pranešėjams už įdomius pranešimus, kuriuose mes tikriausiai išgirdome ne vieną detalę, apie kurią nebuvo nė girdėję. Jeigu būtų daugiau laiko, aš tą giriamąją įžangą galėčiau tęsti.

Dabar noriu pereiti prie to, kas man tiesiogiai rūpi. Tarp tų visų gražių, įdomių pranešimų pasigedau vieno. Žinot kokio? Rusijos lietuvių vaidmuo 1991 m. sausio 13 d. įvykiuose. Kas tie Rusijos lietuviai? Jie, matyt, ne išeiviai. Aš kalbu be jokio įsižeidimo. Iš tikrųjų ir politiškai, ir istoriškai jie nebuvo priversti, varu išvaryti, net ne tremtiniai, patys būdami vienoje valstybėje su Rusija ir su kitom dėl kokių nors savo sumetimų gyveno ne Lietuvoje. Bet galbūt jiems buvo dar sunkiau negu Amerikos, negu Australijos lietuviams prasidėjus Lietuvos Nepriklausomybės Sąjūdžiui gyventi Rusijoje ir laikytis tos nuostatos, kad mes esame lietuviai ir esame už Lietuvos nepriklausomybę. Būti lietuviu Rusijoje buvo politika. Jau čia buvo net ne kultūros dalykas, ne savimonės, bet gryna politika. Man per visus tuos 20 metų, praėjusius po sausio įvykių, būdavo kartais skaudu, kai iš aukštų tribūnų minint tuos įvykius būdavo dėkojama visiems visiems, į visas pasaulio puses besilankstant, bet neatsisukant į Rusiją. Ir šiemet man buvo labai malonu, kai, minint Sausio 13-ąją, profesorius V. Landsbergis prisiminė ir labai gražiai padėkojo Rusijos demokratams. Pagalvokite patys, ką girdėjo Kremlius, ką girdėjo M. Gorbačiovas, kieno balsą, ar gerą ir įtaigų, bet laibai tolimą Amerikos lietuvių bendruomenės, ar Australijos, ar čia pat už Kremliaus sienų šurmuliuojančią tūkstantinę minią, kurioje lietuvių balsas, patikėkite, buvo labai garsus.

²¹ Jūratė Liaučūtė, Lietuvos nuolatinės atstovybės Maskvoje įgaliotoji atstovė Sankt Peterburge (1991–1993), visuomenininkė

Aš galiu priminti vieną faktą. Sausio 13-osios naktį kartu su lietuviais ir kitais Lietuvos gyventojais prieš rusų tankus, M. Gorbačiovo tankus, stojo didelis būrys iš tuometinio Leningrado (Sankt-Peterburgo) atvykusių Rusijos ir Leningrado miesto deputatų, tarp jų buvo ir lietuvių, ir aš buvau. Mes kitą rytą išskubėjome atgal į Leningradą, kaip sakėme, kelti Rusijos, kad būtų palaikytas Lietuvos siekis. Sausio 14 d. į posėdį buvo sukviesta Leningrado miesto deputatų taryba. Tuo metu joje buvo 400 narių. 39 nariai joje buvo Komunistų partijos atstovai, o kiti buvo įvairių judėjimų, įvairių partijų, daugumą turėjo demokratinių judėjimo atstovai. Ir po to, kai buvo duotas žodis man, į tribūną buvo įleista Peterburgo lietuvių delegacija su lietuviška vėliava. A. Sobčiakas (tuometinis pirmininkas) buvo uždraudęs, kad posėdžių salėje, štai tokioje kaip čia, būtų kitų šalių vėliavų, tik Rusijos, bet įsileido didžiulę Lietuvos vėliavą. Buvo pakviesti Estijos „Interfronto“ atstovai, kurie aiškino, kaip negalima paleisti šitų Baltijos šalių, dar kalbėjo vienas deputatas, kuris pats dalyvavo sausio 13-osios įvykiuose, ir štai (jau čia šiandien buvo kalbėta) buvo priimta rezoliucija, smerkianti M. Gorbačiovo įvykdytą kruvinąją akciją Lietuvoje. Visi deputatai balsavo už tą rezoliuciją, išskyrus 39 komunistus, kurie susilaikė, bet nebalsavo prieš.

Turėčiau pasakyti, kad Lietuvos įvaizdis tada Rusijoje buvo labai labai šviesus. Iš tikrųjų žmonės nuoširdžiai palaikė Lietuvos nepriklausomybės siekį. Bet šiandien yra kitaip. Kodėl kitaip, kodėl net ir tie, kurie prieš 10–15 metų buvo mūsų draugai, dabar sako, jūs mus išdavėte, jūs kažką ten apėmėte, pradėjome sąskaitomis dalytis...

Yra dvi priežastys. Visų pirma Rusijos lietuvių nepakankamai gerai palaikė dabartinė Lietuvos valdžia, Vyriausybė, ypač po 1992 metų rinkimų, kai pradėjo viešpatauti prezidentas A. Brazauskas. Ir antras buvo momentas – pagadino mūsų reikalus Pasaulio lietuvių bendruomenė. Pasaulio lietuvių bendruomenė, siekdama geriausių tikslų, mokė Rusijos lietuvių, kaip jiems reikia veikti Rusijoje. Bet jie žalio supratimo neturėjo, kas yra Rusija, koks yra rusų mentalitetas, ir galų gale, kokia yra Rusijos lietuvių ir finansinė, ir kitokia padėtis toje šalyje, ir veikti tais metodais, tokiais būdais, kaip veikė Jungtinių Valstijų lietuviai arba Pasaulio lietuvių bendruomenė, nebuvo galima. Matote, koks dalykas.

Mes turėjome Peterburge (Leningrade) Lietuvių kultūros draugiją. Į ją įėjo ne tik etniniai lietuviai, bet visi peterburgiečiai, kuriems buvo įdomi Lietuva ir kurie linkėjo jai gero. Toje draugijoje aktyviai veikė ir žydai, ir ukrainiečiai, ir baltarusiai, ir lenkai. Mūsų buvo tikslas – mes esame lietuviai ne sau, lietuviams, bet esame Peterburgo (Leningrado) lietuviai, Rusijos lietuviai. Mes turime kurti Lietuvos įvaizdį, mūsų tautos įvaizdį ir skleisti žinias apie kultūrą ne tik sau, ne lietuviams, o visai tai bendruomenei, miesto bendruomenei, šalies bendruomenei, kurioje gyvenome. O Pasaulio lietuvių bendruomenė pareikalavo, kad mes persiorganizuotume į Lietuvių bendruomenę. Lietuvių kultūros draugijos vaidmuo labai sumenko, o kartu sumenko ir Lietuvos įvaizdis, bent jau Peterburge. Nežinau, kokios priežastys buvo Maskvoje.

Norėčiau dar galbūt ne visai į temą pasakyti, kad aš esu iš tų žmonių, kurie yra prieš Lietuvos pilietybės išsaugojimą ir suteikimą visiems tiems, kurie išvažiuoja iš Lietuvos. Lietuviu galima būti bet kurioje pasaulio šalyje nepriklausomai nuo pilietybės, ar tu turi Lietuvos pilietybę, ar jos neturi, svarbu, kad tu turėtum lietuvių dvasią. Tai įrodė Rusijos lietuviai. Tada nebuvo nei Lietuvos valstybės, nei nieko, bet jie jautėsi lietuviais. Jie tikrai daug padarė, kad kraujo Lietuvoje būtų pralieta mažiau. Ačiū. (Plojimai)

B. VALIONYTĖ. Labai ačiū. Dabar nori tarti žodį Zigmantas Sabaliauskas, žurnalistas. Ar yra?

ZIGMANTAS SABALIAUSKAS²². Gerbiamieji, kai gavau konferencijos darbotvarkę, labai apsidžiaugiau matydamas, kokie bus pranešėjai. Taip pat dabar labai dėkoju, kad čia patekau ir jų išklausiu. Labai nudžiugau, kai rytą tikrinant mūsų pasus pastebėjau, kiek daug jaunimo. Aš jiems ketinau čia kai ką pasakyti. Buvo įdomus dalykas.

Prisimename, kai 1991 metų pradžioje M. Gorbačiovas atvyko į Lietuvą gelbėti Tarybų Sąjungos, buvo didelis posėdis, transliavo per televiziją, ir kalbėjo gerbiamasis K. Uoka. M. Gorbačiovas jį nutraukė ir pasakė (jis manė, kad jis čia dar šeimininkas), jūs čia profesorių tekstus skaitote. Viską čia pas jus daro tik profesoriai. Jį norėjo sugėdinti ir nuvaryti nuo scenos.

Ta proga noriu pasakyti tokį įdomų faktą. Čia aš turiu tokius stendus, kurie rodo budėjimą prie Seimo, kai vyko nepriklausomybės paskelbimas. Šiose nuotraukose yra pavaizduota mergaitė, kuri stovi tarp kitų dviejų vaikų, ji yra mano anūkė. Nuotraukose yra dviejų metų, paskui 12 metų, 16 metų; ji budi, ant stendo LTSR dvi vidinės raidės užbrauktos, ir jos veidas toks ryžtingas. Ji buvo atvažiavusi su tėveliu (su mano sūneliu) iš Mažeikių, naktį plėšė tą plakatą. Ir taip ryžtingai ji čia stovėjo tol, kol V. Landsbergis paskelbė nepriklausomybę. Fotografai tuos vaikus fotografavo ir kitą dieną tos nuotraukos pasirodė laikraščių pirmuosiuose puslapiuose. Tai dabar jau ši mergaitė 28 metų, ji gyvena Klaipėdoje. Kitos nuotraukos rodo, kad ji pati jau turi dukrytę.

Kiek aš žinau (nėra surinkta tokių duomenų, būtų gerai pasitikrinti, aš tik spėju), mano sūnus Gintaras buvo lyg ir gerbiamojo Z. Vaišvilos pasiuntinys ar patikėtinis renkant į Aukščiausiąją Tarybą. O toliau vėl viskas savaime, iš gelmių, iš paprasčiausio Mažeikių užkampio atvažiavo. Mano jurbarkiečiai budėjo, aš su jais budėdavau. Vykstant tokiems svarbiems įvykiams paprasčiausi žmonės, be aukštojo mokslo, be nieko, atvažiavo su vaikais įsitikinę, kad reikia stovėti prie Seimo tol, kol bus paskelbta, ir nesitraukti. Manau, tai dar nesurinkta medžiaga. Žurnalistų sąjungoje pastebėjau, kad A. Rupšytė renka tokią medžiagą. Aš kviesčiau: jaunieji darbstūs mokytojai, istorikai, žurnalistai, fotografai, ruoškite savo diktofonus, fotoaparatus su talpiomis kortelėmis, parkerius, tušinukus ir rašykite Lietuvos istoriją, tikrą, pagal dalyvių liudijimus, kur nebūtų teatrališkumo, vaidybos, melagysčių. Neseniai dar sykį

²² Zigmantas Sabaliauskas, žurnalistas

išspausdino tą nuotrauką. Mes tai padarėme. Užmeskite akį. Visokių teorijų sklando: Lietuvą reikėjo prijungti prie Baltarusijos, Lietuvą suvienyti su Lenkija ir t. t., ir t. t. Kad ta istorija būtų visiškai teisinga, turi būti toliau apie tai renkama medžiaga. Tai yra jaunų, energingų, darbščių žmonių reikalas.

Turiu žurnalisto diplomą, tačiau iš savo penkiasdešimt septynerių darbo metų keturiasdešimt septynerius metus dirbau spaudoje, o iš jų keturiasdešimt trejus metus – mokslinėje, inžinerinėje, ne politinėje, ne visuomeninėje spaudoje. Užsiiminėjau statyba, statybinių medžiagų technologija, statybos procesais, taip pat fotografavau. Jei rašyčiau apie savo sūnų ir anūkų (net nemoku taip rašyti), tai būtų neįtikima. O tie, kurie sugeba tai daryti – jauni ir energingi. Manau, čia yra nesukasti dirvonai. Yra tokia tema, rašykite istoriją iš tikrų dalyvių. Iš mano kaimo, iš Jurbarko, kuriam pernai sukako 347 m. (ten kryžius pastatytas) čia suvažiuodavo daug žmonių. Aš gyvenau ir dirbau Vilniuje, tik po darbo su jais budėdavau, naktimis. Čia virdavome arbatą, čia laikėme vėliavą, rytais dainuodavome. Bet yra dar daug neužrašytų įdomių dalykų, kurie rodo, kad ne vieni profesoriai, tik Mokslų akademijos arba tik muzikologai, viską parašė, kad visi žmonės gynė nepriklausomybę. Ačiū už dėmesį. (Plojimai)

S. GRIGARAVIČIŪTĖ. Labai ačiū. Ar dar yra norinčių kalbėti? Prašau. Vieną minutę. Jūs esate kairėje.

BIRUTĖ BURAUŠKAITĖ.²³ Norėčiau paliesti vieną tokią problemą, ypač po prelegento, prieš mane kalbėjusio. Pavyzdžiui, man labai ausį rėžė istorikų vartojamas žodis „tarpukario Lietuva“. Jeigu imsime jo prasmę, tai tarp dviejų karų. Pirmasis pasaulinis karas baigėsi 1918 m., Antrasis pasaulinis karas prasidėjo 1939 m. rugsėjo mėnesį. Ar mes kalbame tik apie tą laikotarpį, ar kalbame apie laikotarpį iki okupacijos 1940 m. birželio 15 d.? Aš siūlyčiau, kad būtų užprotokoluota, kad tą Lietuvą vadintume laisva, nepriklausoma arba bent ikiokupacine nepriklausoma valstybe. „Tarpukario Lietuva“ yra beprasmiškas terminas. Ačiū už dėmesį. (Plojimai)

S. GRIGARAVIČIŪTĖ. Labai ačiū. Ar yra dar norinčių? Prašau. Šoniniai mikrofonai irgi veikia. Galite į tribūną.

LEONAS KALADĖ²⁴. Laba diena, gerieji žmonės. Aš norėčiau pratęsti tokį istorinį dalyką. Buvo A. Smetonos laikai, paskui karas, pokaris, mirė Stalinas. Ten visur akcentuojami metai. Niekas neakcentuoja, kad kova prasidėjo ir tada, kai kapinėse deginome žvakutes, Kaune buvo boksas. Turbūt nežinote, kaip buvo suorganizuotas boksas. Pasakė, kad tą boksą chuliganai, sirgaliai sukūrė, ir neišėjo į pasaulio erdvę. Bet atėjo 1972 m., kai Tarybų Sąjunga, R. Niksonas su L. Brežnevu sudarė sutartį SGA. Mes tą gerai įvertinome, galima parduoti tokiems dideliems tikslams kaip atominis nusiginklavimas, nes N. Chruščiovas jau buvo nuvežęs į Kubą atominį ginklą, ir ne tik pagąsdinti – būtų įvykęs karas. Tuo laikotarpiu tą pamatę turėjome rengti sukilimą, tokį

²³ Birutė Burauskaitė, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro generalinė direktorė

²⁴ Leonas Kaladė, 1972 m. jaunimo pasipriešinimo prieš sovietų okupaciją dalyvis, Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Anykščių iniciatyvinės grupės narys, Aukščiausiosios Tarybos gynėjas, savanoris

maištą, kad atkreiptume užsienio šalių dėmesį. Mes žinojome, kad Lietuvoje nieko negalėsime padaryti, tik tą maištą, kad jaunimas priešintųsi. Ir tą padarėme. Bet tada susidegino jaunuolis, kuris palengvino mums šį įvykį padaryti, sukurti legendą kaip apie Pilėnus, kurie susidegino, perduoti šią legendą į užsienį. Užsieniečiams Lietuva buvo uždaryta. Turėkime omenyje, kad ir Kaunas buvo uždarytas, nes užsienio lietuviai, atvažiuodavę į Dainų šventę, visuomet būdavo izoliuoti. Aš dirbau taksi parke, mes vežiodavome tuos lietuvius pavogdami iš KGB ir vėl atveždavome į Vilnių. Taip tarp mūsų užsimezgė santykiai. Tai padarę, per juos perdavėme į užsienį. Jau po dviejų dienų, 18–19 d., ten buvo sukilimas. Tada mes perdavėme. Kaip jie perdavė – ar telefonais, ar kaip, bet perdavė greitai, po 2–3 dienų mes jau girdėjome per radiją, kad lietuviai deginasi. Tuo užsienio lietuviai mums pagelbėjo šį dalyką atlikti. Kitaip jie tikrai nebūtų atkreipę dėmesio. Tik tada kagėbistai pradėjo gaudyti žmones. Mes išėjome į gatves, tada jie sujudo, kaip čia yra. Mus areštavo, darė kratas, atėjo ir nerado jokių dokumentų, nes organizacijos dokumentų ir nebuvo, tai buvo tik žmonių galvose. Pavyzdžiui, mudu su broliu nežinojome, ką brolis veikia ir ką aš veikiu. O kodėl? Todėl, kad suėmus, žinoma, vaistų paveiktas, jei nieko nežinai, tai ir neprisipažinsi. Taigi nieko neišduosi. Tokiomis sąlygomis ir dirbome. Tik gaila, kad istorikai šito 1972 m. neįtraukia, niekas nepasako. Nors „ačiū“ pasakytų tiems jaunuoliams, kurie Archangelske, Tiumenėje prarado sveikatą. Jų jau nebėra, jie išėjo iš gyvenimo. Tikrai KGB rūmuose yra nuotraukos. Va, jie rankas iškėlę veda, pavardės yra, viskas yra, bet jų niekas nemini. Kaip šitaip gali istorikai! KGB rūmuose yra šitos nuotraukos, aš išėmiau. Man sakydavo, tu kvailas, ką tu čia skiedi, tik tada, kai išėmiau šitas nuotraukas, parodžiau, tada galėjau apsiginti, tada parodė, kad tu tikrai darei, neišsigalvoji, nes čia yra pavardės, viskas, dokumentai.

Antras dalykas, aš negalėjau Islandijos atstovų pagerbti. Islandijai yra sukurta ir daina. (Skamba dainos įrašas)

Įrašas labai prastas, nes buvo įrašoma tada, kai buvom pripažinti, mes neturėjome tokios aparatūros, kad tą dainą gerai įrašytume. Ačiū už dėmesį. (Plojimai)

B. VALIONYTĖ. Ačiū. Dabar, kadangi įrašoma, gal galite pasakyti savo vardą ir pavardę. Leonas Kaladė iš Kauno.

L. KALADĖ. Savanoris Leonas Kaladė iš Vilniaus.

B. VALIONYTĖ. Iš Vilniaus. Ačiū.

L. KALADĖ. Salomėjos Neries...

B. VALIONYTĖ. Ačiū. Ar dar yra norinčių kalbėti? Tik labai trumpai prašome, nes jau užtęsėme. Prašau.

KONSTANTINAS REČKOVAS²⁵ (Mykolo Romerio universiteto, Teisės fakulteto studentas). Būtų labai trumpas pageidavimas. Mes išklausėme daug įdomių pranešimų

²⁵ Konstantinas Rečkovas, Mykolo Romerio universiteto, Teisės fakulteto studentas

ir tokių faktų, kurių daugelis žmonių tikrai nežino, taigi ši informacija buvo naudinga ir istorijos mokytojams, kurie čia dalyvavo, ir mūsų studentijai, todėl būtų pasiūlymas, kai surengsime antrą konferencijos dalį, surinktą medžiagą pateikti Švietimo ir mokslo ministerijai ir atitinkamam parlamento komitetui, kad kažkokią dalį informacijos jie galėtų panaudoti ir naujiems istorijos, politologijos vadovėliams, kurie bus leidžiami Lietuvoje, ir kaip metodinė literatūra mokytojams. Ši informacija tikrai yra svarbi ir ji verta to, kad pasiektų klausytojus, ypač jaunus žmones. Ačiū.

B. VALIONYTĖ. Ačiū. Jūsų labai geras pasiūlymas, bet, kiek aš žinau, šita medžiaga yra ir dabar transliuojama internetu ir ją bus galima lengvai rasti, be to, dabar yra pirmoji konferencijos dalis. Rudenį mes turėsime antrąją dalį, kur kalbėsime apie Lietuvos Respublikos vadinamąjį aksominį pripažinimą.

Prašau, pora žodžių, tikrai ne daugiau.

TADAS MASĖNAS²⁶. Tadas Masėnas, Svobiškio kaimas, Molėtų rajonas. Labai įdomi konferencija, manau, labai reikalinga konferencija, bet štai kokių klausimų iškyla. Mes matome, kad atsikratę vienos blogio imperijos patenkame į kitą, ne mažiau siaubingą imperiją, tai matyti iš mūsų gerbiamųjų istorikų B. Genzelio ir R. Ozolo žodžių, kurie šiandien iš šitos tribūnos apkaltino dabartinę mūsų Vyriausybę, kad jie kažką ne taip daro. V. Radžvilas sakė mums, kad mes atsisakome katalikybės, mūsų mokyklose – didžiulė netvarka. Aš kviesčiau, kad kai mes rengsime kitą konferenciją, pasisakytų Katalikų Bažnyčios hierarchai, pasisakytų mūsų Vyriausybės atstovai, truputį atsakingiau pažiūrėtų į tai, kas vyksta šiandieną Lietuvoje. Dėkoju už dėmesį. Su Dievu. (Plojimai)

B. VALIONYTĖ. Ačiū jums už dalyvavimą. Ir pabaigai norėčiau paskaityti ponios Rasos laiškėlį: „Ką daro mūsų istorikai, prieštaraudami neteisingam mūsų valstybės Lietuvos istorijos traktavimui rusiškoje ir lenkiškoje spaudoje, žiniasklaidoje? Reikėtų patiems vienodai traktuoti mūsų istoriją ir tada nesusikalbėjimų būtų mažiau ir mažiau skaldytų mus svetimi.“

Aš norėčiau pasakyti vieną labai paprastą dalyką, po 1795 m., kada Gardine Tylusis Seimas patvirtino Lietuvos Abiejų Tautų Respublikos padalijimą (istorikai tai turi žinoti), Jekaterina II sudarė slaptą švietimo komisiją, kurios tikslas buvo pakoreguoti nugalėtosios valstybės istoriją nugalėtojo naudai. Šiandien mes tą istoriją ir skaitome. Taigi čia yra mūsų namų darbas visiems. Man labai gaila, kad 20 metų, o Lietuvos valstybė neturi strategijos šioje srityje. Aš jau nekalbu apie klausimus, liečiančius Abiejų Tautų Respubliką, ir kitos mūsų kaimynės įtaką. Mes skaitome rusiškais, lenkiškais sakiniiais, o aš labai linkėčiau, kad jūs mokyklose dėstytumėte lietuviškais sakiniiais istoriją, ir mes visi matytume savo valstybės istoriją per lietuviškus akinius. Žvelkime į priekį, būkime stiprūs, nes tik nuo šito viskas prasideda, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ainiai. Ačiū jums. (Plojimai)

²⁶ Dr. Tadas Masėnas, inžinierius, Lietuvos Taikomųjų mokslų akademijos narys

Stenogramą parengė
Lietuvos Seimo kanceliarijos
Dokumentų departamento Stenogramų skyrius